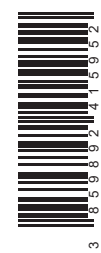

Večernji list

SPECIJAL

Večernji list

HRVATI I SRBI

POVIJEST MEĐUSOBNIH ODNOSA

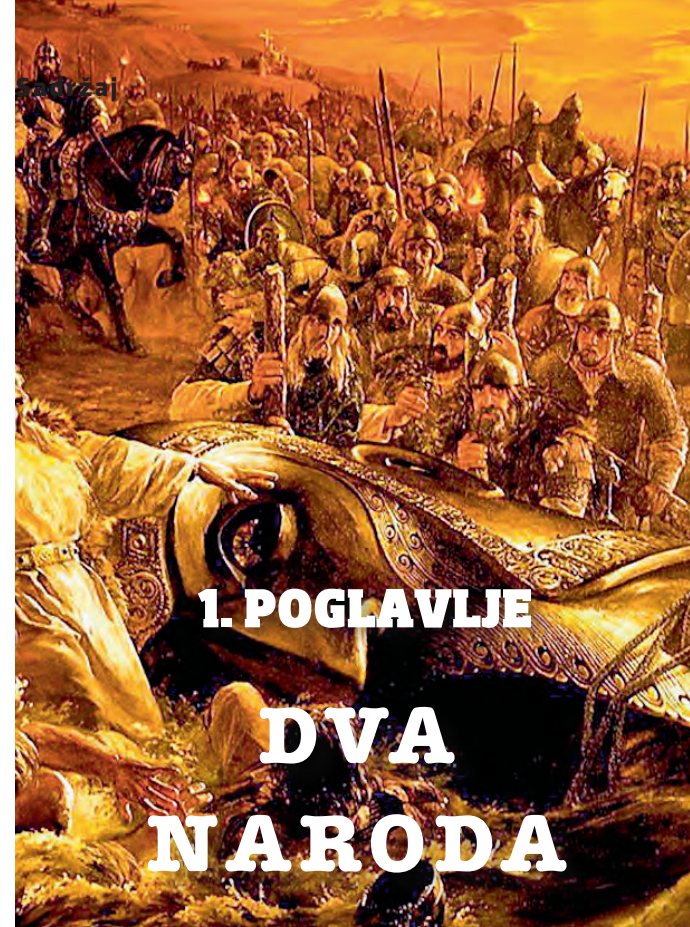

Uvodnik

Večernji list se 2017. godine prihvatio zadatka da u formi magazina, koji ovdje imate priliku ponovno pročitati, valorizira burnu, nekoliko navrata, krvavu povijest dvaju naroda koji su kroz recentnu povijest – što zajedno, što odvojeno – živjeli u sedam država. Magazin donosi dvadesetak stručnih tema, kojima Večernjakovi autori, kolumnisti, ali i brojni stručnjaci historiografi daju pregled povijesnih odnosa dvaju nekadašnjih plemena, a danas nacija – od dolaska na ove prostore do današnjih dana.

Tisućljetni odnos Hrvata i Srba determiniran je povijesnim okolnostima, odlukama političkih vođa, ali i događajima od kojih su mnogi započinjali i odvijali se izvan moći utjecaja većine pripadnika obaju naroda. Eksperti Večernjaka stoga su raščlanili faktore koji su utjecali na odnose kroz stoljeća – od njihovih početaka, uspona i padova, savezništva i neprijateljstva – te definirali korijene kasnijih sukoba, ali i pomirenja. Posebna pažnja u magazinu posvećena je razvoju političkog položaja Srba kao najbrojnije nacionalne manjine u Hrvatskoj, kao i njezinu kulturnom, gospodarskom, umjetničkom i znanstvenom doprinosu razvoju hrvatskoga društva.

Mislav Šimatović,
zamjenik glavnog urednika i urednik
magazina "Hrvati i Srbi"

Srpski etnos na području današnje Hrvatske – sačuvala ga je jezično jedinstvo, vjerska pripadnost i utjecajna crkvena organizacija te socijalna uloga u ruralnom i vojničkom društvu Turske i Austro-Ugarske

SRBI U HRVATSKOJ

Hram pokrova Presvete Bogorodice ili Saborni hram u Kninu, podignut je na temeljima, u Drugom svjetskom ratu do temelja porušenog, hrama iz 1866. godine. Ikonostas hrama radio je svećenik Vojislav Bilbija iz Drvara. Dio je Dalmatinske eparhije i spomenik kulture Republike Hrvatske. **Foto: Sakralna baština dalmatinskih Srba; SKD Prosvjeta**

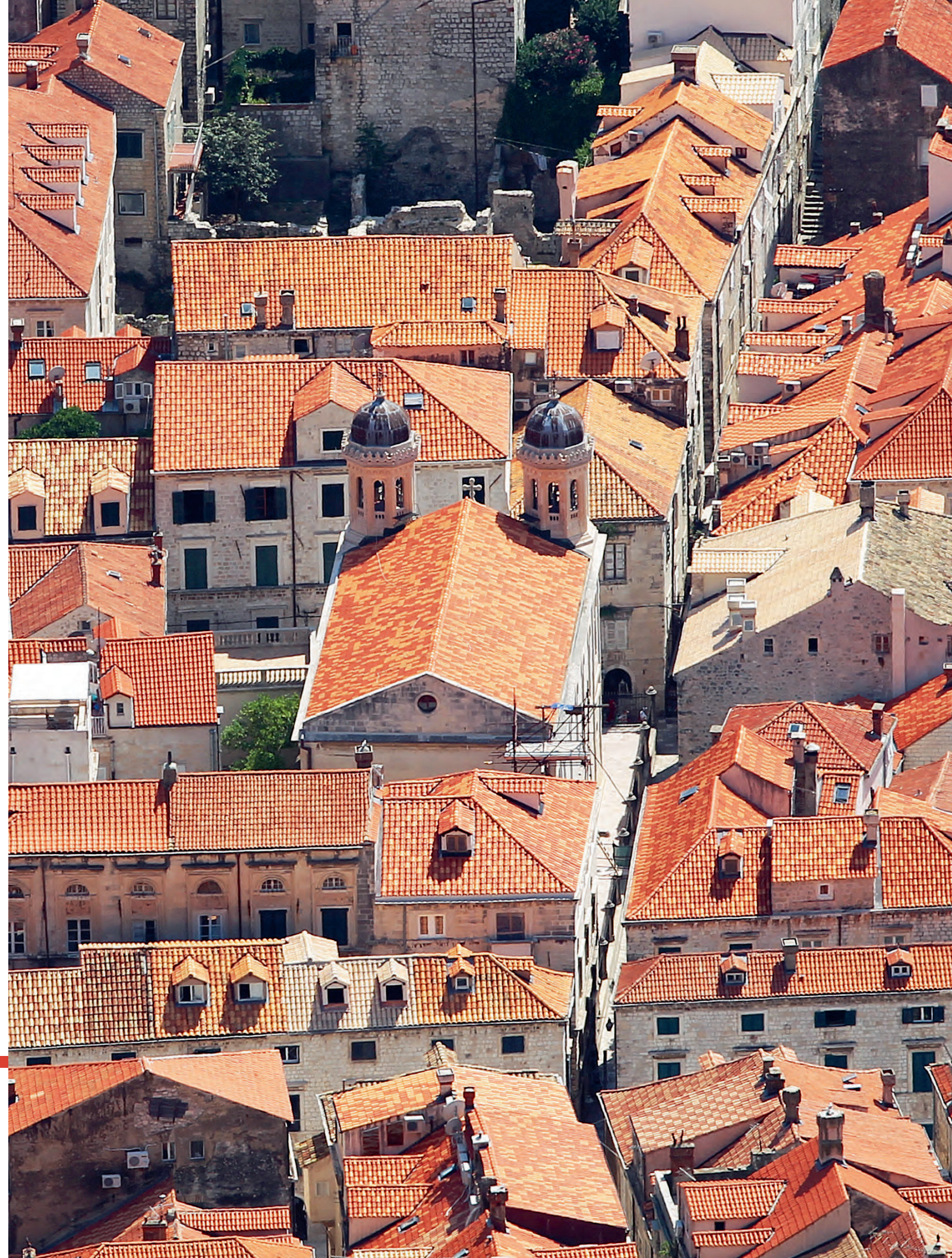
Saborna crkva Preobraženja Gospodnjeg u Zagrebu, katedrala Srpske pravoslavne crkve u Hrvatskoj. Sagrađena je 1866. godine po nacrtu hrvatskog arhitekta Franje Kleina. Obnovljena je 1883.–1884. prema nacrtima arhitekta Hermanna Bolléa. Na ovom mjestu bila je katolička crkva sv. Margarete, a prodana je 1794. pravoslavnim trgovcima; Foto: Boris Ščitar

Manastir Dragović, ostaci starog samostana potopljenog u jezeru Peruća 50-ih godina prošlog stoljeća. Sagrađen je 1395. godine, a prvi put opustošen 1480. nakon navale Turaka.

Dubrovnik, zvonici crkve Blagovijesti Presvete Bogorodice, sagrađene u dubrovačkoj staroj gradskoj jezgri 1877. godine, na ruševinama starih palača dubrovačke vlastele; **Foto: Boris Ščitar**

Ikona svetog Georgija, prva polovica 18. stoljeća, u crkvi Rođenja Bogorodice u Gačištima, općina Suhopolje u Virovitičko-podravskoj županiji. Ikona je dio pravoslavne sakralne baštine zapadne Slavonije; **Foto: SKD Prosvjeta**

Sveti arhadeo Mihajlo, ikona iz 15. stoljeća u crkvi svetog Simeona u ravnokotarskom selu Donja Jagodnja u općini Polača. **Foto: Sakralna baština dalmatinskih Srba; SKD Prosvjeta**

Posmrtna maska Grigora Viteza, hrvatskog pjesnika, dječjeg pisca i prevoditelja srpskog podrijetla, čuva se u prostorijama Srpskog kulturnog društva Prosvjeta. **Foto: Boris Ščitar**

1. POGLAVLJE

DVA NARODA

**Plemenske seobe, miješanje
naroda u Bizantskom carstvu
i nastanak odvojenih etnosa**

DVA NARODA

Jesu li Hrvati i Srbi bili jedno pleme, jesu li u ove krajeve stigli zajedno i jesu li različiti narodi postali tek poslije

Hrvati i Srbi: oduvijek dva klana, dva naroda

RENATA RAŠOVIĆ // VL

Istraživanje genske podudarnosti i genskog podrijetla Hrvata, koje je proveo institut FA iz Zagreba, a trajalo je dugih devet godina, u proljeće 2012. donijelo je najšokantnije od svih dosadašnjih otkrića vezanih uz podrijetlo hrvatskog naroda. Ispostavilo se da su sve dosadašnje pretpostavke o podrijetlu Hrvata bile potpuno pogrešne i da nismo uviđali očito jer je tada najnovija u nizu studija nedvojbeno pokazala da su Hrvati potomci Srba koji su negdje tijekom 10. stoljeća prešli na područja naseljena manjim slavenskim plemenima, koja su se priklonila toj skupini te su tijekom istog stoljeća preuzeli ime Hrvat. Prema riječima autora ove analize, dr. Milorada Pavića, hrvatski gen zapravo je povezaniji s genom srpskih predaka nego genska struktura današnjih Srba, a zbog iznimno osjetljivih rezultata ovo će istraživanje, vjerojatno, čim bude objavljeno, odbaciti sve važnije institucije. Iz Instituta su stoga objavili kako su posljednjih nekoliko mjeseci razmišljali hoće li uopće objaviti rezultate, svjesni da njima dovode u pitanje cijelu povijest i odnose dvaju naroda. Premda uznemirujuće, ovo otkriće objavljeno prije pet godina nije pretjerano unervozilo Hrvate iz vrlo prozaičnog razloga: znali su da se iza njega kriju luckasti umovi ekipe satiričnog portala Newsbar. No, u susjednoj Srbiji, gdje se prije nisu susreli s radovima te skupine za-

grebačkih šaljivdžija, koji su zbog svojih uvrnutih skečeva protjerani i s nacionalne televizije, ta je vijest izazvala cijelu lavinu reakcija na društvenim mrežama, pa je i rasprava o genetskom porijeklu dvaju naroda ubrzo postala javna. Čak 40-ak portala ozbiljno je prenijelo vijest o tome da je "švicarski institut Franjo Arapović" dokazao da su Hrvati podrijetlom Srbi. Na beogradskoj televiziji mogao se tako vidjeti tamošnji genetičar kako tvrdi da je proučio spomenuto istraživanje i utvrdio da je ono potpuno autentično, a u drugoj emisiji notorni Bora Đorđević pozvao se na isto istraživanje kao "općepoznato". No, čak i kad je izvor ove vijesti naposljetku provaljen, ova je tema o zajedničkom ili manje zajedničkom podrijetlu dvaju naroda još određeno vrijeme punila novinske stupce i televizijske minute, kao povod za ozbiljniju analizu. Mogao se čuti i pročitati cijeli niz komentara uglednih eksperata u ovom području koji su u najtiražnijim srpskim medijima vrlo ozbiljno teoretizirali na istu temu, opovrgavajući tezu ili dajući za pravo hrvatskom "istraživanju". Genetičar Oliver Stojković, šef Instituta za sudsku medicinu Medicinskog fakulteta u Beogradu, tvrdio je da etničke grupe, kao što su Srbi i Hrvati, nisu biološki niti genetički entiteti. – U svakoj analiziranoj populaciji postoji znatna količina genetičke raznolikosti, koja nam onemogućuje da kod svih pripadnika jedne populacije nađemo neki zajednički genski biljeg. Drugim riječima, ne možemo naći neke biološke osobine (pa samim time ni njihovu genetičku osnovu) po kojima možemo razlikovati pripadnike različitih etničkih grupa.

Odbacivanje Peruna: Slika ruskog umjetnika Vjačeslava Nazaruka simbolički pokazuje trenutak kad su Slaveni pokršteni i odbacili mnogoboštvo (u ovom slučaju boga groma i munje Peruna).

– Susrećući se u svom poslu svakodnevno s posmrtnim ostacima žrtava iz nedavnih ratova na Balkanu, zaključila sam mnogo toga o ljudima s ovih prostora. Svi ljudi koji žive u BiH su isti, nema ni najmanje razlike. Kostri Hrvata i Srba (pa i Bošnjaka) su identične. Uostalom, čovjek iz Arizone nikad za sebe ne kaže da je Arizonac, već Amerikanac – poentirala je dr. Klonowski, pa ponovno raspamala vatru jedne žustre diskusije koja na ovim prostorima tinja valjda od doseljavanja dvaju naroda. ■

Kojim se jezikom služe Srbi u Rijeci i Zagrebu, a kojim oni koji žive na Baniji, u Lici, istočnoj Slavoniji, Baranji...

Jedan narod, tri jezična standarda

ŽARKO IVKOVIĆ // VL

Kojim jezikom govore Srbi u Hrvatskoj? Na to pitanje, koliko god se činilo jednostavnim, nema jednostavnog odgovora. Ne zato što hrvatski Srbi nemaju svoj jezik, nego zato što ga je teško jednoznačno definirati jer se služe različitim jezičnim standardima. Slušate li govor obrazovanog Srbina iz Zagreba ili Rijeke, nećete primijetiti nikakvu razliku između njegova jezika i jezika kojim se služi obrazovani Hrvat. Razlike možete uočiti tek u govoru Srba koji žive na Kordunu, Baniji, u Lici, a ponajviše u govornika iz istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema. Jezičnom šarenilu naših srpskih sugrađana pridonosi i zanimljiva situacija u Novostima,

ETNOMIMIKRIJA **MNOGI SRBI KOJI ŽIVE U ZAGREBU, RIJECI ILI OSIJEKU NE ŽELE BITI ETIKETIRANI KAO MANJINA, NEGO KAO GRAĐANI HRVATSKE PA IM JE LAKŠE IZJASNITI SE KAO HRVATI. TO JE OSOBITO ČESTO U DJECE IZ MJEŠOVITIH BRAKOVA. SLIČNO JE I NA SJEVEROZAPADU HRVATSKE**

tjedniku koji u Zagrebu izdaje Srpsko narodno vijeće. Već na prvi pogled jasno je da jezik toga časopisa nije unificiran, da autori – i Srbi i oni koji se ne izjašnjavaju tako – imaju potpunu slobodu u odabiru jezičnog standarda, pa u njemu možete naći članke napisane na hrvatskom književnom jeziku i na ćirilici, ali i članke tiskane na latinici a napisane standardom koji odstupa od hrvatskoga (hiljada umjesto tisuća, međunarodni nazivi za mjesece: januar, februar..., tačno umjesto točno itd.). Lingvisti kažu da se hrvatski Srbi služe tri ma jezičnim standardima. Jedni se služe hrvatskim standardom, bilo u izvornoj ili mijesanoj verziji, i takvih je govornika puno. Drugi govore tzv. zapadnom, ijekavskom varijantom jezika koji je definirao još Novosadski dogovor 1954. u tadašnjoj Jugoslaviji. Taj se

jezik službeno zvao hrvatskosrpski ili srpskohrvatski i imao je dvije ravnopravne inačice – zapadnu ijekavsku i istočnu ekavsku. On je u slabijoj uporabi, ali se često miješa s hrvatskim standardom, pa nije neobično čuti govornika koji govori i kazalište i garantovao. Treći je standard zastupljen u istočnoj Slavoniji. Riječ je o šumadijsko-vojvodanskom novoštokavskom dijalektu s ekavskom osnovom, s time da se u nekim mjestima sa srpskom većinom, primjerice u Pačetinu i Boboti, govori ijekavski. Zanimljivo je da tim dijalektom govore i neki Hrvati s toga područja. Kako na svoj jezik i pismo gledaju sami Srbi u Hrvatskoj? Time se pozabavio Filip Škiljan, znanstveni suradnik u Institutu za migracije i narodnosti, u sklopu svoga istraživanja "Identitet Srba u Hrvatskoj" koje je u časopisu Politička misao objavio 2014. godine. Intervjuirajući nekoliko desetaka Srba iz cijele Hrvatske, autor je ponajprije uočio i upozorio da se srpsko stanovništvo ubrzano asimilira, što je posebno izraženo u sjeverozapadnom dijelu Hrvatske i u velikim gradovima poput Zagreba, Splita i Osijeka. Mnogi Srbi koji žive u njima ne žele biti etiketirani kao nacionalna manjina, nego kao građani Hrvatske pa im je lakše izjasniti se kao Hrvati. To je osobito često u djece iz mješovitih brakova. Slična je situacija i na selima i u manjim gradovima sjeverozapadne Hrvatske (Bjelovar, okolica Križevaca, Garešnice i Kutine).

Istraživanje je pokazalo da Srbi u Hrvatskoj različito gledaju na svoj jezik. Tako žena iz Vrhovina (r. 1950.) kaže: "Hrvati iz Vrhovina govorili su istim jezikom kao i mi Srbi. Njihov se jezik razlikovao od jezika Hrvata iz Sinca i Čovića deset kilometara od Vrhovina koji su govorili čakavskim." Drugi ispitanici ipak smatraju da danas postoje znatne razlike između jezika Hrvata i Srba u njihovim krajevima. Vrlo slikovit primjer daje muškarac iz Benkovca (r. 1982.): "U Benkovcu su svi domaći Hrvati prihvatili ikavicu, a Srbi i

dalje govore štokavski ijekavski iako ih ima koji govore ikavicom. To ti je tako. S kim si – taki si. Kad sam se vratio iz Srbije 2008., radio sam u pilani sa razvojačenim braniteljima. Svi su znali tko sam. Jedan mi je rekao da nije mlijeke neko mliko, ali mu ja nisam pustio. Kad sam bio u Srbiji, izgubio sam svoj govor. Ne govorim više kao Benkovčani prije 1990. godine. U Srbiji sam zbog govora imao problema pa sam prihvatio ekavicu. Kad sam se vratio u Hrvatsku, govorim kao i moji doma i više mi nikada nitko neće nametnuti dijalekt." I kazivač iz Knina (r. 1979.) primjećuje slično: "Domaći Srbi i Hrvati do rata su govorili istim jezikom, kako se god on zvao. Forsiranje nacionalnih podjela pokrenulo je i forsiranje nacionalnih jezika. Jednakim jezikom govori se i danas u Kninu, s tendencijom da se podjela izvrši tako da Hrvati govore ikavicom, a Srbi ijekavicom. Zamjetan je i trend da pridošli Hrvati iz Bosne počinju govoriti ikavicom, iako to prije nisu činili. S druge strane brojni Srbi povratnici iz Srbije donijeli su sa sobom pokoju riječ kojom se prije nisu koristili." U koprivničkom kraju razlika između jezika Srba i Hrvata znatna je. Srbi su štokavci ijekavci, a Hrvati kajkavci. Kazivačica iz Velik-

ih Grabičana pokraj Koprivnice (r. 1986.) kaže da je to bio i razlikovni element po kojem je bila prepoznatljiva: "Moji su mi rekli da je jezik ono po čemu će me svi prepoznati kamo god da odem. U školu sam išla gdje su svi govorili kajkavski, a jedino ja štokavski. U Koprivnici čak i Srbi govore kajkavski, ali ne potpuno." Iz iskaza je vidljivo, zaključuje Škiljan, da postoje dva stava kazivača o jeziku kojim govore.

Ujednom dijelu Hrvatske taj je jezik razlikovni element između Hrvata i Srba. To je karakteristično za Podravinu, križevačko područje i za neke dijelove Gorskog kotara, a u ostalim područjima taj se lokalni jezik mnogo manje razlikuje. U sjevernoj Dalmaciji, piše Škiljan, taj je jezik promijenjen nakon rata 1991. – 1995. Čini se da se u Benkovcu i Kninu nameće da Hrvati govore ikavski, a Srbi i dalje govore ijekavski štokavski, sada s primjesama ekavice koju su donijeli iz izbjeglištva (iako je to slučaj i u ostalim krajevima Hrvatske gdje žive Srbi koji su bili u izbjeglištvu u Srbiji). Kad je riječ o pismu, oni Srbi kojima je stalo do identiteta osjećaju ćirilicu svojim pismom, no ona je ipak najprisutnija u istočnoj Slavoniji

Vuk Stefanović Karadžić jedan je od sudionika Bečkog književnog dogovora 1850., na kojemu su zacrtane smjernice razvoja jezika zajedničkoga i Hrvatima i Srbima, a koje su bile u skladu s njegovim jezičnim i pravopisnim načelima

i Baranji, gdje i ima najviše Srba. Ćirilicom se služe otkako su se doselili na područja današnje Hrvatske, o čemu svjedoče brojni sačuvani crkveni dokumenti. Ćirilčno pismo bilo je priznato i u Habsburškoj Monarhiji, a priznao ga je i Hrvatski sabor. Vratimo se sada u 19. stoljeće. Prožimanje Hrvata i Srba na području današnje Hrvatske ima dugu povijest, no prekretnica u njihovim odnosima dogodila se u vrijeme Ilirskog pokreta (1830. – 1843.), čiji je cilj bilo kulturno i političko jedinstvo svih "Ilira", tj. južnih Slavena. Međutim, kako je sazrijevala svijest o neostvarivosti ilirske ideologije, sve su glasniji i prihvatljiviji postajali stavovi o potrebi stvaranja zajedničkoga književnog jezika Hrvata i Srba, kojima je zajedničko i štokavsko narječje i ijekavski izgovor. Stoga su se 1850. u Beču sastali: Vuk Stefanović Karadžić, njegov sljedbenik Đuro Daničić, tadašnji najugledniji slavist Fran Miklošič, a od Hrvata Ivan Mažuranić, Dimitrija Demeter, Ivan Kukuljević, Vinko Pacel i Stjepan Pejaković. Na tome sastanku – danas poznatom kao Bečki književni dogovor – dogovorene su osnovne smjernice razvoja književnoga jezika zajedničkoga i Hrvatima i Srbima, a koje su bile u skladu s Karadžićevim jezičnim i pravopisnim postavkama. Zaključeno je da je za književni jezik Hrvata i Srba najprikladniji ijekavski govor južnoga, tj. hercegovačkoga novoštokavskog tipa, s pisanjem refleksa ije u dugim, a je u kratkim slogovima; da se h piše svugdje gdje mu je po etimologiji mjesto itd. Karadžiću je kao najboljem poznavatelju štokavskih govora povjereno da izradi glavna pravila za južno narječje, što je on i učinio. (Taj povijesni trenutak donosi nam odgovor na današnje pitanje zašto su hrvatski i srpski standardi toliko slični. Zato što su oba standarda, kao i bošnjački i crnogorski, nastali na osnovi štokavskoga narječja i na osnovi istoga štokavskog dijalekta – istočnohercegovačkoga. Ali to nikako ne znači da je riječ o jednome jeziku.)

Kako Bečki književni dogovor nije bio služben niti je ikoga obvezivao, u prvi čas nitko ga nije prihvatio. U Hrvatskoj je još bila snažna ilirska koncepcija, no postojao je i još jedan razlog za skepsu: južnoslavenska ideja Srbima je služila u prvom redu za politiku širenja Srbije. U Garašaninovu Načertaniju iz 1844. najviši je cilj ujedinjenje svih Srba u jednu državu. A Karadžić je u članku *Srbi svi i svuda* iz 1849. zastupao tezu da je štokavsko narječje srpsko i da su svi štokavci Srbi. Na osnovi te teze neki su jezikoslovci pogrešno smatrali da Srbi i Hrvati govore jednim, srpskohrvatskim jezikom. Vuk je među Srbe ubrajao i Crnogorce, i Bošnjake, i Makedonce. Hrvate je pak nazivao Dubrovčani, Slavonci, Dalmatinci, Bunjevci, Šokci. Kao odgovor na srpsku nacionalnu ideju, u Hrvatskoj je Ante Starčević uobličio ideju samostalne Hrvatske zasnovanu na pravaštvu. Polemike između hrvatskih i srpskih jezikoslovaca o tome kome pripada štokavština traju od vremena ilirizma do danas.

Karadžićevu reformu Srbija je prihvatila tek 1868., s time da je umjesto ijekavskog prihvaćen ekavski izgovor. Hrvatski sljedbenici bečkog dogovora polemizirali su s ilircima o književnom jeziku tijekom cijelog 19. stoljeća, ali prvi ozbiljan udarac ilirskim jezičnim i pravopisnim koncepcijama zadao je 1864. lingvist Vatroslav Jagić svojim člankom *Naš pravopis* u kojemu ističe potrebu da se jezični i pravopisni problemi riješe samo za Hrvate i Srbe.

Daljnji događaji sve su više išli u korist vukovcima. U Jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti (JAZU) dolazi najbliži Vukov suradnik Đuro Daničić, koji 1878. izdaje *Ogled Rječnika hrvatskoga ili srpskog jezika*, a 1880. njegov prvi svezak, potpuno na vukovskim načelima. Taj rječnik, iza kojega je stao JAZU, odigrao je veliku ulogu u pobjedi vukovske književnojezične koncepcije potkraj 19. stoljeća. Tomislav Maretić, jedan od najistaknutijih vukovaca, razvija prevodilačku i jezikoslovnu djelatnost posve u duhu Karadžićevih ideja. Godine 1889. vlada konačno odlučuje riješiti pitanje pravopisa, a nezin posebni odbor zaključuje da je za škole potreban jedan pravopis, i to zasnovan na fonetskim načelima. Vlada zadužuje Ivana Broza da izradi pravopis i pravopisni rječnik i tako se 1892. pojavljuje njegov *Hrvatski pravopis*. Taj je pravopis propisan za škole, a prihvatili su ga i hrvatski književnici, publicisti i znanstvenici te je u Hrvatskoj postignuto toliko željeno pravopisno jedinstvo.

Završni korak u normiranju hrvatskoga književnog jezika bila je Maretićeva *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* iz 1899., zasnovana na korpusu Karadžićevih izdanja narodnih pjesama, pripovjeda i poslovice te Karadžićevih i Daničićevih djela. Pobjedom vukovske koncepcije hrvatski se jezik svojom dijalekatskom podlogom jako približio govori ma srpskoga naroda u Hrvatskoj, a približio se i

reformiranom, novoštokavskom srpskom standardu.

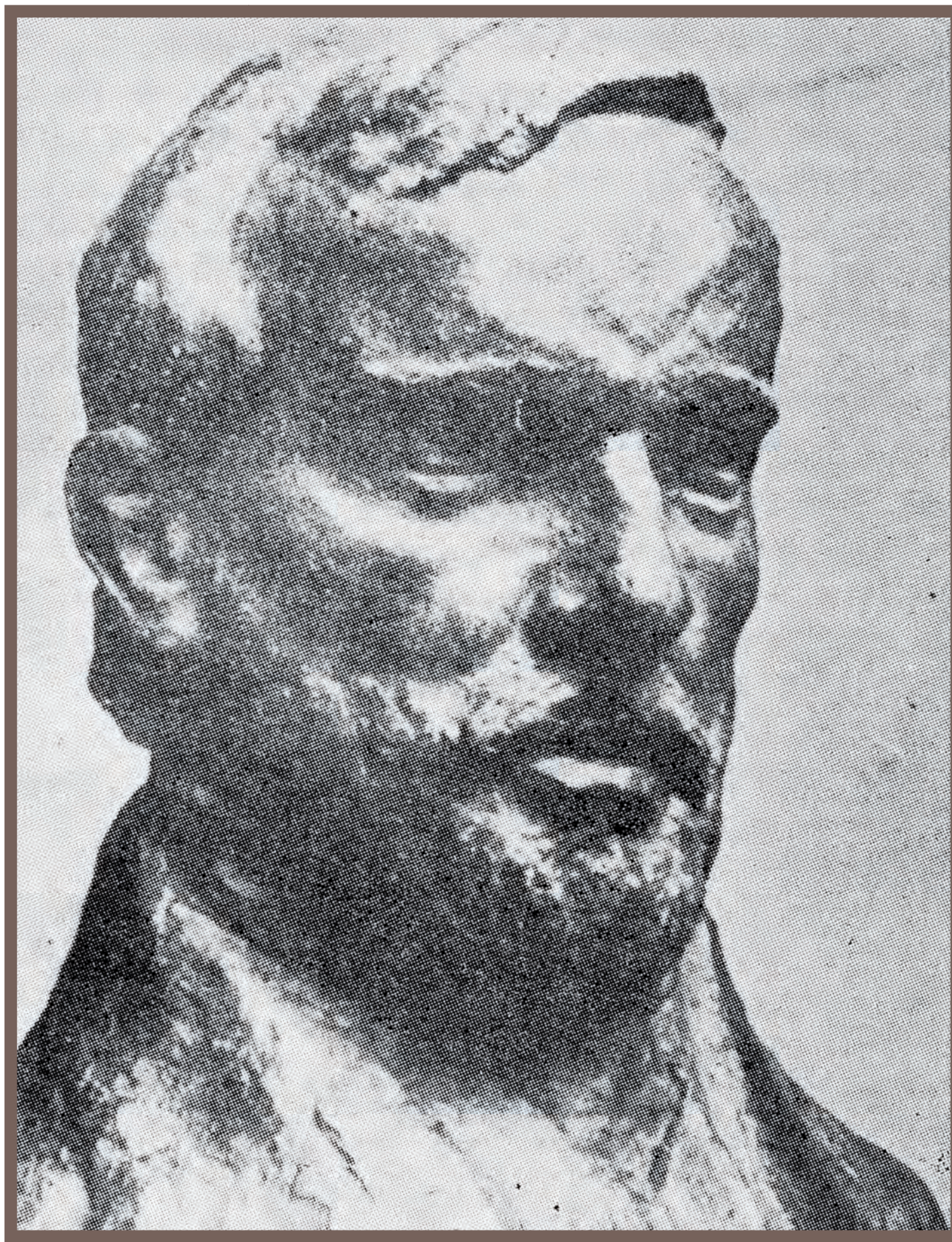
U 20. stoljeću hrvatski jezik čekali su novi organizirani pokušaji spajanja u zajednički jezik: najprije Skerlićeva anketa iz 1912., tj. prijedlog srpskog književnog kritičara i povjesničara Jovana Skerlića da Hrvati preuzmu ekavicu, a Srbi zauzvrat uzmu latinicu, a potom Novosadski dogovor 1954. godine. Stisak će popustiti tek nakon Deklaracije o jeziku 1967., koja je nagovijestila hrvatsko proljeće i borbu za samostalnu državu i samostalan razvoj hrvatskoga jezika.

Srbi u Hrvatskoj proživjeli su višestoljetni zajednički jezični razvoj s Hrvatima na osnovi zapadnoga novoštokavskog ijekavskog tipa, dakle onih govora koji su osnova suvremenoga hrvatskoga književnog jezika. Zanimljivo je da ih u stvaranju standardnog jezika povezuje i Sava Mrkalj, Srbin iz Sjeničaka na Kordunu, koji je jezičnu reformu započeo već 1810., znači prije Karadžića, te se smatra Karadžićevim pretečom. Studirao je i u Zagrebu, a tijekom studija u Pešti napisao je knjižicu u kojoj se zalagao za reformu nerazumljivog pravopisa koji se upotrebljavao u Pravoslavnoj crkvi i književnosti i tražio primjenu fonetskog pisma temeljenog na narodnom jeziku. Zbog svojih je ideja bio izložen progonu crkvenih krugova, i to toliko da se 1817. odrekao svoje grafijsko-ortografske reforme.

Povijest pokazuje da se Hrvati nisu neprekidno odupirali stvaranju jedinstvenoga jezika. Praktički do polovice 20. stoljeća sudjelovali su u unifikaciji jezika i zastupali ideju o jednom jeziku, kao što su hrvatski političari zastupali ilirsku pa onda južnoslavensku / jugoslavensku ideju. Uostalom, najpoznatiji vukovci (Tomo Maretić, Stjepan Ivšić...) bili su upravo Hrvati.

U Srbiji je ideja srpskohrvatskoga jezika još uvijek živa i mnogi lingvisti ne libe se upotrebljavati taj naziv. Razlog je jednostavan: Srbi su brojniji narod te ne osjećaju nikakvu opasnost od hrvatskoga jezika. Da im je uzor bio patrijarh Josif Rajačić, Hrvati i Srbi nikad ne bi ratovali. Evo što je napisao 1. svibnja 1861. u pismu Saboru Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije:

"Srbliji i Hrvati najbliža su braća među sobom, ali je opet svaki narod imao i svoje osobito ime od onoga vremena, kad su u prvo doba istorije oni zajedno ili u najbližem susjedstvu, jedan sa drugim živili, pak jednako do danas. Srbliji imadu svoju, a Hrvati svoju osobitu istoriju; Srbliji imaju svoju, iztočnu, a Hrvati svoju, zapadnu, crkvu; Srbliji graničari imaju svoj, a Hrvati svoj jezik; Srbliji imaju svoju slavenSKU, a Hrvati svoju latinsku pismenicu. Ako dakle Srbliji i Hrvati i jesu najbliža braća, ipak oni nisu jedan i isti narod. (...) Kad pominjem razliku ovu, nečinim to za čelo zato, da ove narode jednoga od drugoga otuđujem, Bože me sačuvaj, nego zato, da ih baš time u prijateljskom odnošenju utvrdim, kao braću, koja se svaki posebice sa vrlinah i čestitostih svoje braće diče i ponose." ■

PRETEČA SAVA MRKALJ

Sava Mrkalj, Srbin iz Sjeničaka na Kordunu, jezičnu je reformu započeo već 1810., znači prije Vuka Karadžića, te se smatra Karadžićevim pretečom. Studirao je i u Zagrebu, a tijekom studija u Pešti napisao je knjižicu u kojoj se zalagao za reformu pravopisa koji se upotrebljavao u Crkvi i književnosti te za primjenu fonetskog pisma temeljenog na narodnom jeziku. Zbog svojih je ideja bio izložen progonu crkvenih krugova

Razvoj u okviru Bizanta

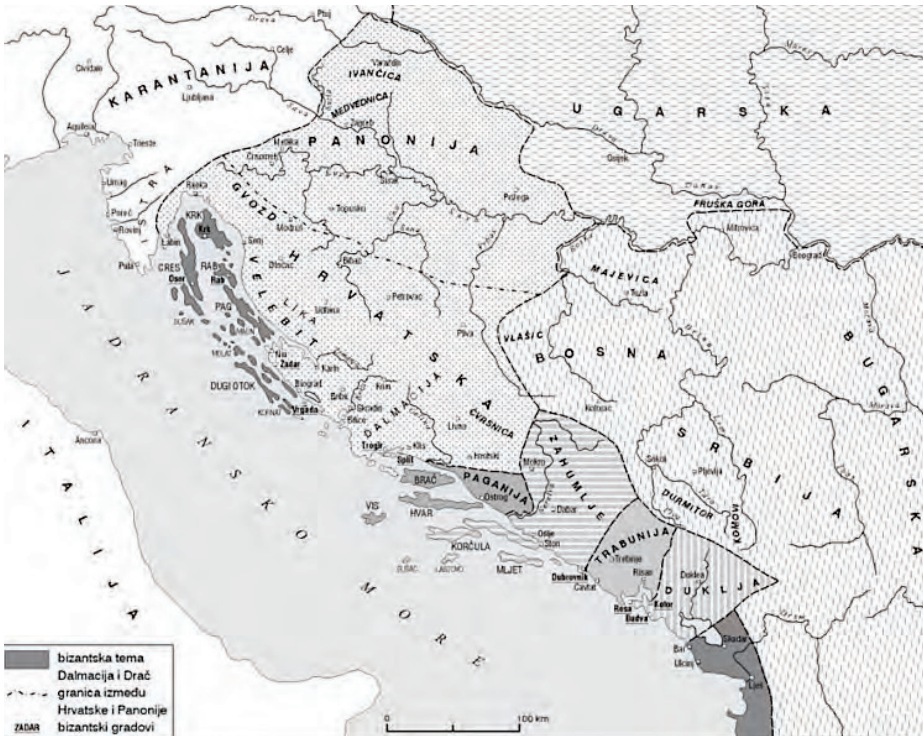
OSTAJE JEDNO PITANJE – TKO JE DOŠAO NA BALKAN POD BIZANTOM, SAMO SLAVENI ILI SLAVENI KOJI SU UJEDNO HRVATI I SRBI

ZORAN VITAS // VL

Dr. sc. Hrvoje Gračanin, s Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, proveo nas je kroz prve godine dolaska slavenskih grupa u jugoistočnu Europu koje imaju presudan utjecaj na zbivanja u Istočnom Rimskom Carstvu

Zašto je razdoblje postojanja Istočnog Rimskog Carstva na ovim prostorima važno, bolje reći ključno za dva naroda, ne treba posebno objašnjavati. Bizantsko Carstvo je većim ili manjim dijelom današnjih hrvatskih prostora vladalo s prekidima više od 600 godina (od oko 535. do kraja XII. st.), dulje negoli ijedna strana sila. Iako je vojnih akcija bilo tek nekoliko, Bizant je raznoliko utjecao na razvoj hrvatskoga društva: pečat bizantske vladavine na jadranskome, pa i perijadranskom prostoru, i danas je vidljiv u graditeljstvu, toponomastici, pravnoj znanosti, pismenoj baštini, crkvenim obredima i dr., rečenice su koje je lako pronaći u Hrvatskoj enciklopediji Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža. Povijesni su izvori iz tog doba o dolasku Slavena u jugoistočnu Europu prilično šturi pa je tako to razdoblje predmetom različitih, često pogrešnih, tumačenja. Voli se vjerovati kako su Hrvati i Srbi ovamo došli bježeći od Avara ili da su jednostavno poslani da obrane Bizant od Avara. No, kako će nam reći dr. sc. Hrvoje Gračanin s Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Slaveni ovdje imaju čak i presudan utjecaj, ključan u povijesti. – Što se tiče prilika na jugoistoku Europe (srednje i donje Podunavlje, istočna obala Jadrana) u vrijeme kad u 7. stoljeću pristižu slavenske skupine, među kojima su vjerojatno već tada bili i Hrvati i Srbi (bar prema svjedočanstvu cara Konstantina VII. Porfirogeneta u djelu ustaljeno zvanom *O upravljanju carstvom* ili *De administrando imperio*, napisanom između 948. i 952. godine, ujedno i jedinom izvoru koji govori o tomu), bizantska vlast je na spomenutom prostoru bila u uzmicanju. Naime, Carstvo je u to vremenu bilo ugroženo kako s istoka, tako i sa zapada. Mogućnost za djelovanje na istoku bila je plaćena popuštanjem Avarima na zapadu s kojima je kupovano primirje (617., 619., 623.), na što je već 604. bio prisiljen i car Foka (602.–610.). Nakon što nova ofenziva na istoku 623–625. Bizantincima nije donijela željeni uspjeh, Perzijanci su 626. započeli protuudar, usmjerivši se kroz Malu Aziju do Konstantinopola. U isti mah, prema prethodnom dogovoru, prijestolnici se primaknula i snažna vojska predvođena Avarima s mnoštvom Slavena, Bugara i Gepida. U tom času car Heraklije (610.–641.) je bio s glavninom bizantskih snaga na istoku, u Laziki (u današnjoj Gruziji) i u Armeniji (na istoku Male Azije). Nakon propasti opsade otpočeo je novu ofenzivu, 627. – 628, koja je donijela presudnu pobjedu Bizantu i vraćanje izgubljenih područja. Međutim, već 629. počeli su prijetiti Arapi, provalom u Siriju koja je trebala ispitati bizantske snage, a 633. započela je nova vojna akcija koja je vrlo brzo poništila sva prethodna bizantska postignuća jer su do 640. pale cijela Sirija i Palestina, a do 642. i Egipat, nakon čega je arapsko širenje nastavljeno sjevernom Afrikom. Sve to vrijeme zapadna je granica Carstva u jugoistočnoj Europi, silom prilika, pala u drugi plan, objašnjava dr. Gračanin okolnosti u kojima se nalazilo Bizantsko Carstvo u vri-

Karta Istočna obala Jadrana i srednje Podunavlje u 10. stoljeću

jeme prodora Avara zajedno sa slavenskim skupinama. Najvažnije je strateško bizantsko uporište jadranska obala. Dobro je utvrđena i može odoljeti nasrtajima Avara i Slavena. Tako mora biti jer je ključ opstanka Bizanta očuvanje njegove pomorske premoći što su jadranske utvrde trebale jamčiti. – Duž istočne obale Jadrana, prvenstveno na otocima, postojala su uporišta koja su osiguravala održavanje carskog utjecaja i tijekom 7. stoljeća. Ta su uporišta činila mrežu, čija je svrha bila da štite dva osnovna plovidbena smjera na istočnom Jadranu, jedan uz obalu koji je spajao primorske gradove i drugi po vanjskom otočnom rubu.

Krajem 6. stoljeća Avari osvajaju Sirmij, današnju Srijemsku Mitrovicu. – Središte Dalmacije još je početkom 7. stoljeća i dalje bila Salona, ali nije sigurno kakav je točno bio upravni položaj pokrajine pod koje je potpadalo i kvarnersko područje. Pisma pape Grgura I. Velikog (590.–604.) spominju u to vrijeme prokonzula Dalmacije Marcelina kojeg car izravno poziva k sebi, a dotičnik se kao prokonzul, premda bez pobjližega određenja, navodi i u suvremenom natpisu salonitanskog svećenika Ivana. Neki

stoga misle da je Dalmacija bila prokonzulska pokrajina neposredno podčinjena caru, drugi radije pomišljaju da je u pitanju tek počasni naslov, da je Dalmacijom ravnao mjesni vojni zapovjednik i da je bila dio Ravenskog egzarhata u Italiji. Još prije je iznesena mogućnost da se ustvari radilo o podijeljenim ovlastima tj. da je Dalmacija o ravenskom egzarhu ovisila u vojnim poslovima, a u civilnim o načelniku Ilirčke prefekture sa sjedištem u Tesaloniki (Solunu). Cilj je bio daleke oblasti Carstva učiniti sposobnima da se što samostalnije brinu za svoju obranu. To je ujedno značilo i da su sve više prepuštane same sebi i vlastitoj snalažljivosti. Ovo upućuje na dalekosežno urušavanje kako civilne, tako i vojne carske uprave na ovim prostorima tijekom prvih desetljeća 7. stoljeća. – Na izmaku 6. i početkom 7. stoljeća vrela bilježe prve sustavnije avarske i slavenske prodore u Dalmaciju i Istru. Ove su navale bile pljačkaškog karaktera i ne bi ih se smjelo tumačiti kao slavensku seobu, ali su potaknule novo iseljavanje iz ugroženih predjela i sklanjanje romanskog stanovništva na sigurnija, manje pristupačna i bolje utvrđena mjesta. Dalmaciju i Istru sada je snašao sličan udes koji je odavno bio pogodio južnu Panoniju.

Pod dojmom prijeteće pogibelji stanovnici su napuštali gradska središta koja su napadače više privlačila, a bilo ih je teže braniti. Vjerojatno je u takvim okolnostima počelo napuštanje Epidaure, čiji su žitelji naselili Raguzij, a po svojoj prilici prebacili i u obližnja otočna pribežišta. Jednako tako su i Salonitanci sigurnost u sve većem broju tražili u susjednoj Dioklecijanovoj palači te na otocima Šolti, Čiovu, Braču i Hvaru. Odlazak ljudi, smanjenje gospodarskih aktivnosti, pad prometne važnosti i nemogućnost da se održi nužna kvaliteta urbanog života u promijenjenim prilikama mnogo su više nego kakav rušilački napad presudili opstanku kasnoantičkih gradova na istočnoj obali Jadrana tijekom 7. stoljeća.

Ne samo da dolazak Slavena nije u pravilu praćen sukobima sa starosjediocima nego se čini da i Bizant s njima sklapa i savezništva već nedugo nakon njihova pojavljivanja. – Čini se da su do početka četrdesetih godina 7. stoljeća prvi došljaci postojanije zasjeli na istočnoj jadranskoj obali ili su joj se barem primaknuli blizu. Slaveni su se u ljeto 642. godine, prebacili morem do okolice Siponta u Apuliji na zapadnoj jadranskoj obali, vjerojatno na poticaj i uz pomoć Bizanta koji je vladao Jadranom. Moglo bi se otuda pomišljati da su tada bili uspostavljeni svojevrsni saveznički odnosi, što bi se pak dalo povezati s opaskom Konstantina VII. Porfirogeneta da su se slavenski narodi u Dalmaciji „pokoravali“ bizantskoj vlasti od vremena cara Heraklija I. Imajući pred očima sebi suvremenu etnopolitičku sliku, Konstantin je Herakliju čak upisao u zasluge ponovno naseljavanje područja koja su Avari bili opustošili, to jest oblasti Hrvata, Srba, Zahumljana, Travunjana, Kanalićana, Diokličana („Dioklecijanaca“) i Neretljana (Pagani). Kad bi se to prevelo u kasnoantičke okvire, moglo bi se pomišljati da su se slavenske skupine smještale prema federatskom (savezničkom) sporazumu ili, kao što se često događalo u kasnom Rimskom Carstvu, da su carske vlasti naknadno potvrdile njihov dolazak sklopivši s njima ugovor o savezu. Ovo odjekuje i u splitskoj tradiciji što je kazuje splitski kroničar Toma Arhidakon (13. st.) o carskoj zapovijedi knezovima pridošlica da ne smiju uznemiravati Salonitance koji su se nastanili u Dioklecijanovoj palači, što su oni poslušali pa su uspostavljeni mirni odnosi. Pravih dokaza da je Bizant odigrao bilo kakvu, a kamoli aktivnu ulogu u naseljavanju Slavena u Dalmaciji nema, premda se već pouzdanije može pretpostaviti da je dodira od samog

početka bilo. Budući da su carske oblasti još dalje na zapadu vojnopolitički bile ponajviše upućene na sebe, vjerojatnije je da su prvi pokušaji normalizacije odnosa potekli od predstavnika mjesnih vlasti koje su za to ionako bile neposrednije zainteresirane, govori dr. Gračanin nastavljajući kako o visokoj razini samosvojnosti može svjedočiti skupni nalaz imitiranih Heraklijevih solida iz Potkoma kod Zrmanje. – Jedan je primjerak avarska krivotvorina pa bi on upućivao na veze s avarskim područjem (kojim god putovima da je dospio tako daleko na jug), međutim četiri komada su, po svemu sudeći, bili proizvod mjesne neslužbene kovnice, što upućuje na lokalno prisvajanje temeljnih funkcija središnje vlasti. – Prostor današnje Srbije bio je izloženiji pljačkaškim provalama slavenskih skupina tijekom 6. stoljeća. Doduše, između 551. i 578. izvori ne spominju takve navale, iako je cijelo ovo razdoblje dobro dokumentirano. Koliko se može prosuditi, izostanak provala bila je posljedica Justinijanova opsežnog programa izgradnje utvrda koji je pokrenuo car Justinijan I. (527.–565.) i koji je u cijelosti bio vjerojatno dovršen do sredine stoljeća, nakon otprilike dvadeset godina. Obnovljeno je ili izgrađeno više od 600 utvrda

U središnjem Balkanu (Bugarska) na glasak je bio na obranu planinskih prijevoja, a mnoge utvrde su bile veće (više od dva hektara). Posljednja crta utvrđenja bila je u zaleđu Konstantinopola. Nakon 578. slavenske su se navale obnovile, a tek su pohodi cara Mauricija (582.–602.) na područje sjeverno od Dunava, započeti 592., zaustavili ovakva pustošenja. Ona su se obnovila tijekom Heraklijeve vladavine, nakon što je car povukao preostale čete radi borbi na istočnoj bojišnici, a iz tog vremena potječu i prve naznake trajnijeg smještanja Slavena na carskim područjima u jugoistočnoj Europi, kod Tesalonike; u Bugarskoj, nedaleko od Konstantinopola; u Dalmaciji. Da je upravo pod njegovom vladavinom uslijedio potpun slom bizantskog utjecaja na ovom prostoru Srbije, pokazuje i drastično smanjenje kolanja bizantskog novca na tlu Srbije: u razdoblju od 641. do 829. godine pronađeno je svega 26 komada novca, od kojih većina potječe iz Panonske nizine, dakle, može se dovesti u vezi s Avarima. To je znatan pad u odnosu na 434 komada novca iskovanog od vremena cara Anastazija I. (491.–518.) do Heraklijeva vremena (pritom količinski preteže novac iz 6. stoljeća). Konstantin Porfirogenet (O upravljanju carstvom gl. 32.19–20) spominje da je Heraklije preko vojnog zapovjednika Singiduna (Beograd) primio zahtjev Srba za novim područjem kamo će se naseliti pa bi se otuda mož-

ISTOČNO JE RIMSKO CARSTVO (BIZANT) VEĆIM ILI MANJIM DUELOM DANAŠNJIH HRVATSKIH PROSTORA VLADALO S PREKIDIMA VIŠE OD 600 GODINA (OD OKO 535. DO KRAJA XII. ST.), DULJE NEGOLI IJEDNA STRANA SILA

da smjelo zaključiti da je singidunska utvrda u carevo vrijeme još bila funkcionalna, ovo se slaže i s nalazom novca iz 615.–620. godine, govori pa zaključuje kako je u svakom slučaju, od Heraklijeva vremena bizantske vlasti nestalo kako u unutrašnjosti istočne obale Jadrana, tako i na prostoru današnje Srbije. Samo uski obalni pojas s otocima na istočnom Jadranu, uključujući i Istru, bio je pod carskom vlašću. Središnja se carska uprava oslanjala na lokalne romanske elite u Dalmaciji i Istri kako bi osigurala svoj utjecaj, no takvih svjedočanstava za prostor Srbije nema.

Vrlo brzo dolazi i do prvih pokrštanja, no taj proces ne ide lako niti brzo. – Kristijanizacija (pojam pokrštanja je uži u svom značenju i podrazumijeva samo izvršenje čina krštenja veće skupine ljudi) je bila dugotrajan i složen proces, dovršen tek tijekom 9. stoljeća. Prema svjedočanstvu Konstantina Porfirogeneta, moglo bi se zaključiti da su prvi kontakti ostvareni već tijekom 7. stoljeća. On, odnosno njegov nastavljač, ističe u tomu ulogu cara Heraklija koji bi doveo rimske svećenike (misionare) da pokrste Hrvate (O upravljanju carstvom gl. 31). Isto kaže i za pokrštanje Srba, da je car doveo starješine iz Rima koji su ih pokrstili i izložili kršćanski nauk (gl. 32). Prema novim tumačenjima, Konstantin je odražavao i prenaglašavao predodžbu o Heraklijevoj ulozi prisutnu u Bizantu, želeći ideološki utemeljiti bizantsko vrhovništvo nad prostorima koji su odavno izmakli neposrednoj bizantskoj vlasti. Na drugom mjestu u svom djelu Konstantin spominje da su mnoge slavenske skupine na istočnoj obali Jadrana primile kršćanstvo tek u doba cara Bazilija I. (867.–886.). To se razdoblje podudara s djelovanjem braće Konstantina–Ćirila i Metoda. Na još jednom mjestu, govoreći o pobuni Hrvata protiv Franaka (gl. 30), navodi se kako su Hrvati tražili krštenje iz Rima pa su upućeni biskupi koji su ih pokrstili pod knezom Porgom. Na to da je misionarenja među stanovništvom u Dalmaciji bilo, upućivale bi i vijesti iz pisanih izvora latinske provenijencije, pismo pape Agatona (678.–681.) upućeno bizantskom caru Konstantinu IV. (668.–685.) u vezi sa sinodom u Rimu (680.), u kojem se spominju „izočni biskupi“ koji djeluju „među narodima“ uključujući i Slavene. I pismo pape Ivana X. (914.–928.) upućeno kralju Tomislavu, humskom knezu Mihaelu (Viševiću) i splitskom nadbiskupu Ivanu govori da se „kneževine Slavena“ spominju među prvim plodovima apostolske i sveopće Crkve tj. da su rano primile kršćanstvo (doduše, i ovaj navod treba ponajprije sagledavati u kontekstu truda da se istakne vrhovništvo Rimske crkve,

baš kao i Konstantinovo svjedočanstvo, ali iz bizantske perspektive). Mnogo kasnije svjedočanstvo, iz 13. stoljeća, nudi Toma Arhidakon koji govori o misiji Ivana Ravenjanina, „prvog splitskog nadbiskupa“ koji je po papinu nalogu u Dalmaciji i Slavoniji (doslovno, zemlji Slavena, ali u Tomino vrijeme to je bio naziv i za kraljevstvo Slavonije) obnavljao crkve i širio katolički nauk. Kršćanstvo nije sasvim nestalo, unatoč tomu što je crkvena organizacija uvelike propala, poglavito u unutrašnjosti. Podatak iz papinske kronike poznate kao Liber pontificalis govori o misiji opata Martina koji je po nalogu pape Ivana IV. (640.–642.), inače rodom Dalmatinca pa otuda i zainteresiranijeg za krajeve na istočnoj obali Jadrana, otkupljivao zarobljenike koje su uhvatili „pogani“. Jesu li ti pogani bili Slaveni ili se mislilo na mjesno stanovništvo koje nije bilo više dovoljno kršćansko jer je usvojilo nekršćanske tradicije (domaće prekršćanske ili nove doseljeničke), stvar je otvorena za raspravu. Napokon, treba imati na umu da kristijanizacija nije bio dovršen proces još ni u kasnoj antici. Nalazi iz grobova u Sinju, Vrbi kod Glamoča i Gorici kod Imotskog, koji se datiraju u vrijeme od kraja 4. do početka 7. stoljeća, pokazuju kršćansku ikonografiju, a kršćanski su motivi prisutni i u nekim grobnim nalazima iz 8. i 9. stoljeća (Ždrijac kod Nina, Krugljačica u Otoku kod Sinja, Radašinovci kod Benkovca). Ovo ukazuje kako na opstanak kršćanstva, tako i na njegovu obnovu u ovom prijelaznom kasnoantičkom i ranosrednjovjekovnom razdoblju.

Završetak procesa kristijanizacije svakako pripada vremenu franačke prevlasti tijekom 9. stoljeća, kaže dr. Hrvoje Gračanin. Što se tiče panonskog područja koje je stajalo pod avarskim vrhovništvom, na održavanje kršćanstva utjecalo je i dovođenje zarobljenika s bizantskog područja. – Primjer je slučaj tzv. Sermezijanaca. Jezgru ove skupine činili su potomci bizantskih zarobljenika koje su Avari odveli 623. godine nakon što su temeljito opljačkali okolicu carske prijestolnice, a na povratku u svoje panonsko sjedište opustošili još poneka mjesta u Tračkoj dijecezi kojoj je upravno pripadao i Konstantinopol. Čini se da su oteto stanovništvo Avari naselili na području sjeverno od Dunava, tik uz nekadašnju Drugu (Sirmijsku) Panoniju. Po središtu te pokrajine Sirmiju prozvani su Sermezijancima. Mogli su biti nazvani i po samoj staroj Sirmijskoj Panoniji, jer su se naselili u njezinu neposrednom susjedstvu, a možda se njihov naseobinski prostor kasnije proširio i u današnji Srijem do Sirmija pa bi se jačanjem etničko–identitetskih procesa za njih počelo koristiti spomenuto ime. U novom boravištu postupno su se pomiješali s Bugari-

UVODENJE GLAGOLJICE, PRIPADA KONCU 9. I POČETKU 10. STOLJEĆA. SAMO IME PISMA PRVI PUT JE ZABILJEŽENO U PRVOJ POLOVINI 17. ST., A PRIJE TOGA SE NAZIVALO KURILOVICA, HRVACKE KNJIGE I LITTERA HIERONYMIANA

ma, Avarima i drugim narodima, ali su očuvali kršćansku vjeru. Naposljetku, kad je prošlo više od šezdeset godina, većina ih je postala slobodna i avarski je kagan odlučio priznati njihovu etničku zasebnost i samosvojnost pa im je na čelo postavio poglavara imenom Kuver. No, potomci Rimljana među njima htjeli su se vratiti u staru domovinu, što je Kuver iskoristio za pobunu protiv avarske vlasti. Ustanak je izbio vjerojatno sredinom osamdesetih godina 7. stoljeća (možda 684.), a svakako prije 688. godine. Kuver je okupio podanike i pokušao se prebaciti preko Dunava. To mu je uspjelo nakon što je u nekoliko bitaka porazio avarsku vojsku. Prešavši Dunav, ustanici su se na kraju smjestili u Makedoniji sjeverozapadno od Tesalonike.

U Avarskom kaganatu još su djelovali nepismeni duhovnici, vjerojatno svećenici starosjedičkog stanovništva, kao što pokazuje zapisnik koncila koji se sastao 796. godine "na obali Dunava", u trenutku kad je avarska država bila na izdisaju. Na ovom crkvenom saboru, kojim je predsjedao akvilejski patrijarh Paulin, uz nazočnost i salcburškog biskupa Arna, zacrtane su osnovne smjernice u pokrštanju Avara i Slavena u srednjem Podunavlju. Nadežnost akvilejskog patrijarha sezala je sve do Drave, kao što je bio odredio italjski kralj Pipin (781.–810.), a uredbu je 803. potvrdio i Karlo Veliki (768.–814.), dodatno je 811. osnaživši ukazom. Uspjeh misionarske djelatnosti Akvilejske patrijaršije prvenstveno se ogleda u hodočasnici iz južne Panonije i s istočne obale Jadrana koji su u 9. stoljeću pristigli u Cividale (Čedad). Nov poticaj kristijanizaciji u južnoj Panoniji donijelo je doba Metodija (o. 815.–885.) kojega je papa Hadrijan II. (867.–872.) posvetio 870. godine za nadbiskupa Sirmija. Istočnije, na području današnje Srbije, djelovali su u 9. stoljeću bizantski misionari, cijelice poglavito iz Tesaloničke (Solunske) biskupije, ali vjerojatno i misionari iz Rima jer je poznato da je u ovo vrijeme bilo latinskih svećenika u Bugarskoj. Obnova Sirmijske nadbiskupije svjedočila je i o želji papa da objave svoje vrhovništvo nad prostorom Tesaloničke nadbiskupije kao papinskim vikarijatom. Nov poticaj kristijanizaciji u južnoj Panoniji donijelo je doba Metodija (o. 815.–885.) kojega je papa Hadrijan II. (867.–872.) posvetio 870. godine za nadbiskupa Sirmija. Prihvaćanje pisma, dakako, podjednako je važno kao i vjera. – Uvođenje glagoljice, samo ime pisma je kasno i prvi put je zabilježeno u prvoj polovini 17. st., a prije toga se nazivalo kurilovica, hrvacke knjige i littera Hieronymiana jer se smatralo da ju je izumio još sv. Jeronim, odnosno littera Slava) pripada koncu 9.

i početku 10. stoljeća budući da se spominje na crkvenom saboru u Splitu 925. godine. Papu je više mučio problem širenja slavenskog bogoslužja koje je išlo s glagoljicom, jer je u njemu vidio opasnost od jačanja bizantskog utjecaja. Sabor je sazvan u Splitu 925. godine, a na njemu je odlučeno da se splitski nadbiskup izabere za glavara jedinstvene crkvene pokrajine. O slavenskom bogoslužju jedva da se raspravljalo, osim što je određeno da se biskupi imaju u svemu pridržavati ispravnog učenja Crkve i da se glagoljaši neće zaređivati ni promicati u više redove ako ne nauče latinski. Dva su smjera pristizanja glagoljice, sa sjevera iz panonskog područja i s juga iz Bugarske i Makedonije. Sa sjevera bi stizala glagoljica, a drugim glagoljica i cirilica. Približno ih dijeli potez povučen između Krke i Vrbasa pa bi sjeverozapadno od tog pojasa prevladavala glagoljica, a jugoistočno hrvatska cirilica. Glagoljaštvo nije bilo prisutno samo na prostoru u Dalmaciji pod bizantskom upravom nego i izvan njega. Jedno od prvih svjedočanstava o glagoljici potječe iz Pesača na Dunavu u današnjoj Srbiji.

Najstarija pak hrvatska svjedočanstva potječu iz 11. stoljeća (Plominski natpis, Valunska ploča i Krčki natpis), govori dr. Gračanin. U školama se kao jedan od ključnih povijesnih događaja označava crkveni raskol 1054. Svakako ne bez razloga, ali proučavanje okolnosti oko tog događaja otkrit će neke zaboravljene povijesne činjenice. – Crkveni raskol 1054. godine – striktno uzevši nije niti riječ o pravom raskolu – nije igrao važniju ulogu u odnosima između zapadne i istočne Crkve prije 13. stoljeća, odnosno prije nego što su križari osvojili Konstantinopol. Treba imati na umu da je papa Urban II. (1088.–1099.), dajući poticaj za vojni pokret koji je postao poznat kao Prvi križarski rat, pozvao zapadne kršćane da pođu u boj za oslobođenje istočnih kršćana od muslimanske prijetnje.

Dakle, podjela na temelju samog raskola nije bila uopće relevantna. Raskola s carigradskim patrijarhom bilo je i prije 1054. (npr. Focijev raskol u 9. stoljeću, u kasnoj antici još i Akacijev raskol), a formalnopravno je izopćenje kojem je počeo raskol prestalo Papinom i patrijarhovom smrću (Lava IX. još i prije nego što je njegov legat, kardinal Hubert u srpnju položio na oltar crkve sv. Sofije bulu o izopćenju patrijarha Mihaela Cerularija, a patrijarha, koji je pak izopćio na hitro sazvanoj mjesnoj sinodi same papinske legat, 1058). Ipak, službeno je izopćenje dokinuto tek u najnovije doba, kad su se 1965. papa Pavao VI. i patrijarh Atenagora susreli na Drugom vatikanskom koncilu. No, i nakon 1054. prigodice se Papa spominje u istočnoj liturgiji, a to je znatnim dijelom ovisilo i o tomu je li papa poslao obavijest o svome ustoličenju u Konstantinopol. Osim toga, treba imati na umu da je još raški veliki župan Stefan Nemanja (oko 1167.–1196.) bio kršten kao katolik jer je rimokatolički obred prevladavao u Duklji, a poslije se u Raškoj krstio i po grčkom obredu. Njegov sin Stefan Nemanjić Prvovjenčani dobio je 1217. kraljevske insignije od pape Honorija III. Još u 13., 14. i 15. stoljeću trajali su pregovori o uspostavi unije između zapadne i istočne Crkve, a osmansko osvajanje Konstantinopola 1453. godine okončalo je te pokušaje. Zapravo je predodžba o ustaljenoj podjeli na dva svijeta posljedica tek ideološko-političkih previranja u 19. i 20. stoljeću, objašnjava dr. Gračanin. Osta je samo pitanje – tko je došao na Balkan pod Bizantom, samo Slaveni ili Slaveni koji su ujedno Hrvati i Srbi.

– Izvori ne omogućavaju rekonstrukciju ranih identiteta slavenskih skupina na ovom prostoru jer ih izvori u ranom razdoblju označavaju isključivo kao Slavene. Prvi pomak vidljiv je tek u 9. stoljeću kad franački izvori spominju Guduskane (Guduščane), za koje se kaže da im je knez bio Borna prije nego što je postao knez Dalmacije i Liburnije. Uz njih se navode i Abodriti/Obodriti (Bodriči) i Timočani (nazvani očito prema rijeci Timoku), a isti izvor spominje i Sorabe, za koje se kaže da drže velik dio Dalmacije, što bi bio i najraniji spomen srpskog imena Surbe spominje u 9./10. st. u Saskoj i južnom Brandenburgu i tzv. Bavarski geograf, te također i Karniolce (Kranjce) i Karantance. Iz ranijeg vremena, izvora koji potječe s kraja 7. stoljeća (drugi dio Čudesa svetog Dimitrija), spominju se Sermezijanci, mješavina različitih skupina koje su izgradile vlastiti identitet. Inače isti izvor spominje i mnoge druge slavenske identitetske skupine, zajednice Draguvita (Dragoviča), Rinhina, Sagudata i Strimonjana. Hrvatsko ime najranije se pojavljuje na epigrafskim spomenicima hrvatskih knezova u 9. stoljeću (Branimir, odnosno u Trpimirovoj darovnici koja je doduše sačuvana tek u prijepisu iz 16. stoljeća, a spominju ga i zapisi Splitskog sabora iz 925. (koji bilježe i Srbe, Serbi) i pismo pape Ivana XI. (pismo bilježi i Humljane), no ponovno očuvani u mnogo kasnijoj tradiciji (Historia Salonitana maior, 16. st.).

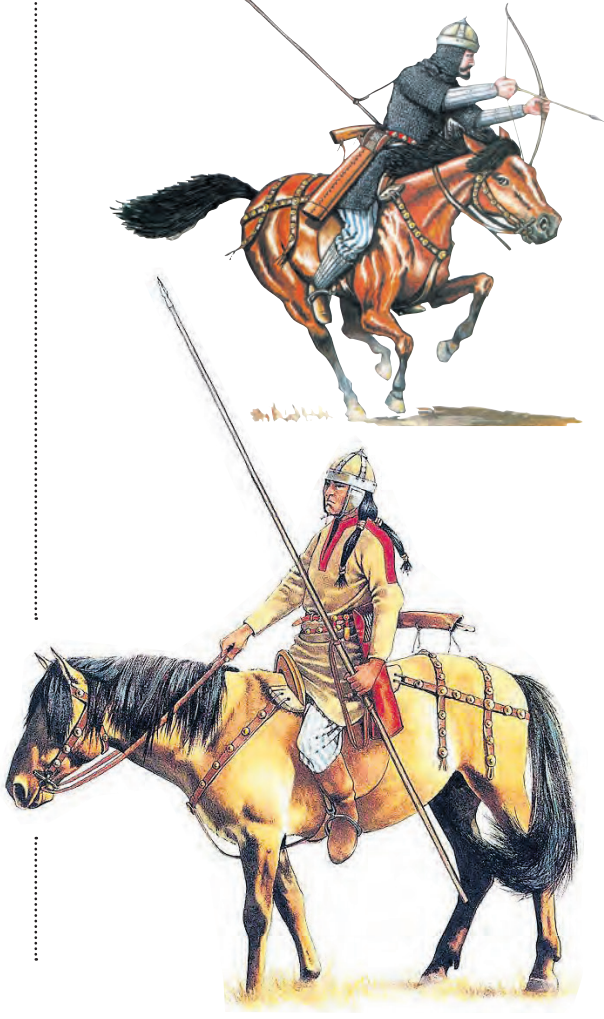

Pokrštenje Hrvata, rad hrvatskog slikara Bele Čikoša Sesije u Hrvatskom institutu za povijest u Zagrebu

KRONOLOGIJA AVARSKIH NASRTAJA

- 559. nomadski Kutriguri prelaze zaleđeni Dunav u ožujku; zajedno s njima u Meziju i Traciju upadaju Anti i Slaveni
- 561. Avari su na donjem Dunavu; teritorijalne ambicije sada su usmjerene na Dobrudžu
- 567. Avari zajedno s Langobardima poražavaju Gepide i zauzimaju njihovu zemlju u Daciji i istočnoj Panoniji
- 568. Avari, nakon odlaska Langobarda, zaposjedaju i njihovo sjedište u zapadnoj Panoniji
- 574. Avari poražavaju carsku vojsku pod vodstvom zapovjednika dvorske straže (comes excubitorum) Tiberija; mir Avara s Carstvom
- 578. nova slavenska navala u Traciju sve do Grčke; suzbijeni avarskom intervencijom
- 580. Avari započinju opsadu Sirmija; avarski vladar (kagan) Bajan je dao sagraditi most preko Save i odsjekao time Sirmij od Singiduna
- 582. Avari osvajaju Sirmij; natpis na jadnome grčkom: "Gospode Kriste, pomogni gradu i uništi Avare i čuvaj Romaniju i pisca. Amen."
- 584. iznova mir i danak od 100.000 solida
- 585. Avari pokreću novi rat; Slaveni prodiru sve do Dugog zida kod Konstantinopola
- 586. neuspjeli slavensko-avarski pokušaj da osvoje Tesaloniku (Solun)
- 587. avarski poraz nakon upada sa Slavenima u Epir, Tesaliju, Atiku i Eubeju i zaposjedanja dijela Peloponeza
- 589. Avari i Slaveni pustoše Traciju sve do Dugog zida i Ilirik do Peloponeza
- 592. počinje Mauricijev rat protiv Avara i Slavena
- 592. i 596. Avari se razgraničuju s Langobardima
- 593. sukob Slavena s Bavarcima
- 595. protunapad Bavaraca na Slavene suzbijen zajedničkom avarsko-slavenskom akcijom; Avari prodiru u franačku Tiringiju
- 597. Avari i Slaveni prodiru u Ilirik i Traciju, ali i u Dalmaciju; istočnorimska protuakcija pod vojskovođom Priskom
- 599. Avari opet napadaju (opsada Tomeje na donjem Dunavu, stari Tomi); avarsko-slavenski prodor i na zapad
- 600. primirje nakon avarskih poraza; granica utvrđena na Dunavu; vijesti pape Grgura I. salonitanskog nadbiskupu Maksimu o provalama Slavena u Italiju

- 601. Carstvo obnavlja neprijateljstva, Prisk prelazi Dunav na neprijateljsko područje, avarski porazi, Bajan se povukao na sjever u dolinu Tise
- 602. pobuna protiv Mauricija kad je car naredio četama da prezime na neprijateljskom području; car svrgnut i ubijen
- 604. Foka je morao kupiti od Avara mir povišenjem godišnje novčane potpore zbog rata s Perzijancima
- 615. Perzijanci su prodrli kroz Malu Aziju sve do Bospora; istodobno su se Avari približili Carigradu
- 617. Heraklije uspijeva kupiti kratkotrajne primirje od Avara
- 619. Perzijanci osvojili Egipat s Aleksandrijom; opskrba prijestolnice žitom postala upitna
- 623. povišena davanja Avarima; pritom je sam car gotovo postao žrtvom izdajničkog atentata za vrijeme pregovora u Traciji

VLASI U HRVATSKU OD KARLOBAGA DO DRAVE
DOLAZE U MALIM GRUPAMA, STALNO, ČAK I
INDIVIDUALNO, ŠTO TRAJE DO 18. STOLJEĆA.
NEMA SPEKTAKULARNE SEOBE

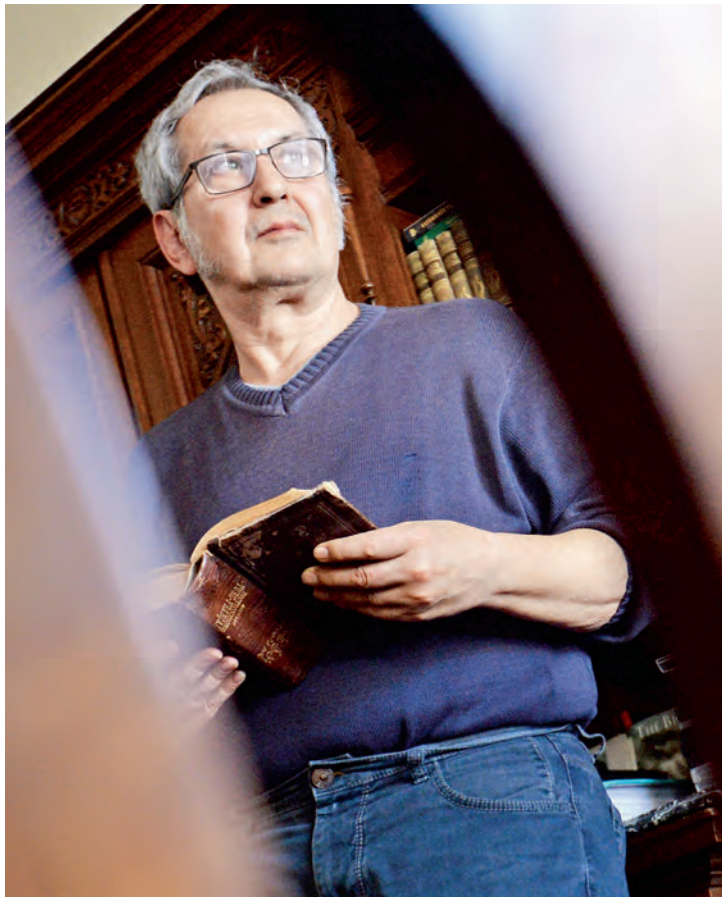
Pomicanjima i ratovanjima oko Dunava, na
Kosovu, pa prodorom Turaka preko Sanađžaka
u Bosnu sve se počinje komešati i dolaze mase
novih Vlaha koji još nisu ni približno integrirani
u neku širu zajednicu

Kroatizirani i pravoslavni Vlasi – doba fluidnih identiteta

Nenad Moačanin, turkolog, pojašnjava posljedice migracija iz doba turskih osvajanja te etnogenezu naroda na području Balkana

Dvostruki identitet Vlaha, starobalkanskih Romana

IVICA RADOŠ // VL

Bosanski muslimani su sasvim sigurno jednim, ne beznačajnim dijelom, podrijetlom od islamiziranih Vlaha

Nenad Moačanin (68), turkolog, rođen je u Zagrebu gdje se i školovao. Diplomirao je povijest na Filozofskom fakultetu u Zagrebu i orijentalistiku u Sarajevu. Od 1978. do 1992. radio je u JAZU/HAZU, Zavodu za povijesne znanosti, a poslije kao docent i profesor na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu (Hrvatska povijest u ranom srednjem vijeku), a pri Odsjeku za orijentalistiku i hungarologiju predavao je islamsku civilizaciju, osmansku paleografiju i diplomatiku. Član je i suradnik HAZU. Kao znanstvenik, uz ostalo, bavio se migracijama u vrijeme Otomanskog Carstva i poviješću hrvatskih zemalja pod osmanskom vlašću.

Tko su Vlasi?

Vlasi su zapravo slavenski naziv za Romane. Na poljskom jeziku Italija se kaže Włochy. To su brojni slojevi raznoraznog starobalkanskog stanovništva koji su bili romanizirani u cijelosti ili djelomično na razne načine u raznim dijelovima te regije. Oni u 14. stoljeću počinju gubiti taj romanski jezik tako da su se zadržale vrlo male skupine koje ga govore, na primjer, na Ćićariji u Istri ili skupine u Epiru u Grčkoj. U Makedoniji ih ima još u planinama. Ali oni gube taj jezik. Neki ga nikad nisu ni usvojili, poput Albanca. Oni nikad nisu jezično ni bili romanizirani.

Vlasi su vrlo različite skupine, najjača poveznica za njih je kulturološka; način života, proširena i kompleksna obitelj, krvna osveta, otmica djevojke i takvi elementi. To je čvrsta jezgra patrijarhalnog društva, i to posebno patrilinearno da se srodstvo računa primarno po muškoj liniji itd.

Vlasi nemaju tradicije države jer su prije svega bili bezbroj plemena, i nemaju svoje autokefalne crkve, specifične, nemaju svoje gradove, nemaju svoju elitnu kulturu, sezonsko migriranje. Ljeti se sele na ljetnu ispašu, a zimi su u dolini.

Vlasi žive posve u simbiozi s državnim organizmima koji se uspostavljaju, ostacima bizantske vlasti, slavenskim plemenima koja osnivaju države itd., ovisno o tome u kojem se okruženju nalaze, koja ih crkva uspijeva obuhvatiti. Tako oni već prilično rano počinju imati dvostruki identitet; najdublje

svoje, vlaško, u jezgri, a pomalo su aneks postojeće vlasti koja ima državu, koja ima crkvu, elitnu kulturu, gradove itd.

U Srbiji i Hrvatskoj bilo je Vlaha i prije osmanskih osvajanja?

Imamo starohrvatske Vlahe, srednjovjekovne, kojih je bilo jako puno i koji se vide po popisima poreza koje su objavili profesori Josip Adamček i Ivan Kampuš. U onoj staroj jezgri Hrvatskog Kraljevstva u 15. stoljeću pola stanovništva su Vlasi. To su stari Vlasi koji su se potpuno apsorbirali u hrvatski korpus još tada. Zvali su se Valahi, latinski je tako pisalo, izvori su na latinskoj. To su raniji Vlasi, još od 12. stoljeća. Oni su se potpuno kroatizirali u razvijenom i kasnom srednjem vijeku. Morlaci su iz kasnijeg razdoblja, oni su u vezi s Turcima.

Što se tiče srednjovjekovnih Vlaha u Srbiji kojima Dušanov zakonik zabranjuje ženidbe i miješanje sa Srbima, oni postaju Srbi.

Osmanska osvajanja izazvala su velike migracije, posebno Vlaha na današnji prostor BiH i Hrvatske?

Iz ugla hrvatske povijesti to počinje oko 1400. godine, prvi sudari s Osmanlijama. Već prije, poslije Kosovske bitke 1389., počinje komešanje i prilične mase populacija balkanskih stočara počinju se pomicati, ne zbog toga što su ih Turci gonili nego oni traže sigurnije i atraktivnije krajeve za život. Mnogi su od njih u pomoćnoj službi poluvojnih odreda pod osmanlijskim zapovjedništvom i zauzvrat uživaju određene porezne olakšice, prije svega plaćaju novčani godišnji paušal u protivu jednostnosti jednog zlatnika, dukata, po domaćinstvu. Za to vrše razne pomoćne službe.

Je li primanje Vlaha u pomoćne službe bilo moguće zbog toga što je osmanska država u biti bila tvorevina s vojnim ustrojem?

Osmanska država koja je postala carstvo od vrha do dna je vojna organizacija, nastala negdje oko 1300. u sjeverozapadnoj Maloj Aziji kao jedna kneževina lokalnih kondotjera koji su naprosto živjeli od rata i ni od čega drugoga. Iznajmljivali su se u službu većih i jačih pa i sami jačali polako i tako vrlo vješto i spremno apsorbirali sve moguće institucije kao što su one tradicionalne iz centralne Azije, stare turske plemenske, a zatim i klasične institucije islamskih država plus bizantske ustanove plus raznorazne pravne i socijalne elemente balkanskih država. I sve su to vrlo spretno i uspješno povezali i razvili jedan mehanizam koji je u prvih 200–250 godina njima jamčio ekspanziju jer, i kad gube bitke, uvijek iznova imaju nove vojnike. Srednjoeuropske sile, Ugarska, i zapadne sile nisu funkcionirale na taj način. Kršćanska zapadna sila u to se

vrijeme bazira ili na vitezovima ili na najamnicima. A jedni i drugi su nedisciplinirani, ne slažu se međusobno, ne priznaju vodstvo, postavljaju pretjerane zahtjeve da im se plati itd. Ako pohod propadne, teško ih je opet okupiti. Osmanlije, s druge strane, funkcioniraju kao podmazana mašinerija, koja se sama obnavlja preko ratnog plijena i preko danka u krvi, tzv. devširme, janjičara. Poslije se mijenja odnos snaga jer na Zapadu počinje tehnički i znanstveni napredak koji oni ne mogu pratiti. I kad taj napredak zahvati vojnu sferu, Turci počinju zaostajati.

Dakle, novi Vlasi na područje današnje BiH i Hrvatske dolaze s osmanskim osvajanjima?

Pomicanjima i ratovanjima oko Dunava, na Kosovu, pa prodorom Turaka preko Sandžaka u Bosnu sve se počinje komešati i dolaze mase novih Vlaha koji još nisu ni približno integrirani u neku širu zajednicu. Nema kvantitativnih podataka da se može reći koliko ih je, ali to su vrlo velike skupine. Prostorno, počevši od tursko-hrvatske granice potkraj 16. stoljeća, to su ogromne konstante koje su ostale na razne načine. Od te crte pa do linije koja zahvaća zapadnu Bugarsku, pola Makedonije i sjevernu Albaniju, dakle, na cijelom tom prostoru vlaške korijene ima sasvim sigurno većina, i to apsolutna većina stanovništva. Je li to 55 posto ili čak i 90 posto, ne može se izračunati. U nekim krajevima je to intenzivnije, a u nekima manje, naravno.

Kakve privilegije dobivaju Vlasi pod Osmanlijama i kako ih oni koriste?

Ne smatram da su to privilegiji u onom smislu da su zapisani u nekim poveljama, toga nema. Osmanska država njih tretira kao bilo koje podanike s tim što je na jedan specifičan način reguliran njihov status. Oni su obična raja, ali su ipak raja na drugi način, oni ne daju

desetinu žita jer ga nemaju, uglavnom se bave stočarstvom. Oni plaćaju paušal jedan dukat i moraju služiti u društvu koje je krojeno po bliskoistočnim tradicijama, meritokratsko, dakle pozicije se ne dijele po rođenju nego po zaslugama.

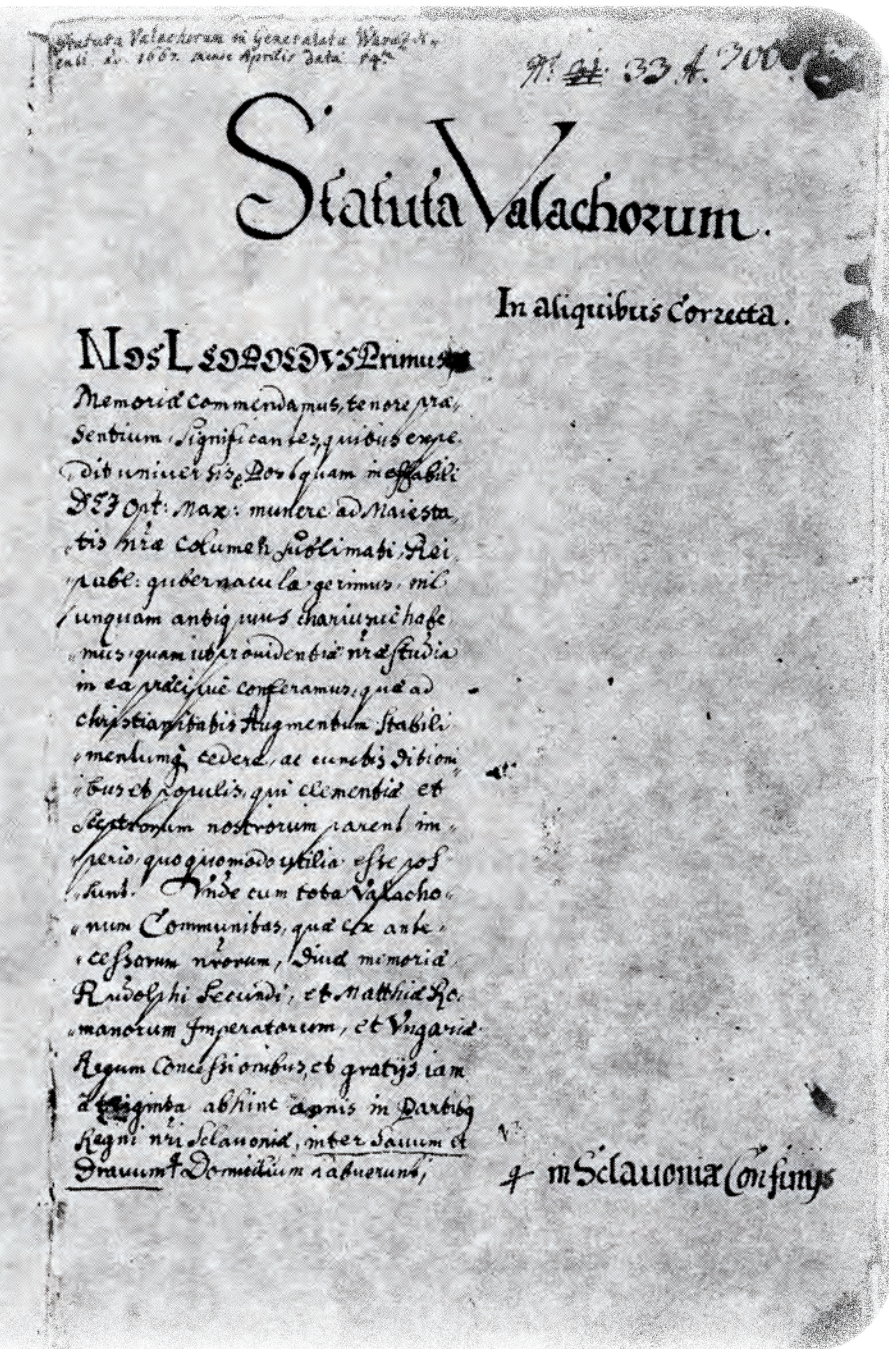
Obveza Vlaha je naturalna renta, novčana i radna. Naturalnu nemaju, novčani je paušal, a radna je u vidu službe za vojsku velika. Država ne treba sve njih, ima ih nekoliko milijuna na Balkanskom poluotoku, nego određeni broj ide u pomoćne službe na smjenu, odnosno idu samo vlaški starješine, knezovi, primičuri, lagatori itd. Samo oni imaju dokumente, berat, da vrše državnu službu za vojsku. Berat je isprava o imenovanju na službu. To ima samo jedan malobrojni njihov vodeći sloj, a ostali vrše službu prema potrebi, gdje ih trebaju i kada ih trebaju. Oni su rezerva, naravno da oni nisu na prvim linijama, nego u pomoćnim službama, pri komori, sijeku šumu, čuvaju puteve, ono što zovemo logistika. Ali Vlasi se upuštaju i u pljačkaške provale vrlo često. Naročito ih sandžak-begovi kao vrhovni zapovjednici često koriste u trajnom malom ratu na granici i vode ih u provale. Glavni je cilj zarobljavanje ljudi i stoke dok se ljude prodaje kao robove ili, ako su zarobljenici istaknuti, onda se za njih traži otkupnina. To se isto isplati, a stoka je uvijek atraktivan plijen.

Na koja se područja naseljavaju Vlasi?

Oni se naseljavaju pretežno na područja koja su iz raznih razloga ostala pusta. Jedan važan element osmanske politike jest da ih koriste za kolonizaciju, netko mora obraditi zemlju, naravno. Osmanlije su najsretniji ako mogu dobiti klasičnu raj u koja će plaćati danak, naturalnu rentu spahijama, koji su izvježbani konjica u provinciji za razliku od središnjih trupa koje imaju svoju konjicu. Međutim, Osmanlije nemaju koga dovesti. Oni nastoje nagovoriti izbjeglo stanovništvo da se vrati, neki se i vraćaju, čega je dosta bilo u Hercegovini, ne ovdje. U Hrvatskoj jedan veliki dio plemstva, kako ne može braniti svoje posjede, organizirano preseljava svoje kmetove. Tako su gradišćanski Hrvati završili u Austriji. Zato je prezime Horvat najčešće u ovim krajevima. Ono što je danas Slavonija, to ostaje pusto i prazno, jednostavno ne mogu pronaći nikoga koga bi naselili, a Vlasima će to dobro doći. Ako je uništena zemljoradnja, trava raste i za stoku je to dobro. Dolaze oni to koristiti. Tako se od 20-ih do 50-ih godina 16. stoljeća stvara osnovni obris buduće etničke karte kakva je bila donedavno. Samo jedan manji dio Vlaha ide na tragu glavnih pohoda centralne osmanske sile, kad Sulejman ide na Beč pa se pojavljuju u Podunavlju, istočnoj Slavoniji, na našem krajnjem istočnom dijelu, u Dalju, Erdutu i Vukovaru.

U HRVATSKOJ JEDAN VELIKI BROJ PLEMSTVA, KAKO NE MOGU BRANITI SVOJE POSJEDE, ORGANIZIRANO PRESELJAVAJU SVOJE KMETOVE. TAKO SU GRADIŠĆANSKI HRVATI ZAVRŠILI U AUSTRIJI

Vlaški statuti ili Statuta Valachorum kodificirani je i fiksirani zakon vladara Ferdinanda II. iz 17. stoljeća

U HRVATSKOM SABORU ČUVA SE NACRT ZAKONA KOJIM JE HRVATSKO PLEMTVO VLASIMA NUDILO VEĆA PRAVA NEGO STATUTA VALACHORUM, KOJI SE ODNOSI SAMO NA PODRUČJA U SLAVONIJI, IZMEĐU SAVE I DRAVE. STATUTA VALACHORUM NE VRIJEDI JUŽNIJE, DO LIKE

To je specifičan slučaj. A zapadna Slavonija prilična je pustoš i ničija zemlja, pa onda Lika, Kordun, Banija, sjeverna Dalmacija, tada se stvaraju obrisi etničke karte. U tim područjima i Dalmaciji već su postojali Vlasi, ali katolički, koji su jednom nogom u hrvatskom identitetu. Nisu to oni stari Vlasi, koji su se toliko asimilirali da ih se više ne vidi, nego su to novi Vlasi, ali katolici. Već od sredine 18. stoljeća njihov identitet nije više morlački nego primarno hrvatski. To je jako zanimljiv redoslijed, kako se razvija kao samoidentifikacija?!

Koji su osmanski vladari davali povlastice Vlasima i koji su prema njima bili blagonakloni?

Mehmed Osvajač, koji je zauzeo Bosnu, njegov nasljednik Bajazit II., pa Sem I., Sulejman Zakonodavac Veličanstveni, koji je najvažniji od svih, ali i njegovi nasljednici koji su manje važni, davali su povlastice Vlasima. Odredbe o Vlasima i njihovu statusu kao neki zakonski propisi ne postoje. Država počiva na šerijatskom pravu koje izlazi iz vjerskih načela, to je teokratska država i šerijat je jedini zakon, nema drugih zakona. Zakone u praktičnom smislu oni tretiraju kao neke podzakonske akte, administrativne uredbe – što trebaju plaćati Vlasi, a što raja. To nisu pravi zakoni, nego uredbe sa zakonskom snagom. Zakon je samo jedan, Kuran, tradicija o Muhamedovim izrekama. Ostalo su razne pravne prakse na terenu kakve su bile ili su se stvarale ad hoc pa se nastoje harmonizirati koliko-toliko sa šerijatom. Kako je to često protiv šerijata, određenim pravnim trikovima i akrobatikom to se usklađuje, pa tako i propis o Vlasima. Propisa o Vlasima ima još od 15. stoljeća, a najviše u 16. stoljeću. Tako se regulira njihov status, ali samo status malog broja onih koji imaju vojna zaduženja, dok je velika većina njih izvan tih odredaba, služe kao rezerva za vojne potrebe.

Jesu li Vlasi prelazili na islam?

U konačnoj bilanci dosta ih je prešlo na islam. Iako to nekima ne zvuči dobro, ali bosanski muslimani su sasvim sigurno jednim, ne beznačajnim dijelom, podrijetlom od Vlahi, islamiziranih Vlahi. Na prostoru koji se na starim kartama do 19. stoljeća zvao Turska Hrvatska, kasnije Bosanska krajina, do Vrbasa, uglavnom su islamizirani Hrvati. Ali, oni dublje, dalje, pogotovo u Podrinju i istočnoj Hercegovini su islamizirani Vlasi.

Koji je identitet Vlahi koji će poslije postaviti Srbi? Govorimo o 15. i 16. stoljeću.

Što se tiče novovjekih Vlahi, najviše ih je pravoslavnih. Oni u svakom slučaju imaju

manje svećenika, manje crkava, manje manastira nego što ih ima u Srbiji i na koncu se naseljavaju na područjima na kojima Pravoslavne crkve nije bilo. Međutim, to nije nikakva autokefalna pravoslavna crkva, nego su aneks Srpske pravoslavne crkve... Kako vlasti pregovaraju s Vlasima da prijeđu služiti na kršćansku stranu, oni se danas predstavljaju kao Vlasi, sutra kao Srbi, prekosutra opet kao Vlasi, njima to ne predstavlja problem. To je pragmatično. S romantizmom sve to srasta, okoštava, ali vrijeme od 15. do 18. stoljeća uglavnom je doba vrlo fluidnih identiteta.

No Vlasi prelaze granicu i stavljaju se u službu Austro-Ugarske? Kako do toga dolazi i kada?

Prve skupine koje prelaze u službu Habsburgovaca su skupine koje su krenule iz istočne Hercegovine i dospjele su oko 1530. na područje koje se zove Slavonija, ali ih nitko nije htio. Plemići ih nisu htjeli jer nisu bili raspoloženi da njima služe. Onda ih vladar Ferdinand I. Habsburški (Ferdinanda je 1. siječnja 1527. hrvatsko plemstvo na Saboru u Cetingradu izabralo za hrvatskoga kralja očekujući da će Hrvatsku braniti od Turaka, a biraju ga i neki pobunjeni ugarski plemići. U građanskom ratu Ferdinand je pobijedio Ivana Zapolju, nap.a.) uzima na svoj posjed u Kranjskoj koji se zove Žumberak i tamo ih naseljava. Uključivanjem Žumberka, koji je bio dio Kranjske, u krajiški obrambeni sustav on jednostavno prelazi u Hrvatsku. Biskup Petar Petretić uspio je pridobiti te Vlahi za uniju s Katoličkom crkvom sredinom 17. stoljeća. Grkokatolička zajednica na Žumberku ne voli da im netko kaže da su prije 500 godina bili Vasi u istočnoj Hercegovini... To je prva skupina.

Do kada Vlasi prelaze granicu, odnosno dolaze u slobodni dio hrvatskih zemalja, onih koje Turci nisu osvojili?

Vlasi u Hrvatsku od Karlobaga do Drave zapravo dolaze u malim grupama, stalno, čak i individualno, što traje do 18. stoljeća. Nema spektakularne seobe. Dolazak ovisi o potrebama i kapacitetima habsburškog obrambenog sustava. Kad Vlasi prelaze, oni dolaze u povoljniji položaj jer postaju slobodni seljaci vojnici što prije nisu bili. Osim vojne službe, nemaju drugih obveza, a paušal, dukat po domaćinstvu, koji su plaćali Turcima, ne moraju više davati. Oni kad prelaze iz opreza tvrde da su takav status imali kod Turaka, što nije istina.

Što su Vlaški statuti?

Statuta Valachorum je zapravo kodificirani i

fiksirani zakon, koji donosi vladar (Ferdinand II. 1630., nap.a.) Postoji nacrt jednog sličnog dokumenta u spisima Hrvatskog sabora. Hrvatski staleži, plemstvo, nastojali su napraviti svoju verziju zakona koji bi i njima i Vlasima više odgovarao nego vladarov statut, ali to nije prošlo, ostalo je na razini nacrti. Taj nacrt zakona hrvatskog plemstva Vlasima je nudio veća prava nego Statuta Valachorum, koji se odnosi samo na područja u Slavoniji, između Save i Drave. Statuta Valachorum ne odnosi se južnije, do Like.

Jesu li postojali „privatni“ Vlasi, koji su služili nekom velikašu?

Bilo je dosta tzv. privatnih Vlahi, onih koji se naseljavaju na imanjima plemića, na primjer u Gomirju u Gorskom kotaru, koji su Frankopani posjedovali. Oni su se s Vlasima pogađali, kako će im služiti itd. Postoje, dakle, čisti krajišnici, a postoje i privatni Vlasi, kasnije se to gubi, svi postaju krajišnici, nakon Bečkog rata (1662.–1699.) i Karlovačkog mira 1699. Već se iza 1700. potpuno teritorijalizira Vojna krajina i postaje praktički jedan izdvojen organizam. Načelno je Vojna krajina dio Hrvatske, ali je do 1700. potpuno pod upravom u Grazu, a onda pod upravom u Beču. Do tada je služba u krajinama bila u rukama hrvatskih plemića jer su služili i imali solidnu plaću kao zapovjednici u 17. stoljeću. Međutim, tada to prestaje i sa svih strana dolaze njemački oficiri, školovani, mišljenja se situacija.

Vlasi ostaju na području Vojne krajine i poslije oslobođilačkih ratova?

Ostaju gdje su bili i njihov se broj povećava. Sad se uključuju i oni koji su bili na turskoj strani, kojih je dosta više od onih koji su prije prešli granicu. Ali sve to zahvaća Vojna krajina, taj prostor Habsburgovci iz pragmatičnih razloga pretvaraju u Vojnu krajinu. Istina je da pojas te Vojne krajine ide uz granicu, ali najjedanput imate kao neku anomaliju, područje zapadne Slavonije, koje nepotrebno ide gotovo do Drave.

Kako obični krajišnik živi nakon Vlaških statuta u zapadnoj Slavoniji?

Gazda kuće nije plaćen, ali zato ne mora plaćati nikakav porez. Vlasi su i logistika i vojnici u užem smislu riječi, u 18. stoljeću, kada su posrijedi sitni sukobi. Njih tek u 18. stoljeću uniformiraju pa ih šalju u europske ratove, to je novija pojava, toga nije bilo dok su ovdje bili Turci. U 18. stoljeću to se potpuno pretvara u nešto drugo. Jelačić ih poslije vodi u Mađarsku.

Srpska pravoslavna crkva odigrala je

veliku ulogu u stvaranju srpskog identiteta Vlahi, zar ne?

Odigrala je važnu ulogu u tom prijelazu iz te amorfne, arhaične turske faze na sredeniju u 18. stoljeću. Kad stiže prosvijećeni apsolutizam Marije Terezije (1717.–1780.), sve se uređuje. Srpska pravoslavna crkva dobiva svoju visoku hijerarhiju u okvirima Habsburške Monarhije koje prije nije bilo, patrijaršiju u Srijemskim Karlovcima. Patrijarh nije više na Kosovu, tamo daleko, nego je u Ugarskoj, u panonskoj Hrvatskoj, tu je. Onda on gleda, vidi, ima suvjernika i treba ih malo bolje približiti i privezati uz Srpsku pravoslavnu crkvu, osvijestiti. To djeluje, to je jedan korak integraciji u srpski korpus. Uz ukorjenjivanje visoke hijerarhije Srpske pravoslavne crkve, više ne u Turskoj, nego u Ugarskoj, dolazi do stvaranja kulturne elite. Dositej Obradović, prosvjetiteljska strujanja... Pismenost je na nuli, ali počinju prvi skromni koraci, knjige se tiskaju i pomalo se širi pismenost, od središta do središta. Onda je s romantizmom i Vukom Karadžićem u 19. stoljeću došlo konačno formiranje vlašškoga identiteta kao srpskoga.

Zašto Srbi u Hrvatskoj imaju podvojen identitet?

Prije 19. stoljeća nema koncepcije velike Srbije, postoji onaj arhaični srpski srednjovjekovni identitet, koji još miriše na Bizant, imaju pojam carstva kao da je patrijarh ujedno srpski car, tako nešto. To su nevjerojatni fenomeni. Korijen sukoba i nevolja je u 20. stoljeću.

Kakvi vam se kao povjesničaru nameću zaključci u kontekstu priče o Vlasima?

To je jedna pojava u nizu drugih pojava koje su obilježile hrvatski rani novi vijek, jedna od najvažnijih, s najdubljim učincima i u nekom dobrom ili manje dobrom smislu. Ta je pojava odigrala bitnu ulogu u predmodernu doba ranog novog vijeka u procesu stvaranja neke baze, preduvjeta, za modernu hrvatsku nacionalnu integraciju koja će ići takvim tokom kakvim je išla. Nitko ne može reći što bi bilo bez turskih ratova, bez doseljavanja Vlahi i kako bi to izgledalo. Da nije svega toga bilo, pitanje je bi li se primorska Hrvatska i ove županije na sjeveru tek tako spojile i bi li se spojile ove županije dalje na istok. Pitanje je bi li bez svega toga hrvatska granica bila na Dunavu, nitko to ne zna?! Imali smo uza sve gubitke, ljudske i materijalne, veliki kulturni procvat Dubrovnika koji je neizmjenno profitirao na svemu tome i to isto ide u hrvatsku kulturu i identitet kao jedan veliki plus. Sve to je najbolje, koliko je moguće, skromno promatrati, događaje treba registrirati, ne zalaziti previše u neke rasprave, osuđivati ili slaviti, imamo što imamo. ■

MANASTIR KRUPA

Manastir Krupa, sa crkvom Uspenja Bogorodice, sagrađen je 1317. podno Velebita, blizu izvora istoimene pritoke Zrmanje kod Obrovca. Prema podacima Dalmatinske eparhije, temelje manastira postavili su monasi iz manastira Krupe na Vrbasu. Iako je manastir kroz povijest često bio pustošen, danas su u Krupi pohranjeni brojni sakralni i kulturni dokumenti. Šezdesetih godina 20. stoljeća otkrivene su freske u manastirskoj crkvi i to one koje je 1622. izradio hilendarski monah Georgije Mitrofanović, isti onaj inok koji je oslikao blagovaonicu manastira Hilandar. U Krupi su čuvane ikone italo-kritske škole, rad Jovana Apake kao i čestica moštiju sv. Jeroteja.

Foto: SKD Prosvjeta

MANASTIR KRKA

Manastir Krka ubraja se među najvrjedniji dio pravoslavne sakralne baštine u Dalmaciji. Osnovan je 1577. godine, u dolini rijeke Krke, tri i pol kilometra istočno od naselja Kistanje. Manastir je, prema legendi, sagrađen kao katolički samostan na mjestu katakombi u kojima je apostol Pavao propovijedao kršćanstvo. Do 17. stoljeća pripadao je franjevcima, koji su tamo boravili usprkos čestim napadima Turaka koji su ga nekoliko puta palili. Nakon preseljenja franjevaca u Zadar, samostan je dan na korištenje novopristiglom pravoslavnom stanovništvu. Uz manastire Krupu i Dragović, Krka je najveći i najpoznatiji pravoslavni manastir u Hrvatskoj. Foto: Sakralna baština dalmatinskih Srba; SKD Prosvjeta

2. POGLAVLJE

ZLATNO DOBA

**Južnoslavenska ideja
platforma je političkog
zbližavanja ali i uzrok sukoba**

Pismo biskupa Josipa Jurja Strossmayera papinskom nunciju u Beču Serafinu Vannutelliju od 2. prosinca 1885.

Mađari nastoje za svoje ciljeve Srbe pridobiti

Preuzvišeni i prečasni gospodine Nadbiskupe i Apostolski Nunciju, gospodine osobita poštovanja predostojan! (...) Na povratku svome zastao sam u Zagrebu gdje sam ostao osam ili devet dana. Svoje prijatelje i sunarodnjake zatekao sam gotovo očajne jer je tolikim nevoljama i tolikom težinom zala naš narod pritisnut i gotovo ugušen. Jer u sadašnjim okolnostima nastavljaju s temeljitom promjenom sadržaja cjelokupnog aparata državne uprave i zakona, što traži izbore, nastojeći ga prilagoditi mađarskom interesu. (...) Sve dosad poglavito izvorište naših bijeda i nesreća bio je mađarski interes koji sve naše državne poslove prema svojim ciljevima izokreće. Iz Ugarske prenosi se k nama cijeli aparat državne uprave, uz nekoje vrlo opasne dodatke i ispuštanja. A budući da sami najučeniji i najupućeniji Mađari za svoju administraciju otvoreno izjavljuju da je barbarska i da većma služi kvarenju negoli podizanju naroda, lako je zamisliti kakve će biti naravi i koje će plodove donijeti ova naša, s tako izokrenutom svrhom promijenjena administracija, osobito ako se uzme u obzir da se u gotovo svakom retku i u svakoj riječi tih promjena ide poglavito za tim da državna uprava po najmanje služi podupiranju svake istine, pravde i pravih državnih potreba, nego radije da se što lakše i sigurnije postignu naopaki politički ciljevi. (...) Rat što su ga povelili Srbi protiv braće Bugara, najnepravedniji je rat, koji zasluhuje da se nazove pravim pravcatim zločinom, sramotom i sablazni ovog vremena. A koliko je taj rat u svetovnom pravu zbrku proizveo, bijelodano je već i stoga što Bugarska stoji pod vrhovništvom visoke Porte, pa je zato zavojštititi na Bugarsku, po svim pravilima međunarodnog prava, značilo započeti rat s Portom. No, ipak, tu sramotu i zbrku sva je Europa, skupa sa samom visokom Portom, mirno podnosila sve do trenutka kad su napokon jadni Bugari Srbe pobijedili i od svojih ih granica odbacili. (...) Sa žalošću, međutim, moram reći da su svi ti

ratni porazi Srba ujedno i naši porazi, poglavito pak mađarski. Mađari već dva i više desetljeća posebno nastoje da srpski narod u Hrvatskoj i izvan Hrvatske za svoje ciljeve pridobiju i učine ih svojim nakanama posve odanim. Iskorištavaju u tu svrhu taštinu Srba koji smatraju da su ispred svih drugih pozvani da, uskrisivši carstvo svog cara Dušana, jedini na Balkanskom poluotokuzavladaju. To je anakronizam i opsjena bolesnog uma iz četrnaestog stoljeća kad je Dušan, kralj svakako vrlo sposoban no isto tako vrlo podmukao i okrutan, živio, kad je općenito očevito postalo da bizantski živalj, to istrošeno potomstvo starih Grka, raznim pogreškama oslabljeno a najispraznijim teološkim raspravama podijeljeno, nipošto nije kadro spasiti Carigrad i osloboditi kršćansku Europu od okrutna turskog barbarstva što je stoga čudno ako su sposobni i snažni muževi tog vremena počeli ozbiljno razmišljati da oni sami i njihov narod zamijene ostarjeli i k svojoj propasti usmjereni bizantski narod. To je svakako bila velika misao dostojna najvećih umova; no ona nije mogla uroditi plodom jer je Dušan usred svog životnog vijeka preminuo. U njegovu životu ima jedna osobitost da se prikazivao katolikom i da je nastojao steći naklonost rimskih papa; dabome bilo je očito i svima jasno da se bez okrilja i pomoći rimskih biskupa tako golema nakana ne može privesti uspjehu. O, da bi se oni, na koje to spada, istom vjerom i uvjerenjem i danas nadahnjivali! Ponavljam: tu misao ponovno oživjeti isto je što i trabunjati prepuštajući se pukim opsjenama ali, na žalost, narodi zahvaćeni nadutošću i sebičnošću ravnaju se radije snovima i opsjenama negoli istinom i pravdom koje traže žrtve i požrtvovnost. Mađarskim probojcima i nakanama odgovara da nadražuje slavenski narod protiv slavenskog naroda te da Srbe nagovore da, s jedne strane, Hrvatska bude opljačkana i bačena u ropstvo; da se, s druge strane, Bugari satru i učine nepomičnima, pa da oni uglavnom jedini vladaju i negdašnje Dušanovo carstvo obnove. ■

Politički kontekst 19. st. Tekst je preuzet iz knjige "Korespondencija J.J. Strossmayer - Serafin Vannutelli"; Hrvatski državni arhiv, Kršćanska sadašnjost, Dom i svijet, 1999.; priredili Josip Balabanić i Josip Kolanović

Porfirije, episkop SPC-a i mitropolit zagrebačko-ljubljanski:

Prije tri godine došao je u Zagreb i okrenuo novu stranicu pravoslavno-katoličkih i hrvatsko-srpskih odnosa na ovim prostorima

Episkop Srpske pravoslavne crkve i mitropolit
zagrebačko-ljubljanski

U ZAGREBU ME SUSREĆU I PREPOZNAJU S ISKRENIM PRIJATELJSTVOM

DARKO PAVIČIĆ // VL

Srpska pravoslavna crkva ima veliku ulogu u životu srpskog naroda u Hrvatskoj, kako duhovnu tako i društvenu i kulturnu. Shodno tome, episkopat ima važnu ulogu ne samo u unutarnjem crkvenom životu SPC-a nego i šire. Prije svega za pravoslavne Srbe, ali i na širem društvenom i međureligijskom području. Uloga mitropolita zagrebačko-ljubljanskog pritom je vrlo važna, pa on, primjerice, jedini od pravoslavnih episkopa nosi i titulu mitropolita (metropolita – pandan u Katoličkoj crkvi), jer upravlja najvažnijom eparhijom (mitropolijom), koja sjedište ima u glavnom gradu.

Poslije dolaska u glavni hrvatski grad, prije tri godine, mitropolit zagrebačko-ljubljanski Porfirije (Perić) okrenuo je novu stranicu pravoslavno-katoličkih i hrvatsko-srpskih odnosa na ovim prostorima. Sažeo je to u jednoj svojoj rečenici u nastupnoj besjedi u crkvi sv. Preobraženja Gospodnjeg u središtu Zagreba, parafrazirajući Arsena Dedića, rekavši kako će se on i Zagreb „voljeti javno“. Odmah u početku postalo je jasno da će novi zagrebački mitropolit biti čovjek dijaloga i otvorena uma, da se neće dati zarobiti naslijeđenim opterećujućim odnosima. Štoviše, da će upravo svojom otvorenošću i raspoloživošću nastojati srušiti prijašnje barijere i uspostaviti novi duh dijaloga i razumijevanja.

Kako biste, iz perspektive mitropolita zagrebačko-ljubljanskog, definirali odnos Srba i Hrvata danas u Hrvatskoj?

Poslije gotovo tri godine života ovdje u Hrvatskoj moj pogled na srpsko-hrvatske odnose u cjelini nije bitno drukčiji od vremena prije dolaska u Zagreb, ali je svakako evoluirao. Zasnovan je u prvom redu na optimizmu, koji je imanentan nama kršćanima, što znači da želim i koliko god mogu zalagati se za to da spomenuti odnosi, bez obzira na sve poteškoće i povijesna realna opterećenja, ipak imaju budućnost svjetliju od sadašnjosti. Mi kršćani trebamo svjedočiti optimizam i nadom i vjerom u boljitak prepoznavati svijet i stvarnost koja nas okružuje.

Kako je to vaš pogled evoluirao?

– Moja perspektiva evoluirala je utoliko što mi se pružila prilika da srpsko-hrvatske odnose i sve probleme, realne i one koji su uistinu subjektivni, pokušavam sagledati i iz hrvatske perspektive. I iz te perspektive, sagledavajući ne paralelan,

Car Franjo Josip I. u posjetu katedrali SPC-a u Zagrebu 15. listopada 1895. godine.
Dan prije car je otvorio novu zgradu zagrebačkoga HNK

Ban Josip Jelačić ustoličen je 5. lipnja 1848. u Zagrebu, no zanimljivo je da ga je ustoličio patrijarh Josip Rajačić iz Srijemskih Karlovaca jer je biskup Haulik bio spriječen

nego djelomično i isprepletan privredni i kulturni život, uvjeren sam da je napredak srpsko-hrvatskih odnosa u interesu obiju strana. To je i predsjednica Hrvatske Kolinda Grabar Kitarović nedavno jasno potvrdila najavljujući svoj prvi dolazak u Beograd. Dobro znam da i vrh države Srbije ima identičan stav: činiti sve na dobro dviju država i obaju naroda.

Imate prilično optimističan stav?

Da s optimizmom gledam u budućnost. U krajnjoj, tj. ne u krajnjoj, nego u prvoj liniji, potvrđuje mi to i neposredno iskustvo sa zagrebačkih ulica, na kojima me mnogi prepoznaju i obraćaju mi se, ne kao strancu, došljaku, nego s iskrenim prijateljstvom. Takva iskustva imaju i moji svećenici koji su došli u Zagreb iz Srbije. Oni i njihove obitelji ovdje su već stekli dobre prijatelje. To je ono što je najvrjednije. To je svakako i vrijednost naših života.

Koju ulogu ima pravoslavlje u životu Srba u Hrvatskoj?

Crkva Kristova u životu svakog čovjeka, a samim tim i srpskog naroda u Hrvatskoj, ponajprije ima ulogu graditelja duhovnog identiteta. Pod ovim pojmom razumijevam ne neki spiritualni element, koji na svojevrsan način sudjeluje u ljudskom biću u određenom postotku, većem ili manjem, nego totalitet njegova postojanja jasno usmjerenog na traženje odgovora na ključna egzistencijalna pitanja ili, kako ih je Dostojevski nazvao, „prokleta pitanja“. Život, smrt, vječnost, sloboda, ljubav, drugi kao izazov za moje postojanje – sve su to izazovi koji muče svakoga od nas, bez obzira na epohu ili prostor na kome se radamo, živimo i umiremo. Crkva pokušava na spomenuta pitanja ponuditi odgovore iz perspektive Božjeg otkrivenja, koje nam je objavljeno u osobi Bogočovjeka Isusa Krista. U kontekstu vašeg pitanja, ovaj uopćen i sažet odgovor treba primijeniti i na život Srba u Hrvatskoj.

>>

OD DOLASKA U ZAGREB, SRPSKO-HRVATSKE PROBLEME MOGU SAGLEDAVATI I S HRVATSKE STRANE, ŠTO JE NOVA PERSPEKTIVA KOJA MI DAJE NADU DA TI ODNOSI, BEZ OBZIRA NA SVA OPTEREĆENJA, IMAJU BUDUĆNOST SVJETLIJU OD SADAŠNJOSTI

>>

Kroz koje sve institucije i na koje načine djeluje SPC, tj. vaša mitropolija?

Crkva djeluje kroz institucije koje čine njezinu strukturu: eparhije, crkvene općine, parohije, različita kulturna ili dobrotvorna udruženja vjernika, ali i zajedno s drugim ustanovama ili institucijama. Konkretno, ustanove koje imaju Srbi u Hrvatskoj su, na primjer: „Prosvjeta“ i „Privrednik“, koji od osnivanja surađuju sa Srpskom pravoslavnom crkvom. U suvremenim demokratskim društvima, kakvo je i hrvatsko, Crkva treba isto tako suradnički djelovati i sa svim tijelima i organima države i društva, zato što svi imaju zadatak brinuti se o općem dobru i napretku zajednice.

Jednom ste rekli kako vaš primarni interes nije zaštita „srpstva“, nego širenje kršćanske vjere?

Evangelje po Mateju završava Kristovom zapovijedi: „Idite, dakle, i naučite sve narode krsteći ih u ime Oca i Sina i Svetoga Duha“ (Mt. 28,19). Crkva prepoznaje, još od najranijih vremena, posebnosti svih naroda i kultura i ne radi kvalitativnu razliku među njima, nego ih sve zajedno poziva u jednu i jedinstvenu zajednicu tijela Kristova. Apostol Pavle to još snažnije naglašava u Poslanici Galaćanima kroz riječi da „nema više Židova ni Grka, nema više roba ni slobodnoga, nema više muškog ni ženskog; jer ste vi svi jedno u Kristu Isusu“ (Gal. 3, 28). Vjernici Srpske pravoslavne crkve jesu u najvećem broju Srbi, ali ona nije zatvorena u nacionalne okvire jednog naroda, jer bi time iznevjerila temeljna načela na kojima počiva. Naš biološki identitet, ako ostane samo na njemu i ne uronimo ga u tajnu Kristovu, tj. Crkvu Božju, ostaje nedovoljan da utaži čovjekovu glad i žeđ za vječnim postojanjem. Ključni doprinos Pravoslavne crkve u formiranju duhovnog identiteta i kulturnog i povijesnog bića srpskog naroda

CRKVA DJELUJE KROZ INSTITUCIJE KOJE ČINE NJEZINU STRUKTURU: EPARHIJE, CRKVENE OPĆINE, PAROHije, RAZLIČITA KULTURNA ILI DOBROTVORNA UDRUŽENJA VJERNIKA, ALI I ZAJEDNO S DRUGIM USTANOVAMA ILI INSTITUCIJAMA. KONKRETNO, USTANOVE KOJE IMAJU SRBI U HRVATSKOJ SU „PROSVJETA“ I „PRIVREDNIK“

Mitropolit Porfirije bio je 17. ožujka 2016. jedan od domaćina princu Charlesu, koji je tijekom posjeta Srbiji obišao manastir Kovilj blizu Novog Sada

ne znači da Crkva čuva nekakvo folklorno „srpstvo“, nego da nas uči da naši postupci trebaju biti zasnovani na vječnim principima. Shodno tome i mi, pravoslavni Srbi, kao i svi drugi narodi, djelujemo, razvijamo vlastiti život i kulturu u skladu s vlastitim psihološkim posebnostima.

Koliku su vjerni, tj. predani vjeri Srbi u Hrvatskoj?

Velika većina Srba vidi sebe kao dio velike pravoslavne obitelji. Na moju veliku radost, za ovo vrijeme koliko sam mitropolit zagrebački, uvidio sam da je sve više vjerujućeg naroda koji svoj crkveni život temelji na zdravom liturgijskom duhu. U toku je, slobodno mogu reći, obnova kršćanskog života u Pravoslavnoj crkvi. Srbi u Hrvatskoj svakako su dio tog procesa sa svim specifičnostima koje nose okolnosti u kojima žive. Postoji, međutim, nešto što moram spomenuti, a to je mnoštvo subjektivnih, ali i objektivnih poteškoća zbog kojih, nažalost i danas, mnogi skrivaju svoj pravoslavni crkveni identitet.

Treba li pravoslavlje više koristiti društveni i javni prostor? Odnosno gdje su zapreke?

Svakako da treba. Mediji bitno utječu na život suvremenog čovjeka. Svakodnevno primjećujem koliko, ponajprije na mlade, sve više utječu društvene mreže koje su preuzele primat od televizije u kreiranju njihova pogleda na stvarnost. Tu su, naravno, i drugi mediji koji nam pružaju mogućnost neposrednije prisutnosti u svakodnevnom životu. Dok sam bio u Srbiji, u tamošnjem vijeću za elektronske medije zalagao sam se, zajedno s predstavnicima Katoličke crkve i drugih vjerskih zajednica da svi

>>

NA MOJU VELIKU RADOST, ZA OVO VRIJEME KOLIKO SAM MITROPOLIT ZAGREBAČKI, UVIDIO SAM DA JE SVE VIŠE VJERUJUĆEG NARODA KOJI SVOJ CRKVENI ŽIVOT TEMELJI NA ZDRAVOM LITURGIJSKOM DUHU. U TOKU JE, SLOBODNO MOGU REĆI, OBNOVA KRŠĆANSKOG ŽIVOTA U PRAVOSLAVNOJ CRKVI

>>

imaju prostor u eteru. U tome smo uspjeli. Dobili smo vlastite radijske stanice, na državnoj televiziji svakodnevnu kratku emisiju i jednu nedjeljnu emisiju u kojoj su i katolici i druge vjeroispovijesti. Takvim sam načelom i osobno zadovoljan. Volio bih da tako nešto postoji i ovdje.

Kakvi su odnosi s ostalim vjerskim zajednicama, prije svega s većinskom Katoličkom crkvom?

Odnosi među svima nama su bratski. To se podjednako odnosi na sve tradicionalne crkve i vjerske zajednice na prostoru Hrvatske, a samim tim i na većinsku sestrinsku Katoličku crkvu. Prostora za napredak svakako da ima i odgovornost je na svima nama. Stavovi pape Franje i patrijarha Kirila o potrebi zajedničkih odgovora na izazove savremenog sveta, njihov poziv na jednoglasno svjedočenje istine u razdoblju epohalnih promjena, vrijede i za nas u Hrvatskoj. Stoga sam uvjeren da bi bliža suradnja dviju Crkvi na zajedničkim projektima, našim vjernicima svjedočila da smo baštinici istih kršćanskih vrijednosti, koje su nas i formirale kao kršćanske narode.

ODNOSI S KATOLIČKOM CRKVOM SU BRATSKI, ALI SAM UVJEREN DA BI JOŠ BLIŽA SURADNJA DVIJE CRKVE NA ZAJEDNIČKIM PROJEKTIMA, NAŠIM VJERNICIMA SVJEDOČILA DA SMO BAŠTINICI ISTIH KRŠĆANSKIH VRIJEDNOSTI, KOJE SU NAS I FORMIRALE KAO KRŠĆANSKE NARODE

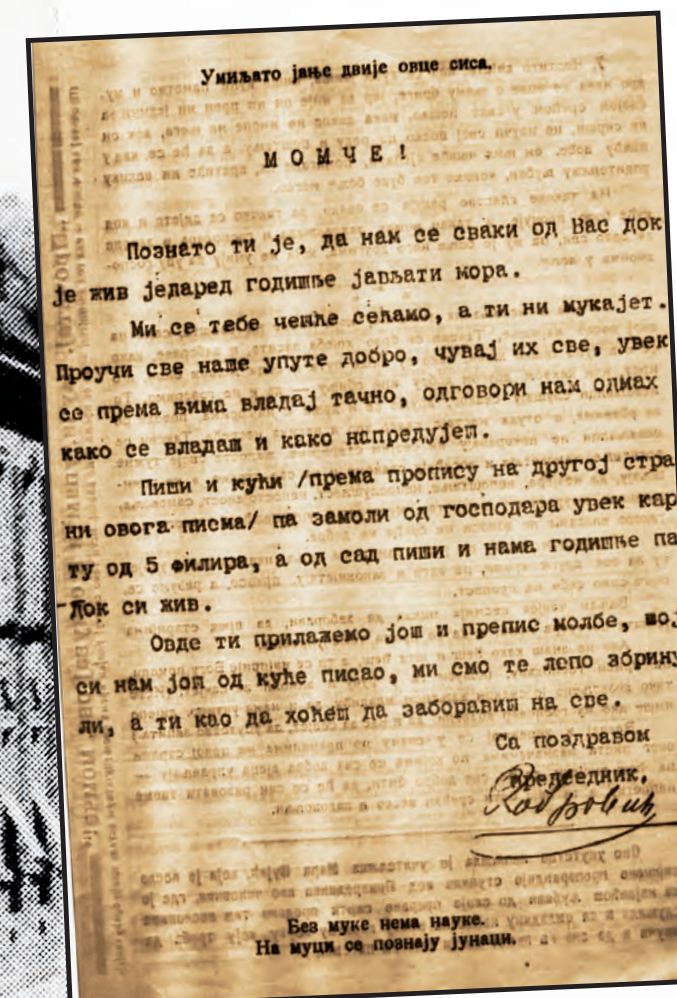

ILIJA GARAŠANIN

Ilija Garašanin (Kragujevac, 16. siječnja 1812. – Beograd, 10. lipnja 1874.) bio je srpski književnik, političar i premijer, poznat kao autor velikosrpskog programa Načertanije. To je bio tajni, nacionalistički i ekspanzionistički plan, napravljen 1844. za potrebe srpske vlade. Načertanije je ideološka osnova za pokušaje stvaranja Velike Srbije i tijekom 19. stoljeća i u 20. stoljeću.

Ideja Matijevećeva kruga bila je stvoriti srednji sloj koji će osigurati sponu između seljaka i inteligencije, okrupnjavanje srpskog kapitala te gospodarski zamah Srba u Hrvatskoj

Privrednikov propagandni listić tiskan pod egidom "umilјato janje dvije ovce sisa"

Srpski ekskluzivizam i inače je pratio rad tog društva i općenito Matijevećeva kruga, koji je upravo putem nacionalne propagande nastojao osigurati što veću koncentraciju obrtnog kapitala

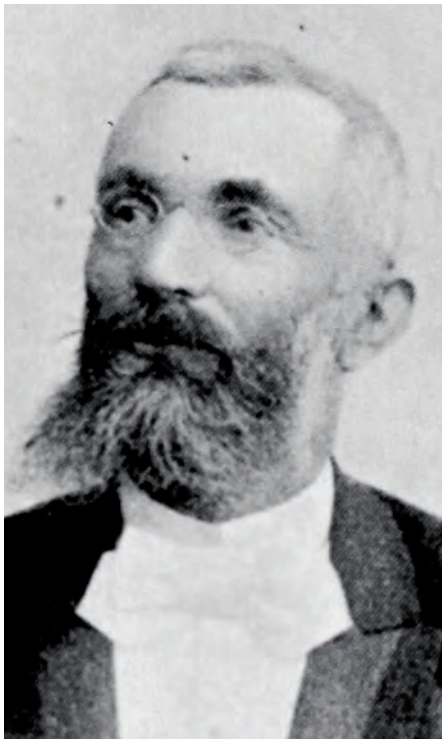
Privrednik je bio temelj trgovačko-obrtničkog segmenta srpskog stanovništva

Srce ekonomskog uzleta Srba, ali i srpskog ekskluzivizma

IVA BOBAN // VL

Nakon ukidanja Vojne krajine, demilitarizacije područja i ujedinjenja s ostatkom Hrvatske 1881., srpsko stanovništvo našlo se u teškoj situaciji. Više nisu mogli računati na brojne povlastice, a prelaskom pod civilnu vlast Zagreba i Budimpešte bili su prisiljeni prilagoditi se novim odnosima. S obzirom da su potjecali uglavnom od razvojačenog kadra, stanovništvo je bilo osposobljeno isključivo za vojnu službu ili za poljoprivredu pa su nemilosrdne posljedice kapitalizma Srbi osjetili znatno jače nego drugi u Hrvatskoj. Malobrojni građanski sloj bio je skoncentriran u svega nekoliko gradova, kao i srpski kapital, a bez potpore institucija Srbi su uskoro počeli masovno prodavati zemlju strancima. Pogubnost takve situacije uočio je krug oko trgovca i političara Vladimira Matijevića, pod čijom je palicom 1895. u Zagrebu osnovana Srpska banka, a godinu kasnije Savez srpskih zemljoradničkih zadruga kojima je banka osiguravala povoljne kredite, usmjeravajući istodobno stanovništvo na štednju. Ideja Matijevićeva kruga bila je stvoriti srednji sloj koji će osigurati sponu između seljaka i inteligencije, a time i okrupnjavanje razbijenog srpskog kapitala te gospodarski zamah Srba u Hrvatskoj. U tome je veliku ulogu odigralo društvo Privrednik, koje je, manje ili više uspješno, punih 50 godina obrazovalo siromašnu srpsku djecu za različite obrte. Kroz to je društvo između 1887. i 1947., kada im je zabranjen rad, prošlo više od 40.000 štićenika. Društvo je dječacima pružalo smještaj, hranu i odjeću, smještalo ih je u obrtničke radnje u kojima su bili šegrti, a kasnije im pomagalo da sami otvore obrte ili se zaposle u zemlji i inozemstvu. Financijski su ih opismenjivali, ali i savjetovali da se ožene "uzornim Srpkinjama". Srpski ekskluzivizam i inače je pratio rad tog društva i općenito Matijevićeva kruga, koji je upravo putem nacionalne propagande nastojao osigurati što veću koncentraciju obrtnog kapitala. Posebno je to vidljivo kroz list Privrednik koji je izdavalo društvo. List je pisao u prilog pokretu "Svoj svome", koji je Srbe upućivao da zapošljavaju samo Srbe i da kupuju isključivo u srpskim radnjama. I list i pokret karakterizirala je isključiva retorika, posebno antisemitizam, budući da su ključnu konkurenciju

Matijevićeva ekonomska organizacija imala je podršku Kraljevine Srbije

Profesor Jovan Popović bio je urednik kalendara Srbobran

srpskom privrednom pokretu činili Židovi, koji su već ranije osnovali i vodili najlukrativnija poduzeća u Hrvatskoj.

Povjesničarka Nives Rumenjak u zborniku u povodu tri stoljeća društva Privrednik ističe tako da ekonomskoj logici Matijevićeva kruga valja pridodati i onu nacionalističku, vezanu uz velikosrpske planove ujedinjenja južnoslavenskog prostora. U prilog toj tezi navodi Matijevićev elaborat koji je tijekom Prvog svjetskog rata, u emigraciji u Švicarskoj, izradio za vladu Nikole Pašića. Matijević u tom radu savjetuje Pašića da izvanustavnim metodama, odmah nakon srpske okupacije južne Ugarske i Banske Hrvatske u tim krajevima uvede ćirilicu kao službeno pismo, "kako bi se olakšao proces asimiliranja Hrvata u srpski narod". – Nameće se pitanje da li je i u kojoj mjeri Matijevićeva ekonomska organizacija u Hrvatskoj i Austro-Ugarskoj trebala poslužiti kao organizacijska infrastruktura i priprema svesrpskog državnog ujedinjenja prema planovima i zamislima radikalskih vlada iz Srbije – upozorava Nives Rumenjak. Srpski ekskluzivizam pokreta u političkim i gospodarskim odnosima stvarao je napeposti s hrvatskim življem, ali i u Samostalnoj srpskoj stranci, iz koje je Matijević naposljetku isključen zbog razmirica s mladim srpskim liberalima predvođenima Svetozarom Prib-

Sima Lukić Lazić, urednik i vlasnik lista Vrač pogodač

Pavle Jovanović izdavao je i uređivao list Srbobran

Bude Budisavljević, prvi urednik narodnog kalendara Srpsko kolo

ićevićem. Stranka je ipak zadržala bliske kontakte sa Srpskom bankom.

Društvo Privrednik intenzivno je surađivalo sa svim Srbima, bez obzira na granice, a posebno s onima u Srbiji i Crnoj Gori. Zbog te činjenice našlo se pod udarom austrougarskih vlasti, koje su u jednom času zaključile da je riječ o organiziranoj akciji usmjerenoj protiv monarhije. Protiv Srba je tada pokrenuta široka propagandna akcija, koja je rezultirala masovnim nasilnim prosvjedima u Zagrebu 1902., tijekom kojih su uništene sve srpske radnje u gradu. Pred novim izazovima društvo se našlo nakon aneksije BiH, kada mu je zabranjena suradnja sa Srbijom, a odmah po objavi rata Austrije sa Srbijom, u potpunosti mu je zbranjen i rad. Istaknuti aktivisti uhićeni su pod optužbom za veleizdaju, a društvo je nastavilo raditi u ilegali. Iako im je 1918. rad obnovljen, od pretrpljene štete oporavili su se tek 1922.. Godinu kasnije preselili su u Beograd, zbog čega i danas trpe kritike da su zapravo svojim radom pridonijeli iseljavanju srpske mladeži iz zavičaja. Unatoč svim kontroverzama, Matijevićev krug i njegove organizacijske sposobnosti bez sumnje su rezultirale modernim trgovačko-obrtničkim segmentom srpskog stanovništva i osigurale ekonomski uzlet zajednice na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. ■

Srpsko izdavaštvo u Hrvatskoj početkom 20. st. bilo je vrlo plodno

Srpski soko u Zagrebu, gimnastičko društvo koje je osnovao dr. Laza Popović (desno) bilo je jedno od brojnih građanskih udruženja Srba u Hrvatskoj

Članovi Privrednikova patronata na prvoj sjednici toga društva, 23. studenoga 2011. Patronat je bio savjetodavno i pokroviteljsko tijelo Privrednika (dolje)

Moćna Srpska banka
1905. raspolagala je sa
3,06 milijuna kruna, a
ukupan kapital tadašnje
Banske Hrvatske iznosio
je oko 49 milijuna

USPJEŠNI PROJEKT KAO INSPIRACIJA ZA TESLA BANKU

Srpska banka udarila je temelje za ekonomski
uzlet Srba i stvaranje tada moćnog srednjeg
sloja, a uspješno je poslovala čak i u vrijeme
najvećih izazova, tijekom Prvog svjetskog rata

Dopis Ravnateljstva za obnovu NDH kojim se obavještava uprava Srpske banke o nacionalizaciji zgrade u Jurišićevnoj ulici u Zagrebu

Prvi Upravni i Nadzorni odbor Srpske banke u Zagrebu s Vladimirom Matijevićem na čelu 1895. godine; ista je ekipa osnovala i Savez srpskih zemljoradničkih zadruga

Koliki je kapital na prijelomu 19. i 20. stoljeća bio skoncentriran u rukama Srba u Hrvatskoj svjedoči podatak da je Srpska banka 1905. raspolagala sa 3,06 milijuna kruna, dok je ukupan kapital tadašnje Banske Hrvatske iznosio oko 49 milijuna. Banka je udarila temelje za ekonomski uzlet Srba i stvaranje tada moćnog srednjeg sloja, a uspješno je poslovala čak i u vrijeme najvećih izazova, tijekom Prvog svjetskog rata. Ta činjenica svjedoči o povjerenju koje su Srbi imali u upravu banke, prije svega u Vladimira Matijevića, usprkos rastućoj nesigurnosti. Drugi svjetski rat Srbima u Hrvatskoj, pa i njihovoj banci, donio je, međutim nepremostive teškoće. Vlasti NDH 1941. preuzele su banku, postavile svoju upravu i promijenile ime banke u "Trgovačko industrijalna banka". Kraj rata donosi i definitivni kraj Srpske banke jer komunističkim vlastima nije palo na pamet dopustiti obnovu institucije s tako snažnim nacionalnim obilježjem. Uspjesi Matijevićeva kruga ostali su ipak inspiracija i za današnju, brojčano znatno manju srpsku zajednicu u Hrvatskoj pa je tako iz Srpskog narodnog vijeća potekla inicijativa za osnivanje Tesla banke, koja je povoljnim kreditima i logističkom podrškom trebala potpomoći povratak Srba na područja koja su napustili nakon Oluje. Tesla štedna banka d.d. osnovana je 2011. godine dokapitalizacijom jedne hrvatske štedionice. Uz suglasnost Savjeta Hrvatske narodne banke, Vlada pokrajine Vojvodine je putem republičkog Fonda za razvoj uložila 1,5 milijun eura, a Vlada Srbije 1,7 milijuna eura. Dioničari banke kasnije su postale i neke hrvatske tvrtke poput Agrokora, koji je u tom razdoblju bilježio ekspanziju u Srbiji, požeške Sladorane, Končara, Đure Đakovića i drugih.

Početni kapital od oko 4,5 milijuna eura nije bio dovoljan za uspješan rad pa je Tesla od početka poslovala s velikim gubicima, a rad banke pratile su i optužbe iz dijela srpske zajednice na račun vodstva SNV-a da su na račun banke pomagali vlastito poslovanje. Usto, nastupila je i recesija pa banka nikad nije pokrenula ozbiljniju kreditnu aktivnosti te je iz godine u godinu nastavila gomilati gubitke. Nakon što je postalo jasno da postojeći dioničari nisu zainteresirani za jaču financijsku potporu krenula je potraga za strateškim investitorom koja je također trajala godinama. Bez uspjeha su ostali i pozivi vladi Srbije da još jednom dokapitalizira banku i spasi je od propasti pa je iz Srpskog narodnog vijeća naposljetku stigla najava da će neuspjeh u projektu Tesla banke nadomjestiti osnivanjem nove financijske institucije za poticanje poduzetništva i zapošljavanja na područjima Hrvatske s većinskim srpskim stanovništvom – Tesla razvojni fond. Projekt je predstavljen prije više od godine dana, no još uvijek nije zaživio. Predsjednik Srpskog društva Privrednik Nikola Lunić ne krije da se inspiracija za osnivanje Tesla banke, kao i drugih financijskih institucija koje bi trebale pospješiti položaj

Srba u Hrvatskoj krije u Srpskoj banci i uspjehu kruga oko Vladimira Matijevića stoljeće ranije. Nije, međutim, siguran, koliko je u novim okolnostima moguće ponoviti barem dio onoga što je napravio Matijević.

Teško je povući paralelu s vremenima od prije 100 godina, budući da je to bilo vrijeme nacionalnog uzleta, na poručju Austrougarske integrirale su se nacije, a i Srbi su tada osvijestili svoju poziciju u smislu nacionalnog identiteta. U tom je periodu nastao čitav niz organizacija, od kulturnih, ekonomskih, financijskih i drugih, značajnih za određivanje nacionalne pripadnosti. Kraj 20. i početak 21. stoljeća donio nam je upravo suprotne događaje. Katastrofalne su posljedice rata koji je jednostavno desetkovao Srbe u Hrvatskoj, suočili smo se s potpunom demografskom devastacijom – upozorava Lunić. Smatra da su, osim rata, srpsku zajednicu u Hrvatskoj skupo koštala i desetljeća socijalizma, koji je negirao nacionalni identitet. Ipak, uočava da su se Srbi nakon Domovinskog rata ponovo okrenuli nacionalnoj osvještenosti, što iščitava i iz činjenice da ih se sve više vezanih uz Srpsku pravoslavnu crkvu. – U posljednje je vrijeme osnovano i mnogo

Dionice Srpske i Narodne kreditne banke; vlasti NDH preuzele su 1941. Srpsku banku, promijenile upravu i ime banke u Trgovačko industrijalna banka

srpskih institucija, prije svega Srpsko narodno vijeće, Privrednik i Prosvjeta obnovili su rad, no usprkos svemu, teško je ponoviti nekadašnje uspjehe jer nam je stanovništvo odselilo – kaže Lunić. Podsjeća da je po podacima Državnog zavoda za statistiku na području današnje Hrvatske krajem 19. stoljeća živjelo 20 posto Srba, a da je njihov udio u stanovništvu danas svega četiri posto. Uz to, među stanovništvom koje je ostalo ili se nakon izbjeglištva vratilo u Hrvatsku prevladava uglavnom starija, radno neproduktivna populacija, koja živi gotovo isključivo od socijalne i humanitarne pomoći, upozorava Lunić. Kaže i kako se u osnivanje institucija, pa i Tesla banke, krenulo s određenim entuzijazmom i vjerom da bi se devastirana područja mogla donekle demografski i gospodarski obnoviti, ali kako je Hrvatska, ali i matica Srbija pokazala vrlo malo interesa za to. – Tesla banka bila je jedna nada, no ona nije profunkcionirala, i to prije svega zbog nedostatka političke volje. Tesla razvojni fond je u ideji, nije se formalno ustanovio, no nadamo se da će taj projekt uspeti i da će pomoći revitalizaciji devastiranih područja – kazao nam je Lunić. ■

Upravna
zgrada Srpske banke
u Jurišićevoj ulici u
Zagrebu danas je
sjedište Hrvatske
poštanske banke

Vladimir Matijević (1854. – 1929.) bio je srpski trgovac, dobrotvor i osnivač najvažnijih organizacija Srba u Hrvatskoj i Austro-Ugarskoj

Genij svjetskog glasa potekao iz Hrvatske, ovdje je stekao prva znanja koja će poslije ostaviti u naslijeđe čovječanstvu

Tko se srami Tesle još?

RENATA RAŠOVIĆ // VL

S rpanj je 2016. godine, mjesto radnje: Beograd. U prigodi obilježavanja 160. obljetnice rođenja Nikole Tesle jedna veća i bučna skupina građana okupljena na prosvjedu "Obranimo Teslu" probijala se kroz mnoštvo ispred hrama Svetog Save u središtu grada gdje je svečano otkriven spomenik glasovitom znanstveniku. Naoružani zviždalkama i transparentima željeli su upozoriti da je otkrivanje spomenika ispred možda i najistaknutijeg od svih srbijanskih vjerskih objekata tek uvod u premještanje urne s pepelom Nikole Tesle iz muzeja koji nosi njegovo ime u spomenuti hram što, kao i dobar dio tamošnje kulturne javnosti, smatraju nedopustivim. Kako bi privukli turiste, naime, posljednje tri godine crkvene i gradske vlasti upiru da se posmrtni zemaljski ostaci velikog znanstvenika premjeste u društvo velikana Karađorđa i Svetog Save, a sve to na inicijativu patrijarha Irineja i Sabora SPC-a. Pobunila se protiv toga nauma sekularna Srbija, a među članovima inicijative "Obranimo Teslu" moglo se čuti da je Crkva stoljećima progonila pa i spaljivala znanstvenike, poput Giordana Bruna, Kopernika i Darwina, koji su se svojim spoznajama suprotstavljali crkvenim dogmama, da bi danas, u 21. stoljeću, pokušala iz vlastitih interesa premješati Teslin grob. Premda ozlijeđenih nije bilo, tijekom prosvjeda policija ih je do odredišta zaustavila barem deset puta, no u borbi za dostojanstveno počivalište velikana bili su odlučni, bude

li potrebno, na beogradskim ulicama za Teslu proliti i krv.

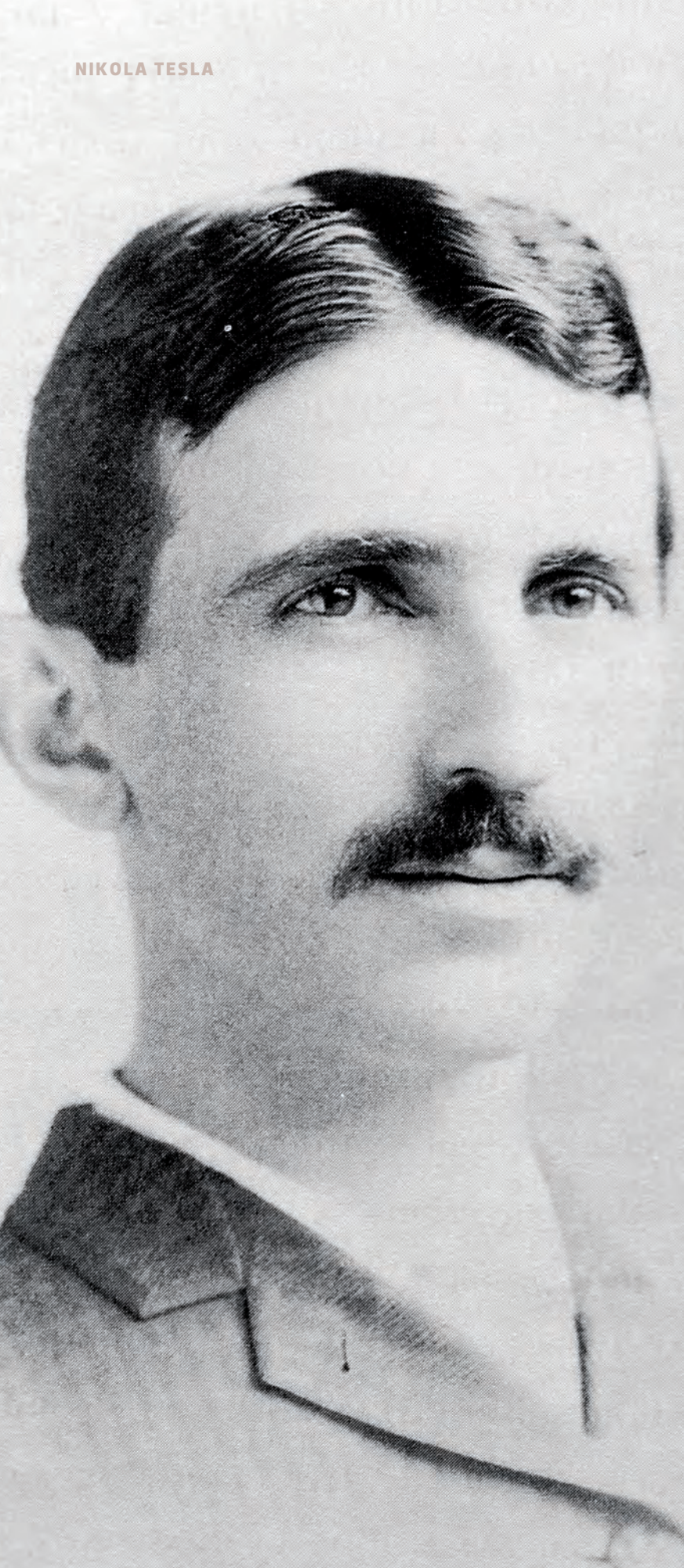
I to nikoga ne treba čuditi. Niz je događaja koji upućuju na činjenicu da Srbija valorizira, zapravo, voli Nikolu Teslu, pa i sve ono što turizmu i imidžu države može donijeti nepobitna veza s jednim genijem. Samo koji dan ranije uoči beogradskog prosvjeda u dalekoj Kanadi održan je "Tesla electric festival", multikulturna svečanost kojoj su uz dužnosnike parlamenta Ontarija i vijećnike iz grada Hamiltona nazočili i najistaknutiji predstavnici tamošnje srpske zajednice. Istom prigodom Teslinim imenom nazvan je i bulevar u Hamiltonu, što je srbijanski veleposlanik Mihailo Papazoglu nazvao dokazom "uspjeha srpske iseljeničke zajednice", a Teslu "srpskim herojem koji je na ovaj način i kanadski".

Koju godinu ranije, otvaranju obnovljena Teslina laboratorija na Long Islandu u New Yorku nazočio je i tadašnji srbijanski predsjednik Tomislav Nikolić. Pritom je otkrio i spomenik Nikoli Tesli, na kojem su uklesana mjesta i godine rođenja i smrti, "Smiljan – New York" te natpis "Srbin – Amerikanac". Nikolić je u prigodnom govoru i podebljao poantu. "Tesla je rođen kao Srbin, umro kao Amerikanac". Usput, bio je to drugi spomenik Tesli u New Yorku koji su podigli Srbi.

Naše susjede ama baš ništa ne ometa u odavanju pijeteta Tesli: oni se slaveći njegovo djelo i ne osvrću na činjenicu da je znanstvenik tek jednom za života posjetio Srbiju, 1. lipnja 1892. kada ga je u svečanu audijenciju primio kralj Aleksandar Obrenović, te da u Beogradu proveo ukupno... 31 sat.

Tone i tone tinte već je proliveno na jalove rasprave na temu: čiji je? A Nikola Tesla je Srbin pravoslavne vjere, rođen u zoni Vojne krajine pod jurisdikcijom austrijskog dvora, školovan u hrvatskom i austrougarskom

Čiji je Tesla? Svima koji bi ga jednoga dana poželjeli svojata-ti, Tesla je ionako za života poručio: "Jednako se ponosim moga srpskog roda i moje hrvatske domovine".

okruženju, u Karlovcu, Grazu i Pragu, koji je sve svoje briljantne ideje realizirao u Sjedinjenim Američkim Državama, gdje je i umro kao – građanin svijeta. Svima koji bi ga jednoga dana poželjeli svojatati, Tesla je i onako za života poručio: "Jednako se ponosim moga srpskog roda i moje hrvatske domovine". Stoga je ovoga puta možda važnije zapitati se je li Hrvatska Tesli vratila dug i do koje smo mjere komunicirali s ostatkom svijeta gole činjenice: da je veliki vizionar potekao iz malog hrvatskog Smiljana, da je ovdje boravio do punoljetnosti, da je na ovome tlu stekao prva znanja koja će kasnije ostaviti u naslijeđe cijelom čovječanstvu? Ako je suditi prema svečanostima u povodu okrugle 160. obljetnice njegova rođenja prošle godine, i njihovim odjecima, blago rečeno, nedovoljno. Tiho, nezamjetno, ignorantski. Jedan simpozij, jedno polaganje vijenaca, kratki govor i to je uglavnom bilo sve. Teslin okrugli rođendan proslavili su tek entuzijasti, zanesenjaci, poneki znanstvenik, jedan političar u kampanji i jedna mala udruga: Nikola Tesla – genij za budućnost.

Dragica Mihajlović koja joj je na čelu duboko je razočarana što se na manifestaciji koju je tada organizirala u jednom zagrebačkom hotelu nije pojavio nitko iz Ministarstva znanosti. Upravo na njezinu inicijativu Sabor je nakon dugogodišnje borbe Teslin rođendan 10. srpnja proglasio Danom Nikole Tesle – danom znanosti, tehnologije i inovacija. Pokušala je Dragica uzdignuti hrvatskog Teslu i na globalnu razinu, ali nije prošlo. Ima tome osam godina otkako je zamislila da potakne naše vlasti da Hrvatska, kao Teslina domovina, uputi prijedlog Skupštini Ujedinjenih naroda da proglasi međunarodni Dan Nikole Tesle. Osobno je nebrojeno puta obilazila Ministarstvo vanjskih poslova, dobila je i podršku Ministarstva znanosti, zagrebačke Skupštine, Instituta Ruđer Bošković, zaskakala je glavnog tajnika UN-a Ban-Ki-Moona za njegova posjeta Zagrebu. Bilo je potrebno tek da Vlada pošalje dopis Ujedinjenim narodima, no to se, na žalost, nije dogodilo. "Zamislite samo što bi za promociju Hrvatske značilo da naš premijer ili predsjednica održe govor u toj prigodi pred Skupštinom UN-a! Doista ne znam što napraviti da država shvati što bi to značilo za nas", uzdiše Dragica Mihajlović. "Institucije ne čine dovoljno na realizaciji Tesle kao hrvatskog brenda. Potrebno je senzibilizirati javnost i paralelno stvarati platformu na koju se može uključiti turistička i svekolika promocija". Potom priča kako se Tesla slavi izložbama u Španjolskoj, manifestacijama u Azerbajdžanu, spomenikom u Češkoj gdje je Tesla bora-

Na prijamu u New Yorku, 10. lipnja 1937., Nikola Tesla prima Orden bijelog lava prvog stupnja od čehoslovačkog veleposlanika Vladimira Hurbana

vio tek godinu dana, u SAD-u i diljem svijeta, dok mi imamo nedovoljno poznati Smiljan i Teslinu rodnu kuću zaraslu u koprive i korov. Dragica Mihajlović sama je osmislila i program za popularizaciju Tesle u Zagrebu i Lici, koji bi se financirao iz fondova EU, ali za sada bez odjeka. "Mene je zvalo barem deset redatelja iz cijelog svijeta koji snimaju filmove o Tesli, i ja se rado odazivam, ali u to bi se trebale uključiti i institucije. Odazvala sam se i na međunarodnu konferenciju u Philadelphiji gdje sam držala govor i tada sam čula jednu vrlo zanimljivu priču. Poznati glumac Nicolas Cage rođen je 7. siječnja, na isti dan kada je umro Tesla, pa si je pomalo i umislio da je njegova reinkarnacija. Otišao je u hotel u New Yorku gdje je Tesla umro i tamo provodio dane u svojoj imaginaciji. Zamislite što bi značilo kada bi Hrvatska pozvala Cagea da bude naš gost u Smiljanu, kakvog bi to odjeka imalo u

medijima. Tada bi mnogi naposljetku prvi put čuli da je Hrvatska Teslina domovina", kaže Dragica Mihajlović. Prije šest godina osmislila je i projekt replike Teslina tornja s efektima, "veći nego Eiffelov", koji bi se financirao sredstvima EU, ali i to je ostalo bez odjeka. No, za njezin projekt čuli su Srbi i pokrenuli ga. "Čini se nedovoljno, premalo. Možemo puno više komercijalizirati Teslu, to je veliki propust naše politike", kaže predsjednica udruge Genij za budućnost.

Slično promišlja i Markita Franulić, ravnateljica zagrebačkog Tehničkog muzeja Nikola Tesla. "Ne bih rekla da se Hrvatska stidi Tesle, ali da mu posvećuje nedovoljno pažnje, to svakako. Tesla je posljednjih godina zahvaljujući novim trendovima postao svjetski brend. Postao je inspiracija mnogima, sinonim za inovaciju. Svijet obilježava Teslu, stoga je žalosno i zabrin-

javajuće da u Hrvatskoj postoje tek inicijative neformalne, izvaninstitucionalne prirode, tek manje skupine građana koji rade na promociji "hrvatskog Tesle", kaže ravnateljica Franulić, navodeći iznimku gradonačelnika Milana Bandića koji je zaslužan što se Teslino ime našlo na Tehničkom muzeju. Otada muzej bilježi i znatno veću posjećenost. "Uočili smo da Dan Nikole Tesle pobuđuje veliki interes, zahvaljujući imenu već smo pronašli značajniji prostor u medijima. No, potrebna je kampanja o identifikaciji Tesle sa Zagrebom i Hrvatskom. Nadam se da će ime muzeja pomoći Teslinoj afirmaciji, Tesla otvara sva vrata, no pitanje je može li bolje: stručno, znanstveno i inovativno, da se ne temelji samo na mističnom, a počesto završi na toj razini. Osim bavljenja Teslom kao "new age" osobom, bitno je baviti se Teslom i s aspekta vrhunske znanosti i struke, i tu nedostaje inicijative. Hrvatska bi se trebala pred-

stavljati u svijetu kao zemlja iz koje je Tesla krenuo u svijet, potrebna je strateška odluka i operativni plan, a ne ignorancija politike", kaže ravnateljica Franulić dodajući da Hrvatska, uopće, zanemaruje afirmaciju znanstvenika: osim Tesle, ignorira i nobelovce poput Vladimira Preloga i Lavoslava Ružičke, zatim Ruđera Boškovića, Fausta Vrančića.

Da u Hrvatskoj ne postoji strategija sjećanja na Teslu, slaže se i prof. dr. sc. Karolj Skala s Instituta Ruđer Bošković, koji se zalaže da se na nacionalnoj razini izradi platforma obilježavanja i čuvanja Teslina djela i postignuća. "Nekoć smo u Hrvatskoj imali sasvim drukčiji odnos prema Tesli, bio je ugrađen u sustav kao ime, pojava i znanstvenik. Postojala je i Teslina nagrada za znanost koja je ukinuta. U posljednje vrijeme javlja se nekoliko inicijativa, pojedinci i udruge, ali ne postoji državna strategija koja bi od Tesle učinila prepoznatljiv hrvatski brend", kaže profesor Skala dodajući da su, za razliku od nas, Srbi uspješno kapitalizirali Teslu. "Imaju jak lobi koji ga vrlo uspješno promovira u svijetu. Imenovali su zračnu luku Teslinim imenom, to je velika stvar, točka međunarodnog prometa i susreta, to je veliki marketinški punkt", kaže. Istodobno, nezadovoljan je Memorijalnim centrom u Smiljanu, u koji je uložena silan novac, no bez adekvatnog sadržaja i nije osmišljen kao točka masovnog

turizma. Ondje su, kaže, oformili neki savjet koji isključuje Institut "Ruđer Bošković", a centar u Smiljanu, smatra, trebao bi biti europski centar Nikole Tesle uz sudjelovanje brojnih nacija na bilo koji način povezanih sa znanstvenikom, a nipošto "lokalna priča iz Gospića".

"I s njegovim spomenicima imamo velik problem jer su neki uklonjeni, a neki krivo postavljeni i nema zdrave inicijative prema novim projektima koji bi trebali trajno obilježiti vidljivost Tesle u našem okruženju. U svim tim aktivnostima ima previše politike i to je ono što je loše. Mi sami sebe degradiramo s takvim stavom. Podsjećam da su u Pragu podigli spomenik Tesli visok tri metra. Tamo su se pojavili i naši političari, no u domovini nisu napravili ništa, već su uzeli Teslin spomenik iz Instituta "Ruđer Bošković" i postavili ga u dnu Cvjetnog trga na pješački prijelaz pokraj nekakvog drveta gdje mu je glava u krošnji i gdje služi za odlaganje bicikala. Tesla je tema koja se razvlači, ali nikako da se riješi. Iskreno, ne razumijem pozadinu i razlog jer bismo oko te teme svi trebali postići konsenzus", kaže prof. Karolj Skala dodajući da bi i Akademija znanosti i umjetnosti, s obzirom na činjenicu da Tesla ima najduži, 50 godina dug staž u toj instituciji, trebala dati svoj obol, ali to se, na žalost, ne događa.

S obzirom na to da se svi naši sugovornici zalažu za inicijativu koju najprije valja snažni-

je promovirati u Hrvatskoj, pa potom nastupiti prema međunarodnim institucijama, ali pritom ne mogu i ne znaju rastumačiti distanciju koju pojedini politički krugovi potiču prema Tesli, pitamo profesora Skalu je li moguće da ignorancija političkih kasti potječe iz činjenice što je Tesla po nacionalnosti Srbin. "Ne daj, Bože, jer ako je tako, onda smo na najnižoj razini moralne istine.

Ako se imalo u tom smjeru stvari odvijaju, deklariraju ili dotiču, onda je to bolno sramotno i nikad ni pod koju cijenu to nije prihvatljivo u 21. stoljeću, već sramota svakog pojedinca, institucije i nacije. Želim vjerovati da nije problem nacionalnost, već nesposobnost. Mislim da smo mi nesposobni baviti se s budućnošću, prodorima i iskoracima, mi se bavimo jalovim, krivo definiranim povijesnim stranputicama i tu leži najveći problem. Treba znati ići naprijed, raditi iskorake, činiti progres, a ne razvijati jalove političke platforme", kaže.

Ukratko, onako kako je to radio apolitični, genijalni Tesla. Svu glupost politike osjetio je i na vlastitoj koži, još za života, kada je ondašnjoj Skupštini grada Zagreba ponudio elektrifikaciju hrvatske metropole, koju je želio osvijetliti prije negoli i jedan europski grad. Političari bez vizije tu su velikodušnu gestu uljudno, ali glatko odbili, s njom i vrli novi svijet. ■

PETAR PRERADOVIĆ

General, hrvatski pjesnik i prevoditelj. Petar Preradović umro je 18. kolovoza 1872. godine u austrijskom mjestu Fahrenfeldu, a pokopan je 21. kolovoza 1872. godine u Beču. 11. srpnja 1879. godine izvađeni su njegovi posmrtni ostaci i s bečkog groblja preneseni na Mirogoj, gdje je pokopan 14. srpnja 1879. godine. Tadašnji gradonačelnik Zagreba August Šenoa održao je nadahnut govor te spjevao Himnu Petru Preradoviću koju je uglazbio Ivan pl. Zajc.

Tesla na jednoj od donatorskih večera u New Yorku. Istraživanja i pronalasci uvelike su ovisili o kapitalu američkih industrijalaca i bankara

JOSIP
RUNJANIN

Hrvatski skladatelj i časnik u austrougarskoj vojsci uglazbio je pjesmu Antuna Mihanovića "Hrvatska domovina", koja je 1891. proglašena hrvatskom himnom pod naslovom "Lijepa naša". Runjanin je rođen u Vinkovcima, gdje je i kršten u pravoslavnoj crkvi Silaska Svetog Duha. Prema navodu s hrvatske Wikipedije, cincarskoga je podrijetla od prebjega iz Srbije, grčkoistočne vjere.

GRIGOR
VITEZ

Pjesnik i dječji pisac rodio se 15. veljače 1911. pod imenom Grigorije u obitelji srpskoga podrijetla. Majka mu se prezivala Milosavljević, a njezini su preci došli u Slavoniju iz Bosne krajem 17. st. S očeve strane preci su došli iz sjeverne Dalmacije, a nosili su prezime Alavanja. Jedan od Alavanja koji je došao u okučanski kraj dobio je od M. Terezije počasni naslov viteza i to je poslije uzeto kao prezime.

Borojević od Bojne zaboravljeni ratni junak

ZVONIMIR DESPOT // VL

BOROJEVIĆ JE BIO
JEDINI HRVATSKI
ČASNIK KOJI JE U
AUSTRO-UGARSKOJ
DOSTIGNUO ČIN
FELDMARŠALA

Dana 10. prosinca 2016. u suradnji grada Nove Gorice i Društva "Soška fronta 1915.-1917." podignut je spomenik Svetozaru Borojeviću u podnožju Svete gore kod Nove Gorice. Postavljanjem spomenika organizatori su obilježili 100. godišnjicu Prvoga svjetskog rata i 160. godišnjicu rođenja Svetozara pl. Borojevića od Bojne. U Hrvatskoj pak Borojević nema ni spomenik ni ulicu, a njegova roditeljska kuća u Mečenčanima kod Hrvatske Kostajnice u ruševnom je stanju! Nevjerojatno, kako to da Slovenci slave Borojevića koji nije "njihov", a da ga u Hrvata i Hrvatskoj nema, iako je "naš"? Zašto je Borojević toliko zanemaren i danas, i u hrvatskoj historiografiji? Odnosno, znamo li uopće tko je on? Kad bismo išli logikom da povijest pišu pobjednici, Borojević je zametnut jer se našao na poraženoj, austrougarskoj strani. No to nikako ne može biti razlog da ga danas gotovo nitko ne spominje, grob u Beču gotovo nitko ne obilazi, a zaslužuje državne počasti. Iako je bio jedini hrvatski časnik koji je u Austro-Ugarskoj dostignuo najviši čin, feldmaršala, iako je svojim vještinama i znanjem na Sočanskoj bojišnici Talijane spriječio u osvajanju slovenskih i hrvatskih područja, njega je posve zatamnila jugoslavenska historiografija kojoj je bio nepodoban. A onda je bio nepodoban i zato što ga je prisvajala Srbija, jer ga se prikazuje kao Srbina, bez obzira na to što je on osobno obznanjivao da je Hrvat iako dolazi iz pravoslavne obitelji. I tu dolazimo do još jednog spora između Srba i Hrvata, do činjenice da agresivni dio srpske politike i inteligencije, kao i SPC, desetljećima prisvajaju ljude koji su iz pravoslavnog miljea, a sami se nisu deklarirali kao Srbi, što i ne treba čuditi kad onaj najzagriženiji dio srpske mitomanije čak prisvaja i najočitije hrvatske velikane, primjerice Gundulića!

Borojević je pak cijelo vrijeme objema Jugoslavijama bio trn u oku, tip koji nije odgovarao ciljevima jugoslavenske historiografije. No druge Jugoslavije više nema 27 godina pa je više nego za očekivati bilo da će na površinu isplivati likovi iz hrvatske povijesti koji su u njoj ostavili neizbrisiv trag, a nepravедno su zapostavljeni. S Borojevićem se, međutim, to nije dogodilo. I nitko ne može naći pametan odgovor, zašto?! Koje su to silnice i danas da je Borojević još uvijek u debeloj sjeni? Istina, Prvi svjetski rat u hrvatskoj je memoriji jako potisnut, o njemu se donedavno

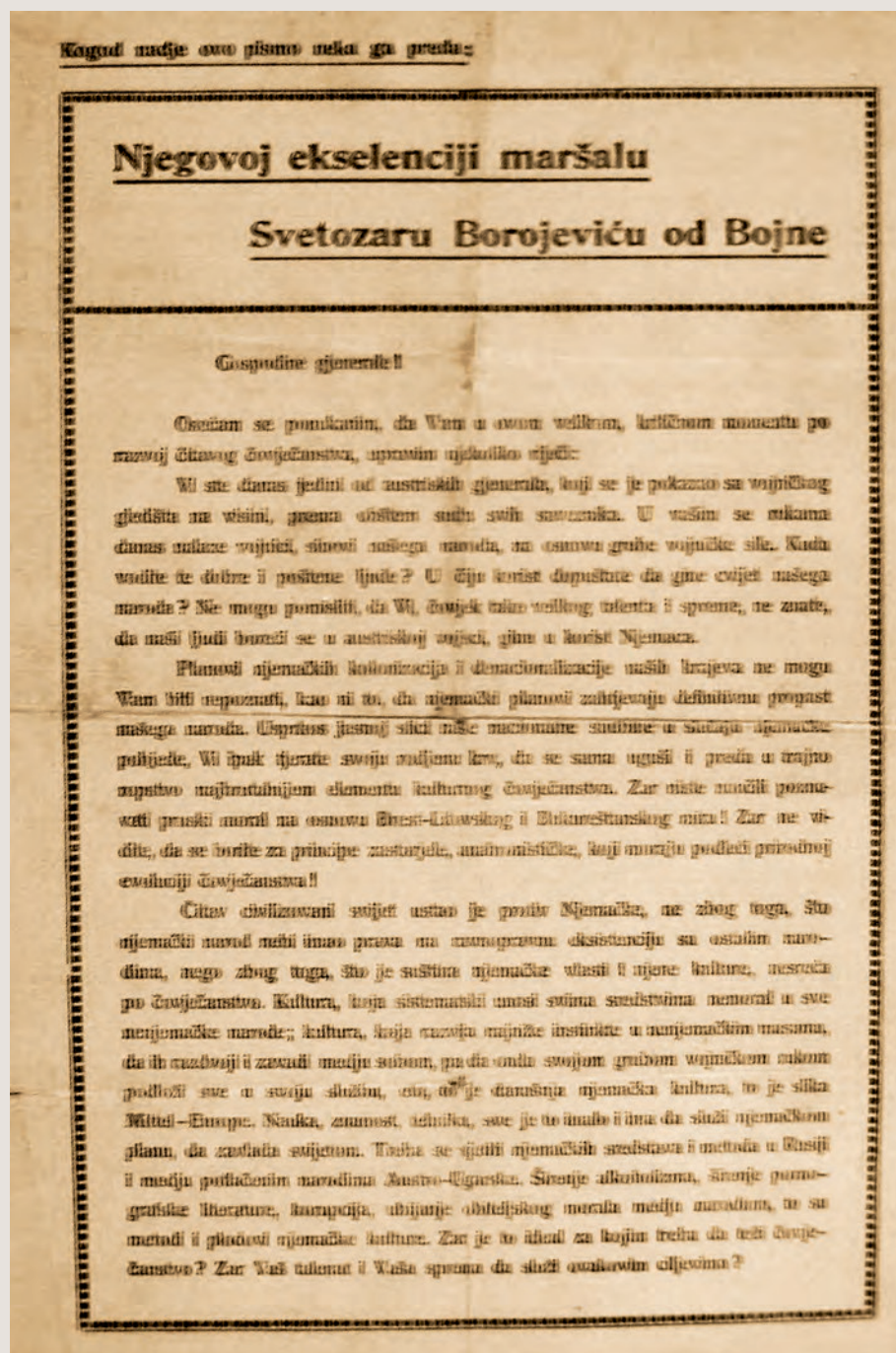
Borojević je svojim vještinama na sočanskoj bojišnici Talijane spriječio u osvajanju slovenskih i hrvatskih područja

gotovo ništa nije pisalo, raspravljalo, objavljivalo, sve dok se nije navršila njegova stogodišnjica. No ni ta velika obljetnica nije iskorištena da se javno rehabilitira Borojević i da barem dobije zasluženi spomenik u glavnom hrvatskom gradu!

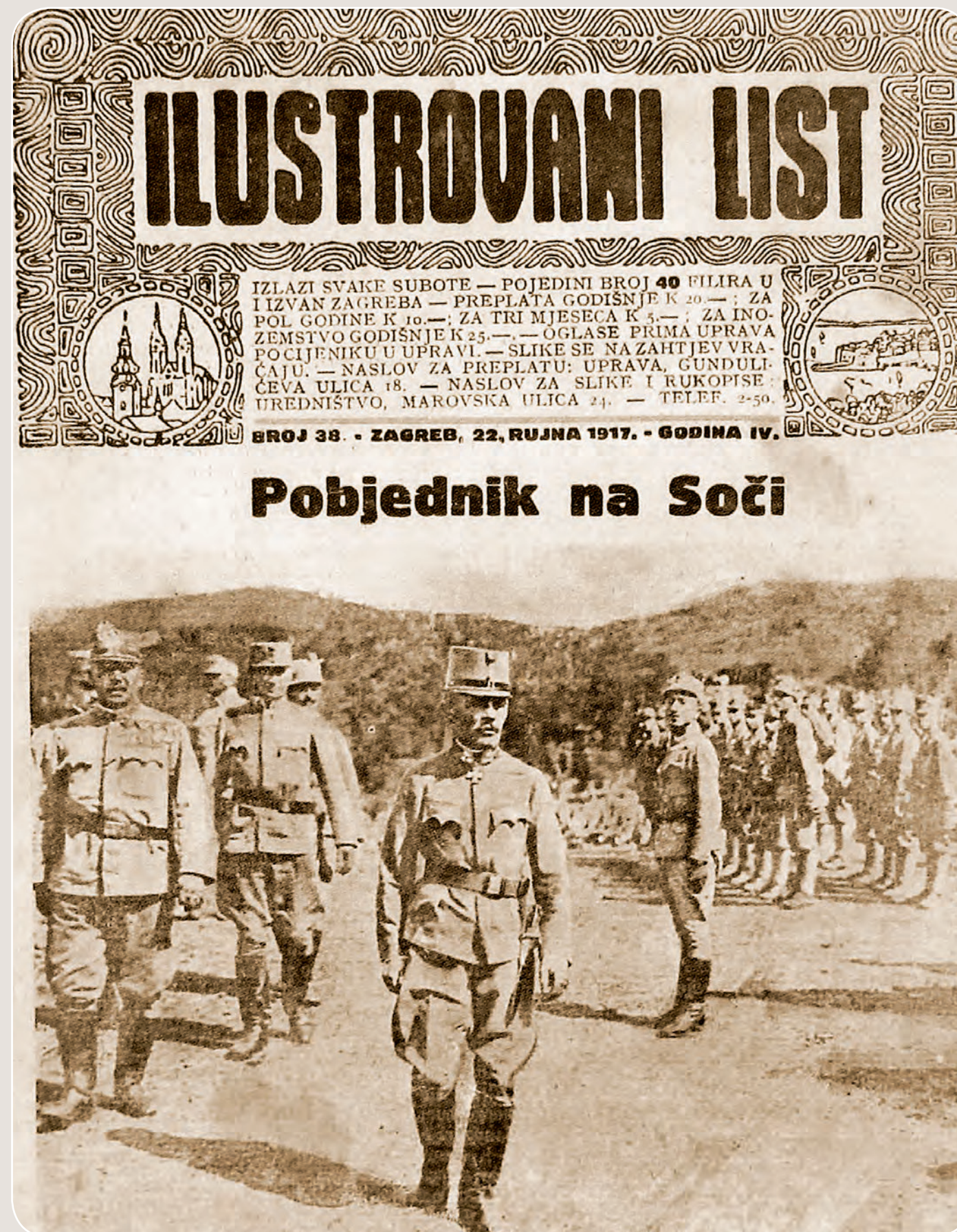
Jedan od rijetkih hrvatskih medija koji je dignuo Borojevića iz zaborava jest Večernjakov magazin "Vojna povijest". Tako smo u njemu, iz pera kolege Danijela Tatića, mogli već pročitati o Borojevićevu pothvatu na Sočanskoj bojišnici, gdje je njegova 5. vojska uspijevala zadržati navale gotovo cijele talijanske vojne sile. Budući da su kao ulog za ulazak Italije u rat bili ponuđeni slovenski i hrvatski teritoriji koje je Antanta obećala Italiji Londonskim ugovorom 1915., Borojević je u očima obaju naroda predstavljao i borca za njihovu nacionalnu opstojnost. On se nije borio samo za interese Beča! Na isti su ga način doživljavali i slovenski i hrvatski vojnici, koji su se ovoga puta našli ne samo u borbi za svoga kralja i cara, već i u obrani svojih nacionalnih interesa. Zbog toga je neminovno rat protiv Italije za slovenski i hrvatski narod imao i snažnu nacionalnu komponentu. Italija je u svojoj nakani proboja do Trsta i Ljubljane ozbiljno zaprijetila opstojnosti austrougarskih snaga na ostalim bojištima, a ta je opasnost predstavljala stalnu prijetnju tijekom cijelog rata s Italijom. Razmatrale su se dvije mogućnosti obrane. Jedna je predviđala povlačenje snaga s talijanske granice, puštanje protivnika u unutrašnjost Monarhije i sređivanje obrane na području Klagenfurta ili Zagreba. No Borojević je, zahvaljujući svom iskustvu u borbama protiv Rusa u Karpatima, zagovarao drugu mogućnost – obranu na rijeci Soči. Time se koristila rijeka kao prirodna barijera, Talijanima bi se prepustila nizina, a austrougarske snage sredile bi obranu na prvim uzvisinama.

Za kratki rezime o Borojeviću važno je napomenuti da talijansko-slovenska granica danas u velikoj mjeri prolazi upravo onim područjem koje je 1915. godine označeno kao linija obrane Austro-Ugarske Monarhije. Možemo li zamisliti što bi bilo sa slovenskim i hrvatskim zemljama da nije bilo Borojevića? Nije li to više nego dovoljno da ga se uzdigne kao jednog od hrvatskih velikana i da ga se s dužnim poštovanjem sjećamo? Sigurno da jest, ali netko mora donijeti i političku odluku, ili na politiku izvršiti pritisak, da se Borojevića konačno počne vrednovati kako on to zaslužuje! Jer je sve drugo doista nakaradno! On se borio za hrvatske nacionalne interese, Hrvatom se deklarirao, a današnja ga Hrvatska gotovo ignorira! Neće valjda i o njemu sud donositi SDSS i Milorad Pupovac?! ■

Dr. Ante Trumbić, kao član Jugoslavenskog odbora u Parizu, pred kraj rata objavio je otvoreno pismo Svetozaru Borojeviću

Borojević na naslovnici Ilustrovanog lista u rujnu 1917., prvih hrvatskih novina koje su sustavno objavljivale fotoreportaže

3. POGLAVLJE

KORIJEN SUKOBA

**Kada se plemenita ideja
pretvori u ideološku
platformu za pokolj**

Hrvatske su zemlje u Prvom svjetskom ratu imale 200.000 žrtava; s druge strane stajala je Kraljevina Srbija

Naslijeđe dvojne monarhije i Velikog rata

DANIJELO TATIĆ // VOJNA POVIJEST

Bezvremenska je poruka Ive Pilara zapisana još davne 1915. godine: „Činjenice imaju to neugodno svojstvo da postoje i dalje bez obzira na to priznaje li ih se ili ne“. Upravo su ta „neugodna svojstva“ u svjetlu južnoslavenske ideologije zadavala muke jugoslavenskoj historiografiji pri pokušajima razmatranja odnosa Hrvata i Srba u vremenu Prvoga svjetskog rata. Iz tog je razloga jugoslavenski historiografski opus naveliko zaobilazio ozbiljnije razmatranje tih odnosa, predstavljajući samo one činjenice i teze koje su išle u prilog održavanju jugoslavenske zajednice. Jedna od takvih teza bila je i ona o „borbi Germana protiv Slavena“ koja je zasnovana na popularnoj tezi „Drang nach Osten“, odnosno njemačkom prodoru na Istok, a koja je ušla u historiografske anale ne obazirući se na „neugodno svojstvo“ činjenice da su rame uz rame germanskih vojnika stajali i Bugari, Poljaci, Slovenci, Hrvati pa i dio Srba. Zar su se svi ti slavenski narodi na strani Germana zapravo borili sami protiv sebe? Tko se uz koga i zašto borio u Prvom svjetskom ratu historiografija bivše države nikada nije u cijelosti obradila jer bi ovo pitanje otvorilo Pandorinu kutiju u kojoj su bila potisnuta sva ona pitanja koja nisu išla u prilog političkoj ideologiji obiju Jugoslavija. Možemo li biti tako kratkovidni pa povjerovati tezi da su se Hrvati zajedno sa Srbima iz Hrvatske i BiH u austrougarskim redovima borili i ginuli pod prisilom? Svjedočanstva o

junačkim podvizima u borbi za Kralja i Domovinu u potpunosti opovrgavaju ovakve teze. Kao najpoznatiji primjer privrženosti hrvatskih vojnika kruni možemo navesti primjer proslavljene hrvatske 42. domobranske pješačke divizije, poznatije kao „Vražja divizija“. Njezini pripadnici svoju su slavu krvavo zaslužili na srpskom, galicijskom i talijanskom bojištu. Znamo li da su hrvatske zemlje u ratu imale oko 200.000 žrtava, onda se trebamo zapitati i kakav stav su prema Kraljevini Srbiji, kao protivničkoj strani, imale te nemale žrtve, ali i ne samo one, već i njihove obitelji, rođaci, prijatelji, pa i sami hrvatski Srbi koji su se borili na strani Austro-Ugarske. Historiografija ne poznaje činjenice koje bi svjedočile da su postrojbe C. i kr. snaga, popunjene srpskim mladima iz nekadašnje Vojne Krajine, pružale ikakav otpor kada su 1914. godine krenule u rat protiv Srbije, već upravo suprotno.

O tome svjedoči događaj iz Bitke kod Mačkova kamena. Nakon što je zapovjedniku 4. uzičkog puka dojadilo uzaludno prolijevanje krvi oko jednog položaja koji je čas bio u rukama jedne, čas u rukama druge strane, povikao je protivničkoj strani: „Predajte se, ne ginite ludo!“, na to mu je iz austrougarskih redova odgovorio jedan lički Srbin: „A gdje si ti vidio da se Srbi predaju?“

No, nisu ni svi Hrvati, a ni svi hrvatski Srbi, bili odani Dvojnoj Monarhiji. Hrvati su tijekom desetljeća koja su prethodila ratu bili politički razjedinjeni u Trojnoj Kraljevini s težnjom za ujedinjenjem s Hrvatima u Istri i BiH. Politički razjedinjeni raznim dezintegracijskim utjecajima koji su stizali iz pravca Rima, Beča, Budimpešte i Beograda, Hrvati su vodili međusobne političke okršaje koji su bili uvelike potpirivani iz navedenih prijestolnica, koje su, u cilju ostvarivanja

Tko se uz koga i zašto borio u Prvom svjetskom ratu historiografija bivše države nikada nije u cijelosti obradila jer bi to pitanje otvorilo Pandorinu kutiju potisnutih pitanja

svojih teritorijalnih pretenzija na hrvatske zemlje, vodile politiku „zavadi pa vladaj“. Iako je pitanje nacionalno-integracijskih procesa hrvatske nacije u historiografiji podrobno istraženo, teško možemo naići na rad koji se bavi problematikom dezintegracijskih procesa. Najopasniji dezintegracijski proces hrvatske nacije predstavljala je velikosrpska politika jer je ona, proglašavajući sve Hrvate Srbima, negirala i samo postojanje hrvatske nacije. Njezinim kasnijim uvijanjem u južno-slavensku ideologiju postala je još većom prijetnjom hrvatskom nacionalnom korpusu. Upravo je ta politika sijala sjeme razdora između Hrvata i Srba od polovice 19. stoljeća, koristeći srpsko stanovništvo naseljeno u Hrvatskoj i BiH u cilju ostvarivanja svojih teritorijalnih pretenzija. No ona sama predstavljala je tek instrument ruskih panslaviističkih ambicija na Sredozemlju, zbog čega je i uživala njezinu svesrdnu pomoć. I dok se u Dvojnoj Monarhiji, u cilju njezina očuvanja, nastojalo utišati nacionalne porive, takvi porivi doslovno su kipjeli preko njezinih istočnih granica. Hrvate je trebalo što je moguće više okrenuti protiv Beča i Budimpešte, a za što su im pak ove prijestolnice i same davale povoda svojim odnosom prema hrvatskim zemljama. O tome svjedoči i Ivo Pilar kada piše: „Ova mržnja protiv 'Austrije' uz strah pred Nijemcima, koji su Srbi lansirali krilaticom 'Der Drang nach Osten' i svakom prilikom Hrvatima najdrastičnijim bojama risali i ulijevali bile one uzde, kojima su Srbi komotno upravljali našom javnosti“. Beograd je nastojao privući mase kako bi ostvario svoje teritorijalne pretenzije ciljanom propagandom, kojom se iskorištavao nepovoljan položaj Hrvata u Monarhiji, a u drugu ruku obećavala neka bolja budućnost u zajedničkoj južnoslavenskoj državi.

Opasnost srpske politike u Hrvatskoj najbolje je došla do izražaja u političkoj trgovini političkih predstavnika hrvatskih Srba s banom Hédervaryjem, kada su za podršku banu 1884. godine u Saboru bili izglasani „Srpski zakoni“, prema kojima je Pravoslavna crkva na području Banovine Hrvatske dobila pravo na samostalno školstvo, a Srbi dobili ekonomske i političke povlastice. Politička trgovina srpske politike pred kraj stoljeća nagrizala je političku scenu Dalmacije u kojoj je u želji za borbom protiv hrvatske političke misli stvorena Srpsko-autonomaška koalicija. U tome ih nije priječilo ni to što su obje koalicijske strane imale nepomirljive oprečnosti: autonomaši su zagovarali širenje Italije na istočne obale Jadrana, a Srpska stranka te je iste obale vidjela u sastavu Velike Srbije. Vidljivo je bilo da su eliminacija hrvatske političke misli i jačanje srpskog ut-

Bitka kod Mačkova kamena Nakon što je zapovjedniku 4. užičkog puka dojadilo uzaludno prolijevanje krvi, povikao je protivničkoj strani: „Predajte se, ne ginete ludo!“, na to mu je iz austrougarskih redova odgovorio jedan lički Srbin: „A gdje si ti vidio da se Srbi predaju?“

Stjepan Tisza i Ivan Salis u Beogradu 1916. godine

Prisega naroda na Markovu trgu, na početku Prvog svjetskog rata 1914. godine

Susret različitih konfesija na istočnom bojištu tijekom Velikog rata

jecaja predstavljali krajnji cilj srpske politike u hrvatskim zemljama. Glavni protivnici srpske politike u Hrvatskoj bili su pripadnici Stranke prava, no njihova snaga naglo opada nakon smrti Ante Starčevića kada se stranka dijeli na dvije frakcije. Sve političke opcije imale su svoje časopise preko kojih su širili svoju propagandu među stanovništvom. Srpska strana nastojala je onemogućiti općehrvatske skupove gdje god je to mogla. Jedan od takvih primjera bila je i proslava otkrića Gundulićeva spomenika u Dubrovniku 1893. godine, kada je malo nedostajalo da ne dođe i do fizičkih obračuna između Hrvata i Srba koji su povicama „Slava srpskom pjesniku“ nastojali isprovocirati okupljene. Beč je promptno reagirao na polaganje vijenca koji je u Dubrovnik bio poslan u ime srpskog kralja, pa je u gotovo komičnoj situaciji dalmatinski namjesnik po hitnom nalogu iz Beča bio upućen iz Zadra u Dubrovnik na postavljanje vijenca u ime Cara. Jasno je da je Beč u vijencu kralja Aleksandra vidio određenu političku opasnost.

Ključan faktor u remećenju hrvatsko-srpskih odnosa predstavljala je Bosna i Hercegovina, zemlja koja je od 1878. godine stajala pod austrougarskom upravom. Tada su pravoslavci s 43,5 posto predstavljali većinsko stanovništvo u BiH zbog čega se ta zemlja našla na najjačem udaru velikosrpske politike. Iako su katolici predstavljali 18,1 posto stanovništva BiH, Hrvati su polagali povijesno pravo na BiH, a njezino ujedinjenje s Trojednom Kraljevinom doprinijelo bi jačem položaju Hrvata u Austro-Ugarskoj Monarhiji. O tome nam Ante Trumbić svjedoči: „Od okupacije su se Hrvati nadali, da će se Bosna i Hercegovina kao i Dalmacija morati najposlije sjediniti s Hrvatskom. To bi bez sumnje bilo doprinijelo da se ove zemlje, homogene po jeziku i po interesima, razviju kao jedna cjelina. Bio bi u njima nastao nov život i usporedno bi porasla i politička važnost ove grupe“. BiH je kao ključan faktor za održanje i politički razvoj hrvatskog naroda unutar Monarhije vidio i Ivo Pilar: „Ograničen samo na Trojedicu, hrvatski narod može samo životariti, živjeti može samo onda, ako ima i Bosnu i Hercegovinu“. Južnoslavenska zajednica nametala se kao rješenje suprotstavljenih stavova dvaju naroda oko BiH, a južnoslavenska ideja uzimala je sve više maha, pa Pilar 1915. godine navodi da „većina hrvatskoga naroda stoji pod hipnozom srpsko-hrvatskog jedinstva“, zbog koje Srbi „mogu uz nešto truda voditi Hrvate kamo god hoće“. Srpski utjecaj na krilima južnoslavenske ideje rastao je i na hrvatskoj političkoj sceni. Premda se srpska politika u Hrvatskoj zalagala

Ivo Pilar: Ograničen samo na Trojednicu, hrvatski narod može životariti, živjeti može samo ako ima i Bosnu i Hercegovinu

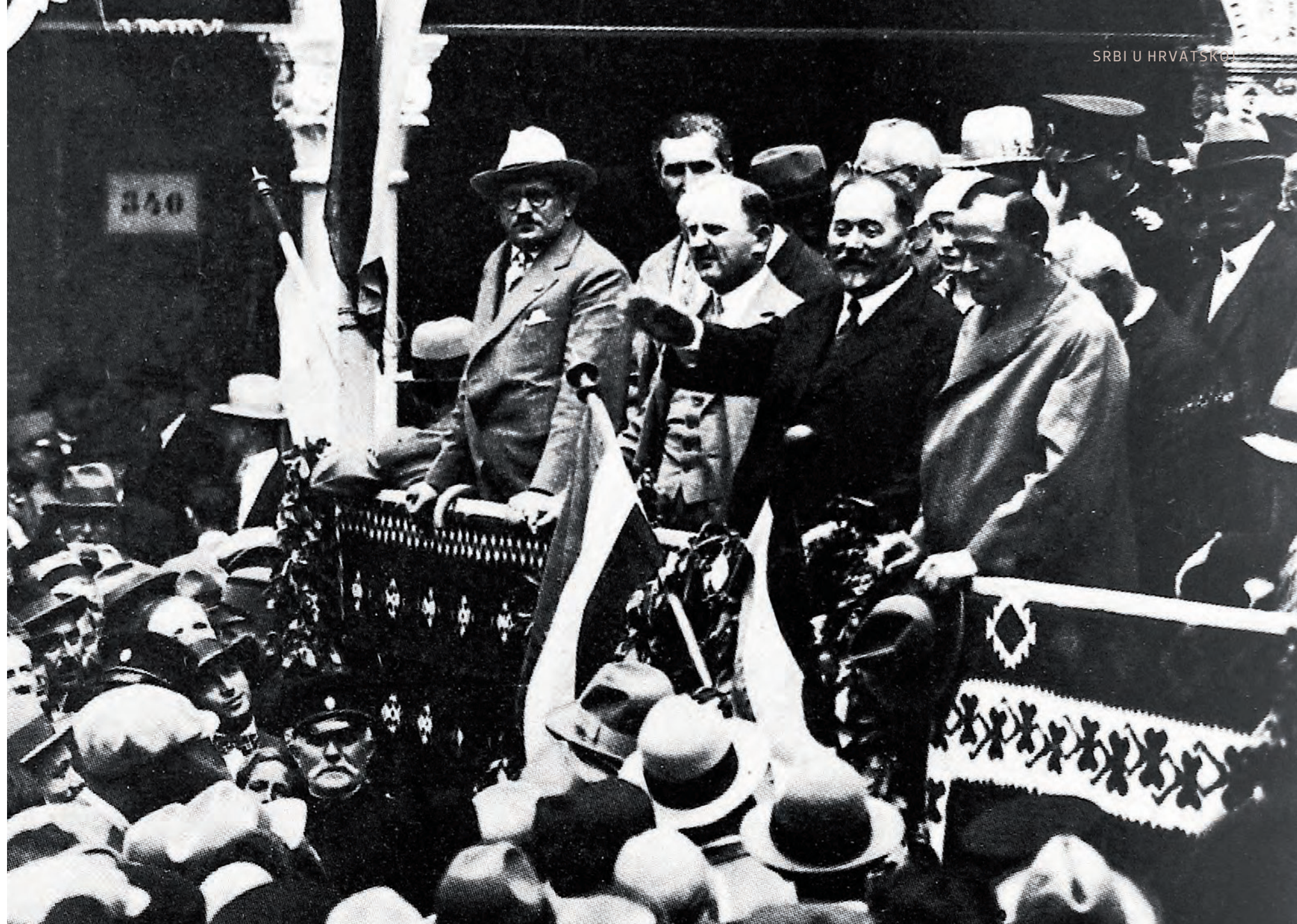

Pukovnik Oskar Hranilović Cvetašin, potomak stare žumberačke obitelji, dočekao je Veliki rat na čelu obavještajne službe

za ujedinjenje hrvatskih zemalja, ona nije predviđala ujedinjenje hrvatske nacije u sklopu Austro-Ugarske, već je radila na njezinu izdvajanju i pripajanju Kraljevini Srbiji. Pucanj u Sarajevu 1914. godine prouzročio je lavinu protusrpskih prosvjeda koji su osim BiH zahvatili i Hrvatsku te veća središta cijele Monarhije. Noseći sliku ubijenog prijestolonasljednika, sudionici u prosvjedima uništavali su srpsku imovinu i crkve, a zabilježeni su i fizički obračuni kojih nije ostala pošteđena ni hrvatska prijestolnica. Uzimajući u obzir njihov opseg, teško možemo ustvrditi da su iza prosvjeda stajali isključivo pravaši, a još su manje uvjerljiva tumačenja da su one bile organizirane u bečkoj režiji. Ubojstvo prijestolonasljednika i njegove supruge iza kojeg je stajao bosanski Srbin označilo je vrhunac velikosrpskog prkosa, koji nije ni Hrvate ostavio ravnodušnima. Novinska izvješća opisivala su oduševljenje koje je nakon atentata zahvatilo cijelu Srbiju, ali i dio srpskog stanovništva izvan njezinih granica.

Dodatan poticaj srpskom zanosu proizlazio je iz činjenice da je atentat izvršen na godišnjicu Kosovske bitke. Atentat je u svakom slučaju najširu podršku imao među dijelom pravoslavnog stanovništva i dijelom Hrvata koji su se zanosili jugoslavenskom idejom. No, za pretpostaviti je da je ipak veći dio stanovništva Hrvatske i BiH prezirao čin atentata, na što nedvosmisleno upućuje njihovo vjerno služenje austro-ugarskoj kruni tijekom rata. Narod je bio vjeran kruni i nije podržavao južno-slavensku politiku koja je prouzročila rascjep između većine hrvatske inteligencije i naroda. U tom smislu Ivo Pilar ističe da je

„narod bolje shvatio situaciju i ne odobrava avantirsku, katastrofalnu politiku većine hrvatske inteligencije, kojom je ona zakoračila s hrvatsko-srpskim narodnim jedinstvom. Narod neće podržavanja fantazije, nego hoće svoje realne interese, a te smatra bolje osiguranim u okviru Monarhije“. Iskazi atentatora za organizaciju atentata optuživali su majora Milana Pribićevića, brata poznatog hrvatskog političara Svetozara Pribićevića, vođe Hrvatsko-srpske koalicije i zagovornika jugoslavenstva koji je isticao da su Hrvati i Srbi samo dva naziva za isti narod. Braća su bila upletena u „Veleizdajnički proces“ 1909. godine koji su austrougarske vlasti dovele u Zagrebu, protiv članova Srpske samostalne stranke radi suradnje sa srpskim vlastima u kovanju zavjere protiv Monarhije. Milan je 1904. godine kao austrougarski časnik prebjegao u Srbiju, dok je Svetozar Pribićevića od parnice spasio zastupnički imunitet. Kasnija politička zbivanja oko Svetozara Pribićevića, kada 1927. godine zajedno sa Stjepanom Radićem istupa protiv velikosrpske hegemonije u Kraljevini Jugoslaviji, i njegova politička emigracija nakon Šestosiječanjske diktature, potvrđuju tezu prema kojoj je politička struja koja je zagovarala jugoslavenstvo bila iskorištena za potrebe velikosrpske ideologije. Atentat na Stjepana Radića i hrvatske zastupnike u beogradskoj Skupštini 1928. godine dodatno je produbio ionako velik jaz između dvaju naroda. Nezadovoljstvo hrvatskog naroda bilo je na vrhuncu, a svoju kulminaciju doživjelo je uspostavom Ustaškog pokreta 1929. godine kao krajnje radikalnog odgovora na srpsku hegemoniju u Hrvatskoj. Ubrzo je došao Drugi svjetski rat, i počela je nova klaonica... ■

Stjepan Radić i Svetozar Pribićević na skupu u Dubrovniku 1928. godine
Foto: Hrvatski pov. muzej

Srpski političar Svetozar Pribićević imao je kontroverzan ali katarzičan životni put

Gotovo zaboravljena priča ona je o jedinom političkom savezništvu Hrvata i Srba u povijesti

RADIĆ I PRIBIĆEVIĆ smrtni neprijatelji i vjerni saveznici

HRVATSKA PUČKA SELJAČKA STRANKA STJEPANA I ANTUNA RADIĆA BILA JE ČETVRTA PO BROJU DOBIVENIH GLASOVA, A TRAŽILA JE NEUTRALNU REPUBLIKU U GRANICAMA DRŽAVE KOJA BI BILA KONFEDERACIJA

**DR. SC. IVANA ŠUBIC KOVAČEVIĆ, VIŠA ASISTENTICA
// HRVATSKI INSTITUT ZA POVIJEST**

Stvaranjem Države Slovenaca, Hrvata i Srba (Država SHS) 29. listopada 1918. Hrvatska je prekinula sve državno-pravne veze s Austrijom i Ugarskom. Već 1. prosinca 1918. dolazi do ujedinjenja Države SHS s Kraljevinom Srbijom u jedinstveno Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca (Kraljevstvo SHS), sa sjedištem u Beogradu. Na čelu nove Kraljevine bio je kralj Petar I. Karađorđević i Privremeno narodno predstavništvo budući da nije bilo ustava ni izabranog parlamenta. Privremeno narodno predstavništvo zamjenjivalo je parlament sve do donošenja Ustava koji će vrijediti za cijelu Kraljevinu SHS. Njegov zadatak bio je donijeti izborni zakon, utvrditi izborni sustav, odlučiti o veličini izbornih okruga te na koji način će se postavljati izborne liste, tj. njegov zadatak je bio pripremanje terena za izbore za Ustavotvornu skupštinu. Jedini problem je bio u tome što je u Privremenom narodnom predstavništvu (PNP) veći broj zastupnika dolazio iz srpskih dijelova države zbog čega se u zemlji provodio strogi centralizam još prije donošenja ustava. Točan broj predstavnika PNP utvrđen je tek krajem siječnja 1919. s ukupno 296 predstavnika. Prvi parlamentarni izbori raspisani su za 28. studenog 1920. na kojima sudjeluju 22 političke stranke. Na njima je najviše glasova osvojila Jugoslavenska demokratska stranka (JDS) Ljube Davidovića i Svetozara Pribićevića (najčešće nazivana Demokratska stranka / DS/) koja će zajedno s Narodnom radikalnom strankom (NRS) Nikole Pašića upravljati političkom scenom i državom sve do Šestosiječanjske diktature 1929. kada vlast u svoje ruke preuzima kralj Aleksandar i njemu privrženi ljudi kao što je Petar Živković, koji je preuzeo mjesto ministra unutarnje politike. Nakon parlamentarnih izbora država je 1921. dobila ustav. On je bio kompromis između političkog programa Demokratske stranke, koja je dobila najviše glasova na izborima, s glavnim ideologom, tada ministrom unutarnjih poslova Svetozarom Pribićevićem, koja zastupa unitarnu jugoslavensku državu s jedinstvenom centralistički organiziranom upravom s monarhom (kraljem) na čelu. Te programa Narodne radikalne stranke (NRS) Nikole Pašića, druge po broju dobivenih glasova, koji su od početka tu državu smatrali samo proširenom Velikom Srbijom u kojoj Srbi čine maticu i zato su pozvani da tom državom i upravljaju zastupajući tako velikosrpski hegemonizam i trajnu velikosrpsku politiku koju su povremeno prikrivali unitarističkim fraza-

ma. Prema Vidovdanskom ustavu (28. lipnja 1921.) država se zove Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, koja je parlamentarna monarhija, s time da monarh ima neograničena prava, a ozakonjen je centralizam i unitarizam (u duhu "jedan narod-jedna država"). Položaj Hrvata i drugih naroda, Slovenaca, Mađara, Nijemaca i dr. u državi bio je sve teži pa je i nezadovoljstvo prema nametnutoj politici centralističko-unitarističkih i velikosrpskih krugova na čelu s kraljem bio sve jači. Jedna od vodećih opozicijskih stranaka bila je Hrvatska pučka seljačka stranka (HPSS) Stjepana Radića, četvrta po broju dobivenih glasova, koja je tražila neutralnu hrvatsku seljačku mirotvornu republiku u granicama države, u konfederaciji sa Srbijom, Slovenijom i Bosnom i Hercegovinom. Nacionalna struktura Kraljevine SHS bila je 39% Srbi, 23,9% Hrvati, 8,5% Slovenci 6,3%, Muslimani 3,3%, Makedonci 4,3%, Nijemci 3,9%, Mađari 4,0%, Albanci 1,6%, Rumunji 1,2%, Turci 0,1%, Talijani i 0,3% ostali. Ukupan broj stanovnika u Kraljevini SHS bio je 1921. godine 12.055.715. Prema istom popisu stanovništva iz 1921. godine, Srba je u Hrvatskoj bilo 24,1%. U prvom desetljeću Kraljevstva/Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (Kraljevstvo/Kraljevina SHS) među hrvatskim političarima svakako su najznačajniji i najistaknutiji bili Stjepan Radić (1871. – 1928.) i Svetozar Pribićević (1875. – 1936.). Naizgled dvije nespojive političke osobe koje su ipak u jednom trenutku političkog života našle „zajednički jezik". Naime, Stjepan Radić rodio se u hrvatskoj seljačkoj obitelji kao deveto od jedanaestero djece, svojim upornim radom i učenjem došao je na poziciju vođe „Hrvatskog naroda" koji je težio osamostaljenju i neovisnosti hrvatskoga naroda, a Svetozar Pribićević, jaka politička osoba, odrastao je uz troje braće (Valerijana, Milana i Adama) u obitelji koja ih je odgajala u dubokoj odanosti prema srpskoj narodnoj ideji. Stjepan Radić će u hrvatskom narodu ostati zapamćen kao osoba koja se zalagala za očuvanje hrvatskog identiteta i samostalnosti u Kraljevstvu/Kraljevini SHS te kao neupitni vođa hrvatskog naroda, kao narodni tribun, kao socijalni mesija, kao reformator suvremenog doba. Radićev i Pribićevićev politički život bio je pun kontroverzi.

Stjepan Radić i brat mu Antun osnovali su Hrvatsku pučku seljačku stranku (HPSS) 1904. godine. Nakon Antunove smrti godine 1919., glavnu ulogu u stranci preuzima mlađi brat Stjepan Radić. Politički program stranke temelji se na prosvjećivanju i gospodarskom razvoju seljaštva, na osnovi hrvatskoga narodnog jedinstva i u skladu s hrvatskim državnim i povijesnim pravom. Stjepan Radić je u svom političkom djelovanju

Stjepan (na slici) i Antun Radić osnovali su Hrvatsku pučku seljačku stranku 1904.

više puta mijenjao taktiku i tražio nove, često sasvim oprečne saveznike, pa čak je na pragu ilegale tražio savjet i od Kominterne. Zbog neslaganja s političkim režimom stranka u prosincu 1920. mijenja naziv u Hrvatska republikanska seljačka stranka (HRSS). HRSS svoj politički program temelji na republikanskoj državi unutar jugoslavenske države, uređenu na principu federalizma s elementima konfederacije. Njezin socijalni program predviđao je gospodarsko podizanje hrvatskog sela i poboljšanje općega položaja seljaka. HRSS traži neutralnu hrvatsku seljačku mirotvornu republiku u sklopu međunarodno priznatih granica nove jugoslavenske države. Godine 1924. stranka je učlanjena u Seljačku internacionalu (tzv. Zelena internacionala). Nakon parlamentarnih izbora 1925. u ožujku, stranka priznaje monarhiju i centralistički Vidovdanski ustav i ulazi u vladu, a Stjepan Radić postaje ministar prosvjete. S. Radić je smatrao kako će kao ministar prosvjete moći djelovati na neke odluke u vladi, ali kako radikali kao partneri u vladi nisu bili spremni za rješenje hrvatskoga pitanja, 1. veljače 1927. stranka izlazi iz vlade. Na izborima 11. rujna 1927. godine, HSS nastupa pod imenom Narodna seljačka stranka pokušavajući proširiti svoj utjecaj. Međutim, doživljava pad u broju glasova, što se ogledalo i u manjem broju osvojenih mandata. Nakon parlamentarnih izbora 11. rujna 1927. Stjepan Radić je pokrenuo stvaranje širokog bloka stranaka zasnovanog na obrani demokracije i ustavnosti. Taj Blok demokracije trebali su činjavati Hrvatska seljačka stranka, Samostalna demokratska stranka, Demokratska stranka, Savez zemljoradnika i dio radikalskih diside-

Atentator Puniša Račić bio je član Narodne radikalne stranke Nikole Pašića

nata. Blok je trebao predstavljati frontu protiv radikala radi njihova rušenja s vlasti. Do stvaranja Bloka demokracije nije došlo zbog unutarnjih nesuglasica u Demokratskoj stranci, o kojoj je najviše ovisio uspjeh te akcije.

Pregovore su nastavila Hrvatska seljačka stranka i Samostalna demokratska stranka, čiji je rezultat bio osnivanje Seljačko-demokratske koalicije (SDK) 11. studenoga 1927. Obje su se stranke obvezale da neće odvojeno sklapati nikakve posebne sporazume s drugim strankama te da jedna bez druge neće ući ni u kakvu vladu. Seljačko-demokratska koalicija može ući u vladu kao cjelina, ali samo u takvu koja bi osiguravala promjenu dotadašnjeg političkog sustava u smjeru demokracije, parlamentarizma i ravnopravnosti. Ovom koalicijom spojila su se do tada „dva smrtna neprijatelja" koja je vlada iskoristila i odbacila. Ideja o

JUGOSLAVENSKA DEMOKRATSKA STRANKA LJUBE DAVIDOVIĆA I SVETUZARA PRIBIĆEVIĆA OSVOJILA JE NA IZBORIMA 1920. GODINE NAJVIŠE GLASOVA. S NARODNOM RADIKALNOM STRANKOM NIKOLE PAŠIĆA ČINIT ĆE VLAST

okupljanju demokratskih stranaka u veliki opozicijski blok nije prestala, ona je i dalje bila aktualna. Svetozar Pribićević bio je tvrdoglav, temperamentan, strpljiv i nepokorljiv, što je bilo vidljivo u njegovu političkom životu. Imao je velik utjecaj u hrvatskoj politici, kreirao je položaj u Kraljevini SHS. On bio je vođa prečanskih Srba u Hrvatskoj, a njegovu političku aktivnost najbolje pokazuju njegove političke uloge. Još kao 25-godišnjak pokreće sa Stjepanom Radićem list Glas ujedinjene hrvatske, srpske i slovenačke omladine, u kojem šire ideju jedinstva Srba i Hrvata. Pribićevićeva politička ideja je od samog početka bila „ideja narodnog jedinstva Hrvata i Srba", koja postaje temelj njegove političke orijentacije i program njegove praktične političke aktivnosti. Istu ideju zastupao je dvadeset sedam godina svoje političke karijere (1902. – 1929.). Ova dva najznačajnija političara 20. stoljeća bavila su se položajem Hrvata i Srba u Kraljevini SHS. Naime, Stjepan Radić 1902. godine objavljuje knjigu „Hrvati i Srbi", u kojoj govori o međusobnim odnosima Hrvata i Srba, dok Svetozar Pribićević u članku „Misao vodilja Srba i Hrvata", koju je objavio 1897. godine u almanahu Narodna misao, piše kako su Srbi i Hrvati jedan narod bez obzira na njihovu različitost. Političko razilaženje S. Radića i S. Pribićevića leži u tome što je Radić zagovarao hrvatsku samostalnost i uređenje na federalnom principu, a Pribićević se zalagao za jugoslavenski unitarizam. Svetozar Pribićević rano se počeo baviti politikom. U Srpsku samostalnu stranku učlanio se 1902. godine premda se nije slagao potpuno s političkim svjetonazorima te je predstavnike stranke kritizirao i nazivao ih „nagodbenjačkim oportunistima i kao grupaciju koja nije ozbiljan politički činilac".

Ustranci je uređivao i stranački list Novi srbobran. Svetozar Pribićević sudjelovao je u radu Hrvatsko-srpske koalicije, od 1909. bio je vođa te stranke, 1919. bio je utemeljitelj Demokratske stranke čiji je vođa bio Ljuba Davidović, a čiji je program bio temeljen na unitarnoj jugoslavenskoj državi s centralističkim ustrojem. Zbog neslaganja s Ljubom Davidovićem te razilaženju u političkim svjetonazorima napušta Demokratsku stranku i osniva svoju Samostalnu demokratsku stranku (SDS 1924.). U stranci kao istinski vođa zagovarao je centralizam i jugoslavenski unitarizam. Iako je SDS bila u načelnoj opreci s politikom Narodne radikalne stranke, zaključila je s njom politički savez Nacionalni blok, koji je samo u godini dana (1924./1925.) formirao četiri vlade, poznatije kao Pašić – Pribićević vlada. Ono što ih je povezivalo, bio je central-

istički sustav utemeljen na Vidovdanskom ustavu (1921.). Sudjelovanje u vladi Nacionalnoga bloka omogućilo je Pribićeviću i njegovim samostalcima ostajanje na vlasti u trenutku kad se u Narodnoj skupštini formirao snažan Opozicijski blok. Izgleda kako Svetozar Pribićević nije mogao naći neku umjerenu struju u svom političkom djelovanju, kao da je u svemu pretjerivao, pa je tako i u zagovaranju unitarizma i centralizma bio toliko uporan u njegovoj provedbi da je Stjepana Radića i ostale stranačke pristae HRSS-a dao privesti i zatvoriti. Stjepan Radić upravljao je strankom iz zatvora te nije htio odustati od svoje republikanske ideje sve dok kralj 1. prosinca 1925. nije primijenio Obznanu i na pristae HRSS-a. Većinu članova vodstva stranke vlada je uhitila i utamničila te ukinula rad njena glasila Dom.

Sukob između S. Radića i S. Pribićevića prestao je tek sa Seljačko-demokratskom koalicijom. Do takvog saveza je došlo zato što su S. Radića i S. Pribićevića izigrali vlada i kraljeva politika te su shvatili kako politiku i stanje u državi mogu mijenjati jedino jakom opozicijom koja će „stiskati“ vladu i njene odluke. Dva dojučerašnja politička protivnika vidjela su u velikosrpskoj politici izvor permanentne političke i državne krize, koju su mislili ukloniti najprije traženjem dosljednog provođenja ustava i poštovanjem zakona. Kad su shvatili kako se primjenom centralističkog ustava ne može suzbiti velikosrpska dominacija, Radić i Pribićević najprije su zatražili reviziju, a zatim i uklanjanje centralističkog Vidovdanskog ustava. Sporazumom između Stjepana Radića i Svetozara Pribićevića izvršeno je razdoblje dugogodišnjih sukoba i žestoke političke borbe između njih kao nositelja dviju suprotstavljenih koncepcija. Proces približavanja Svetozara Pribićevića Stjepanu Radiću započeo je u sklopu šire akcije formiranja Bloka demokracije, a završio je stvaranjem koalicije samo njihovih stranaka. O Seljačko-demokratskoj koaliciji Pribićević je pisao: „Nas je ponovno zbližilo i sjedinilo duboko uvjerenje da ćemo samo udruženim snagama moći da se borimo protiv prevlasti iz Beograda i osigurati jednaka prava za sve Srbe, Hrvate i Slovence u zemlji i tako učiniti da trijumfuje demokracija.“

Seljačko-demokratsku koaliciju druge stranke nisu dočekale dobrohotno. Najviše joj je zamjerala Hrvatska stranka prava i Hrvatska federalistička seljačka stranke (HFSS). Federalistima je smetala Pribićevićeva suradnja s Radićem jer je time oslabljena njihova stranka, a na budućim izborima ova im je koalicija oduzimala glasove. Povezivanje HSS-a i SDS-a nije im odgovaralo jer su na taj način

gubili inicijativu za stvaranje prečanske fronte. Isto tako, suradnja s Pribićevićem jačala je Radića te od HSS-a i SDS-a stvarala političku snagu pokraj koje druge stranke u Hrvatskoj nisu imale nikakve šanse.

Nakon stvaranja SDK, federalisti napadaju Radića zbog nedosljednosti jer se udružio s donedavno svojim najvećim protivnikom. S druge strane, iako je u načelu mogao podržati borbu SDK protiv srbijanske hegemonije, HFSS je smatrao da SDK nema konkretan politički program kojim bi ostvario svoj cilj. Taj bi se program trebao temeljiti, naravno, na federalističkim načelima. Negativan stav prema SDK zauzela je i Hrvatska stranka prava. Njoj se nikako nije sviđala koalicija Samostalne demokratske stranke i Hrvatske seljačke stranke. Čelnici HSP-a su i dalje bili u uvjerenju kako je S. Radiću mjesto u Hrvatskom bloku. Na skupštini Hrvatskog bloka Ante Pavelić je govorio o kontribuciji te se osvrnuo na SDK, za koji je izjavio da je običan „švindl“ (prijevара) te „kako se na vrbovu klinu ne voze kola“. Prema Anti Paveliću, taj vrbov klin bio je Stjepan Radić, a zabijač tog klina u hrvatski narod je bio Svetozar Pribićević. Hrvatska pučka stranka ocijenila je SDK kao „konkubinат ili prilеžništvo“. Radićev položaj u SDK ocijenjen je kao nepovoljan u odnosu na Pribićevića. Stjepana Radića su radikali nekoliko puta pokušali uvući u vladu obećavajući mu različita ministarstva. Radić je te ponude kategorički odbijao prijetеći da će, ako režim i dalje bude pokušavao razbiti SDK, tj. HSS i SDS, „za čas stvoriti jednu stranku, jer smo mi u stvari jedna stranka“. Radikali su, kao protutežu SDK, pokrenuli osnivanje Hrvatske narodne stranke, čiju bi jezgru činili hrvatski industrijalci, trgovci i novčari te nekoliko disidenata

RADIKALI SU KAO PROTUTEŽU SAMOSTALNOJ DEMOKRATSKOJ STRANCI RADIĆA I PRIBIĆEVIĆA POKRENULI OSNIVANJE HRVATSKE NARODNE STRANKE ČIJU BI JEZGRU ČINILI HRVATSKI INDUSTRIJALCI, TRGOVCI I NOVČARI

HSS-a. Tu akciju onemogućio je Ante Trumbić, s kojim su hrvatski gospodarstvenici oko Vladimira Arka bili povezani. Trumbić je shvatio da je ta akcija usmjerena protiv njegova konkurenta Stjepana Radića, ali nije želio omogućiti režimu u Beogradu da ga uništi budući da njegov HFSS ne bi od toga imao nikakve koristi. Ni drugi pokušaji razbijanja SDK nisu dali rezultate. Seljačko-demokratskom koalicijom nije bila zadovoljna ni vlada jer su to bile dvije najjače stranke u državi koje su bile nezadovoljne radom vlade.

Seljačko-demokratska koalicija je djelovala organizirajući javne skupove i oštro istupajući u Skupštini protiv vlade. Izvanredna borbenost ove stranke manifestirala se u svim jakim akcijama u kojima su nastupala oba predsjednika (Radić i Pribićević). Boreći se protiv velikosrpskog hegemonizma, SDK je zahtijevala ravnopravnost i jednakost svih dijelova države u zakonodavnom i financijskom smislu, poštovanje ustava i osnovnih demokratskih načela. HSS se nakon povratka u oporbu vratio na koncepciju složene države, ali je pri sklapanju saveza sa SDS-om to pitanje zaobiđeno te u prvim mjesecima postojanja SDK vodi političku borbu pozivajući se na ustav. Međutim, postajući sve svjesniji biti srbijanske politike, sredinom veljače 1928. Pribićević govori o povećanju teritorija oblasti s proširenom autonomijom, koja bi se mogla regulirati i revizijom ustava. Ovu Pribićevićevu ideju Radić je konkretizirao rekavši da Hrvatska, Slavonija i Dalmacija moraju biti jedna oblast, a cijela država imala bi tri do četiri oblasti. Tako je Seljačko-demokratska koalicija ponovno postavila pitanje državnog uređenja. SDK oštro napada vladu optužujući pojedine ministre, kako za nedemokratske metode tako i za korupciju. Ponovno postavljanje pitanja o državnom uređenju i napadi SDK na vladu pojačavali su opću političku napetost u zemlji. Borba Seljačko-demokratske koalicije za građansku i financijsku ravnopravnost (u prvom redu poreznu) svih dijelova zemlje dala je novi zamah političkom životu, koji se sad otvoreno bori za osnovne demokratske principe.

Sukob Seljačko-demokratske koalicije i Radikalne stranke vidljiv je iz stranačkog glasila Samouprave, koja odgovara na napade HSS-a i SDS-a: „Jednako-pravnost prečanskih krajeva sa Srbijom su parole prikrivenih i podmuklih separatista.“ Govori o „nazarenskoj strpljivosti srbijanskih političara“ i prijeti da vođe prečana mogu „dočekati sudbinu mačeta, koje je zaboravilo, da i strpljenju njegovoga gazde ima kraja“. Pribićević uzvraća: „Današnje srbijanske stranke uzele su svu vlast u svoje

Budući veliki hrvatski političar Stjepan Radić u Zagreb se vraća 1902. godine u jeku velikih nereda. Na slici je sukob u dvorištu Srpske banke Foto: SKD Prosvjeta

ruke i gnjave prečanske krajeve na bezdušan način. Otjerali su sve Hrvate u opoziciju, a od prečanskih ljudi uzimaju samo one koji im kuću. Borba, koju smo povelili, samo je bližnja slika one, koju ćemo produžiti ako se ovaj režim nastavi.“

Na koji način se vlada obračunala s dvojicom „najvećih protivnika“ režima, Stjepanom Radićem i Svetozarom Pribićevićem? Puniša Račić, član Narodne radikalne stranke, je 20. lipnja 1928. pucao u beogradskoj Narodnoj skupštini na članove HSS-a te Stjepana Radića i Svetozara Pribićevića. Stjepana Radića je ranio, a Svetozara Pribićevića nije pogodio, već je ubio Đuru Basaričeka. Stjepan Radić umro je 8. kolovoza 1928. u svojoj kući u Hercegovačkoj ulici. Svetozara Pribićevića nisu ubili, ali su se s njim obračunali na drugačiji način. Atentat u beogradskoj Skupštini bio je posljedica posve nedemokratskog i nasilnog ozračja u toj državi, odnosno prisilne centralizacije tadašnje višenacionalne države u kojoj su Srbi htjeli

imati apsolutnu prevlast nad ostalim narodima. Ubojstvo hrvatskih zastupnika usred parlamenta bilo je očit dokaz nemoći tadašnje politike da riješi nacionalne probleme. Bilo je to vrijeme velike represije i ugnjetavanja svih manjinskih naroda. U to je vrijeme kao uobičajena pojava zaživjelo svakodnevno batinanje seljaka, odnosno višetjedno zatvaranje ljudi bez suđenja zbog, primjerice, psovanja kralja u krčmi.

Žandari bi isprebijali, pa u zatvor ječ protiv tadašnjeg režima. Nakon atentata na hrvatske zastupnike, u Hrvatskoj je, ali i u mnogim drugim dijelovima Jugoslavije, zavládalo veliko nezadovoljstvo i ogorčenje tim režimom. Vrlo nezadovoljni bili su i predstavnici zapadnih zemalja koje su i stvorile Kraljevinu SHS (Engleska, Francuska...). To nezadovoljstvo vidljivo je u stranim novinama. Kralj Aleksandar nekoliko mjeseci nakon atentata, 6. siječnje 1929. godine uveo

je diktaturu. Proglašenjem Šestosiječanjske diktature 1929. Narodna skupština je raspuštena, a rad stranaka i stranačkih listova zabranjen. Svetozara Pribićevića u svibnju 1929. uhitili su na željezničkom kolodvoru u Beogradu. Prvo je bio interniran u selo Brus (podno Kopaonika), a potom je potkraj srpnja 1931. otputovao u Prag, gdje je i umro 1936. godine. Prije smrti objavio je knjigu „Diktatura kralja Aleksandra“ u kojoj je objasnio na koji je način djelovala vlada u međuraću. Hrvatska seljačka stranka i SDS obnavljaju svoju djelatnost 1932. godine. Početkom studenoga 1932. Seljačko-demokratska koalicija objavljuje Zagrebačke punktacije, koje potpisuju i Ante Trumbić i Mile Budak. Vladko Maček u svojim memoarima kaže „da se bojao da će se nakon odlaska Pribićevića, njenog osnivača i neprikosnovenog vođe, Srbi iz SDS vratiti na unitarističke pozicije koje je Pribićević zastupao do 1927.“, ali to se nije dogodilo. Ostali su vjerni saveznici sve do 1941. godine. ■

Dr. sc. Zdenko Radelić s Hrvatskog instituta za povijest odgovara na pitanja o ulozi KPJ u odnosima dvaju naroda

Podrška u narodu nije bila razmjerna ratnom uspjehu

ZORAN VITAS // VL

Ne previše često su se kroz znanstveni rad analizirali odnosi Hrvata i Srba. Poznati naš povjesničar Drago Roksandić objavio je feljton u nastavcima na stranicama nekadašnjeg Vjesnika pod nazivom "Srbi u Hrvatskoj". Poslije je feljton uobličen i u istoimenu knjigu, sve zajedno kvalitetno je napisano, no bilo je to u prvim danima raspada bivše države i prije rata. U izdanju Školske knjige dobili smo 2006. godine knjigu još jednog povjesničara, dr. sc. Zdenka Radelića s Hrvatskog instituta za povijest. Sasvim je sigurno da je "Hrvatska u Jugoslaviji 1945.–1991.: od zajedništva do razlaza" do sada najbolje i najkvalitetniji rad na ovu osjetljivu temu. Bez krzmanja, hladno i utemeljeno, Radelić kontekstualizira odnose na koje su utjecali brojni čimbenici, a koji su kulminirali čak i ratom te su i danas u osjetljivom području. Jasno je da smo za pomoć oko ključnog povijesnog razdoblja zamolili autora te se konzultirali s ovom izuzetno vrijednom knjigom koja je danas nezaobilazan dio svih studija povijesti u nas. Koliku je potporu imala KPJ u godinama neposredno nakon rata, teško je procijeniti. Ipak, u knjizi "Hrvatska u Jugoslaviji 1941.–1945." nalazimo procjene koji ne govore u prilog njezinoj popularnosti. Za nju su se jugoslavenski zagovaratelji tek trebali izboriti.

U knjizi nalazimo kako prema procjenama zapadnih predstavnika KPJ na slobodnim izborima 1945. ne bi dobila više od 30% glasova. Maček je računao je da bi u Hrvatskoj i Srbiji dobila jedva 10% glasača. Britanski veleposlanik Ralph Stevenson rekao je da su komunisti borbu protiv okupatora zamijenili borbom protiv oporbe, a da je sloboda političkog organiziranja ostala samo fraza na papiru. Izbornim zakonima iz ljeta 1945. određeno je „da pripadnici vojnih formacija okupatora i njihovih domaćih saradnika" nemaju biračko pravo. Istodobno, predratno biračko tijelo dva puta je uvećano uključivanjem vojnika i žena. Problematična je bila odredba po kojoj su vojnici JA mogli glasovati bez obzira na godine, dakle i mlađi od 18 godina života, kao i odredba da vojnik može glasovati u kraju u kome se na dan izbora nađe, bez obzira na to bio upisan u izborni popis ili ne. Na temelju zakona mnogi su izbrisani iz biračkih popisa pod optužbom da su surađivali s okupatorom. Na kraju je bez izbornog prava u Hrvatskoj ostalo 69.109 građana od 2,034.628 birača ili 3,28%. Najviše u okruzima Bjelovar

Prema procjenama zapadnih predstavnika, KPJ na slobodnim izborima 1945. ne bi dobila više od ukupno 30 posto glasova

i Osijek, po 14%, a u okruzima Dalmacije najmanje: u izbornom okrugu Srednja Dalmacija samo 0,8%. Ukupno je iz biračkih popisa u Jugoslaviji izbrisano 194.158 osoba, tj. 2,4% osoba s izbornim pravom. Na bojkot oporbenih stranaka vlast je odgovorila uvođenjem kutija bez liste kako bi uz kutije Narodne fronte postojala barem formalna mogućnost izbora.

Narodnoj je fronti pripala apsolutna pobjeda od oko 90% glasova od 90% glasača koji su pristupili glasovanju. Dakako, službeni su rezultati dvojbeni s obzirom na uvjete u kojima su provedeni izbori. Predizborna kampanja bila je potpuno u rukama KPJ, koja je kontrolirala sindikate, državna poduzeća, tisak i radio. Uz to, u njezinim su rukama bili i organizacija birališnih mjesta, izborne komisije, sastavljanje popisa birača i prebrojavanje glasova, bez kontrole oporbe. Onima koji se nisu htjeli sudjelovati na izborima prijetilo se gubitkom karata za namirnice, mirovina, stanova, pa čak i smrću. Kutije bez liste bile su proglašene „ustaškim kutijama" ili „crnim kutijama". Mnoge su kutije imale uske otvore, čulo se padanje gumenih kuglica. Naime, biralo se gumenim kuglicama s obzirom na visoku nepismenost stanovništva. To znači da nije bila zajamčena tajnost glasovanja. Bilo je i slučajeva presipanja kuglica iz kutije bez liste u kutiju NF-a. Oni koji su glasovali u crnu kutiju bili su žrtve otvorene ili prikrivene državne represije. Mnogi su bili poslani na „razne radove". O predizbornoj atmosferi govori, primjerice, za izbore za Ustavotvorni sabor NRH u studenome 1946., izvješće KK KPH Split 3. prosinca 1946.

„Parola o tome tko ne dođe na izbore, da je neprijatelj ove današnje vlasti, da nije sin N.F. i kao takovi da se ne treba ni obračati na tu vlast za bilo koju pomoć, podigla je revolucionarnost kod masa, tako da je nakon izbora opća pojava na čitavom kotaru, borba protiv onih koji nisu glasovali."

I pred druge izbore za Narodnu skupštinu FNRJ u ožujku 1950. vlasti su zastrašivali birače. U analizi izbora izrađenoj za Politbiro CK KPH govori se o postupanju s „kolebljivim elementima".

"Pored toga u većini kotareva bile su poduzete mjere protiv neprijateljskih elemenata kao hapšenje, pozivanje na saslušanje, administrativne kazne, otpremanje na radne akcije (Zagrebačka oblast) raskrinkavanje pred masama koje su razbile neprijatelja u jednom dijelu sela i tako su se narodne mase oslobodile straha pred njima i kolebljivi elementi vezali uz nas."

Na sjednici Izvršnog odbora NFH 11. svibnja 1951. otvoreno je rečeno kako je NF dobivao

više od 90% glasova. „To je stvar u kojoj smo postigli savršenstvo baš putem mjera prinude i prisile pa, iako su izbori bili prilično demokratični (nismo nikoga izlupali), ali ipak ima niz formi kako možeš da ga dobiješ na izbore." U oblasti Dalmacija, prema izvješću OK KPH za Dalmaciju, Udba je odradila svoj dio predizborne aktivnosti. Političkog pritiska bilo je – više–manje – uglavnom svuda. Preko UDB–e smo se sporazumili da se pozivaju pojedinci zagriženiji, pa ih je UDB–a pozvala oko 200 i s njima su razgovarali, što je imalo uglavnom kod većine dobrih rezultata."

Unatoč dobrim rezultatima, oni su se dodatno „uštimali". Prema podacima Komisije za narodnu vlast CK KPH, potrebe za „uštimaivanjem" nije bilo samo u oblasti Dalmacija, Rijeka i u gradu Zagrebu. Najveće razlike između stvarnih rezultata i onih objavljenih bile su u oblastima Bjelovar, Osijek i Zagreb. Tako je prema objavljenim rezultatima u kutiju bez liste u oblasti Zagreb bilo ubačeno manje od 6% glasova, a stvarno je takvih glasova bilo 15%. U Jastrebarskom kutija bez liste dobila je čak 24,1% glasova, a apstiniralo je 17% birača. Štoviše, i odaziv birača krivotvorenjem je povišen, npr. u Krapini s 59% na 91,65%. Svi izborni rezultati moraju se uzeti s velikom rezervom. Međutim, krivotvoritelji izbornih rezultata ipak su morali voditi računa da krivotvorenje bude djelomično usklađeno sa stvarnim stanjem da bi bilo što uvjerljivije. Nažalost, stvarna potpora stanovništva vlasti i oporbi u razdoblju najveće komunističke represije i krivotvorenja volje stanovništva nikada se neće moći izraziti u brojkama. KPJ je organizacijom izbora sačuvala svoju diktaturu, štoviše formalnim parlamentarnim sredstvima ju je i potvrdila. Zapravo, za podršku naroda KPJ se izborila na dva načina: dobrovoljno i prisilno, ali u svakom slučaju uspješno, navodi Zdenko Radelić u svojoj knjizi.

Posebna je tema kakvog su karaktera bile republičke partijske organizacije. Nacionalna se struktura u njima tek postupno ali i teško mijenjala.

– Dio odgovora krije se u podacima, napose kada se međusobno "suoče" i usporede – kaže dr. Radelić pa ističe navode iz svoje knjige. U strukturi stanovništva Hrvatske Srbi su 1948. činili 14,5% stanovništva, a 1953. godine 15% ukupnog stanovništva Hrvatske. Najviše je nacionalnu strukturu pobjedničke vojske, kao i članstvo u KPH, osim ideološke i političke opredijeljenosti te regionalne pripadnosti, napose na područjima koja su pripala Italiji, odredio odnos prema državnom okviru: za ili protiv Jugoslavije, tj. za potpunu samostalnost Hrvatske ili njezino uključenje u sklop jugoslavenske države. Kod Srba opredijeljenost je statistički puno jasnija: ona je nepobitno pozitivna prema različitim koncepcijama Jugoslavije, a vrlo negativna prema svakoj samostalnoj Hrvatskoj. Za Hrvate problem je nešto složeniji pa su kolebanja između potpunog prihvatanja ili odbijanja samostalnosti Hrvatske ili njezina uključanja u Jugoslaviju mnogo više ovisila i o sadržaju tih država. Naznačene dileme izravno su se odrazile i na nacionalni sastav među pobjednicima. Iako se broj pripadnika KPJ/KPH popravljao u korist Hrvata nastojanjem KP za nacionalnom uravnoteženošću, taj broj ipak nikad nije postigao idealan odnos koji bi proizlazio iz strukture stanovništva Hrvatske.

Nacionalna struktura KPH u ratnom razdoblju pokazuje neuravnoteženu nacionalnu strukturu, napose u područjima s mješovitim hrvatskim i srpskim stanovništvom. Po mnogo većoj zastupljenosti Srba u odnosu nacionalni sastav stanovništva isticali su se Banovina, Gorski kotar, Lika i Slavonija. Iako je nakon rata postotak Hrvata u KPH rastao, a postotak Srba padao, u mnogim sredinama taj je proces tekao jako sporo. U Lici je nakon rata od 4342 komunista bilo samo 630 ili 14,5% Hrvata iako je odnos u strukturi stanovništva bio približno jednak ili su u nekim područjima Hrvati bili većina. Hrvati su prevladavali i u Banovini, ali među 2648 članova KPH bilo je samo 23,4% Hrvata. Slično je bilo i u Slavoniji.

KPJ je organizacijom izbora sačuvala svoju diktaturu, štoviše formalnim parlamentarnim sredstvima ju je i potvrdila

Nacionalna struktura KPH u ratnom razdoblju pokazuje neuravnoteženu strukturu, napose u područjima s mješovitim stanovništvom

Dr. Radelić napominje da u tezi da su područja u Hrvatskoj s većinskim srpskim stanovništvom namjerno gospodarski zapostavljena nema istine te baš u takvim tvrdnjama treba tražiti i razloge kasnije radikalizacije. Nema nekih posebnih istraživanja koja bi pokazala razvoj regija u Hrvatskoj nakon 1945.

No sasvim sigurno je teza da su područja s velikim udjelom Srba namjerno ekonomski zapostavljena potpuno promašena i više govori o motivima onih koji su ih širili ili je još šire nego o činjenicama. Ti su se motivi radikalizirali u kasnijim razdobljima, napose prilikom uvođenja višestranačja i osamostaljivanja Hrvatske. Ukratko, treba ih promatrati u kontekstu raspada Jugoslavije, agresije JNA, Srbije i Crne Gore i pobune Srba u Hrvatskoj 1991. i svega onoga što je tome prethodilo – govori povjesničar. U knjizi navodi i primjer koji upućuje na rane trzavice oko ovih pitanja. – Teza o zapostavljenosti vezana je za početak 1950. i za slučaj skupine ministara hrvatske Vlade srpske nacionalnosti u kojoj su bili Rade Žigić, Duško Brkić i Stanko Opačić Čanica. Brkić i Žigić zauzimali su mjesta potpredsjednika Vlade i predsjednika Savjeta za zakonodavstvo i izgradnju narodne vlasti, a Žigić i mjesto predsjednika Savjeta za prerađivačku industriju. Opačić Čanica bio je ministar šumarstva. O njima je raspravljao CK KPH u kolovozu 1950. uz nazočnost Kardelja i Rankovića. Kritizirale su se njihove tvrdnje da su srpski ustanički krajevi u Hrvatskoj zapostavljeni i da su u neravnopravnom položaju, što ugrožava nacionalni identitet Srba. Slučaj je bio povezan s nezadovoljstvom seljaka agrarnom politikom, a ono je napose kulminiralo 1950. seljačkom bunom na Kordunu, Banovini i Cazinskoj krajini. Važan razlog spora bilo je i uvjerenje srpskih komunista da su srpski ustanički krajevi zapostavljeni, ali i nemirenje s približavanjem Zapadu, govori pa nastavlja kako se među srpskim ustanicima proširila teza da su Srbi najviše stradali u ratu, a da, unatoč zaslugama za pobjedu, u miru opet najviše stradavaju. Trojica srpskih vođa pokazala su u odnosu prema službenoj politici, napose prema gruboj komunističkoj agrarnoj politici, vjerojatno ne sluteći da je to pogubno, za nijansu veće razumijevanje za seljaka. Pogotovo je to bilo pogubno jer su srpski seljaci bili zreli za bunu. – Komunistički vrh nije opraštao kritiku svoje politike, u ovom slučaju u agraru. Suvišna briga za nacionalno bila je samo dodatna otežavajuća okolnost, a pružila je poželjnu osnovu za optužbe za ugrožavanje dobrih nacionalnih odnosa. Komunisti Hrvati prošli su kroz slično iskustvo s Andrijom Hebrangom, koji je više slijedio deklarativna federalna načela

Optužbe za ugrožavanje nacionalnih odnosa Hrvati su prošli u slučaju Andrije Hebranga Foto: andrija-hebrang.com

i umjerenu politiku, nego vrhovnoga komunističkoga vođu i njegovu nepogrešivost. Zato je od vodećeg hrvatskog komunista pretvoren u ustaškog suradnika. Bakarić je 11. rujna 1950. na sjednici Sabora NRH sažeto objasnio krivnju navedene trojice. Rekao je da su kritizirali provođenje politike industrijalizacije, osudili vojno-policijske represalije na Kordunu nakon ustanka početkom svibnja i politiku otkupa hrane. Štoviše, da su govorili da srpski krajevi ne bi trebali ništa davati – ističe dr. Radelić nastavljajući kako je zanimljivo da je sam Rade Žigić, član vlade NRH, ranije tvrdio da su porez, otkup i mobilizacija radne snage izjednačeni za sve krajeve. Pretpostavljam da nije slučajno prisilni otkup najlošije rezultate imao upravo na području Banovine, Like i Korduna. Razlike između okruga očite su i velike, a skoro izbijanje otvorenog nezadovoljstva govori o tome da pobjednici nisu bili spremni za ostvarivanje vlastite radikalne politike. Takva politika bila je, čini se, namijenjena onima drugima. Tako je u svibnju 1949. D. Brkić upozorio da u ustaničkim krajevima još "nisu raščišćena pitanja da radne zadruge imaju obaveza prema državi". Navedeni podaci govore o tome da je odnos između plana i njegova ostvarenja u ustaničkim krajevima potpuno odudarao od drugih krajeva. – Najveća seljačka buna

bila je Cazinska buna u svibnju 1950., koja se djelomično odvijala i u Hrvatskoj na području Slunja. Središte je bilo u Cazinskoj krajini u Bosni i Hercegovini. Većina sudionika bili su muslimani, ali organizatori pobune bili su Srbi. Na hrvatskoj strani pobuna je okupila oko 60 ljudi. Zbog sudjelovanja demobiliziranih partizana i članova KPJ, sudionici pobuna činili su konglomerat Srba različitih političkih i ideoloških struja – opisuje dr. Radelić navodeći kako su Amerikanci zaključili da se u uvjetima ekonomskih problema nastavlja hrvatsko–srpski sukob, ali da je Informbiro u Hrvatskoj nemoćan. Očito je to bila samo kritika vladajuće politike, i to upravo njezinih najosjetljivijih točaka, kao što su bili nacionalno pitanje i odnos prema seljaštvu. – Možda bi trebalo posebnu pozornost posvetiti i podacima da su gradovi bili pretrpani ne samo izbjeglicama nego i dužnosnicima nove vlasti. Primjerice, u prvim mjesecima nakon ulaska partizana u Zagreb bilo je predano čak 23.000 zahtjeva za 80.000 osoba koje su tražile dozvolu za boravak i rješenje za stan. Do travnja 1946. bilo je već 35.000 molbi. Slično je bilo i u Karlovcu. Dakle, područja s velikim udjelom Srba stradala su u ratu, ali je i veliki dio tog stanovništva postao dio novog vodstva koji je preuzimao administrativne dužnosti, preselio se iz sela, a osim toga, još su očekivali manji pritisak vlasti u vezi s obvezama oko otkupa s obzirom na ratne zasluge. Sve je to rezultiralo nezadovoljstvom, pa i optužbama o namjernom zapostavljanju tih krajeva – kaže Radelić i završava time da u prilog apsurdnosti teze o zapostavljenosti područja sa Srbima ne treba zaboraviti na činjenicu da su Srbi imali puno veći udio u vlasti, u izvršnim državnim i partijskim tijelima, tijelima sigurnosti, od Ozne, kasnije Udbe, milicije i JA, od svog udjela u stanovništvu. Osim toga, politika "bratstva i jedinstva" bila je svetinja i gotovo je smiješno optuživati one koji su je zdušno provodili da su je sami negirali. Za Radelića vrlo su jasni razlozi priključenja velikog broja stanovništva otporu prema vlasti NDH. Odmazda ustaške vlasti protiv svojih građana, kao i povezivanje Hrvatske sa silama "novog poretka" u ratu protiv država parlamentarne demokracije i komunističkoga SSSR-a, okrenuli su veliki dio stanovništva, pa i onih izravno neugroženih, protiv NDH. Međutim, za razliku od Srba, egzistenciju kojih je ustaški režim izravno ugrozio, Hrvati nisu bili u opasnosti od progona ni od odnarođivanja zahvaljujući državi koja je uspostavljena u ime nacionalnih interesa, osim na područjima anektiranim od Italije i, donekle, na područjima NDH pod talijanskim nadzorom, gdje su funkcije hrvatske države bile vrlo ograničene.

Može se zaključiti da su masovni otpor protiv NDH poticali ustaški teror protiv Srba, srpsko odbacivanje hrvatske države, ali i protutalijansko raspoloženje, napose u pretežno Hrvatima naseljenom Gorskom kotaru, Hrvatskom primorju i Dalmaciji. To je izravno utjecalo na nacionalnu i regionalnu strukturu partizanskoga pokreta u Hrvatskoj. Osim partizana predvođenih KPJ, u prve gerilske odrede protiv NDH i okupatora okupljali su se i pristaše Kraljevine Jugoslavije, predratnih četničkih organizacija, pobornici centralizma i velikosrpstva.

Četnike je Vlada Kraljevine Jugoslavije prigrllila kao svoju vojsku, a priznali su ih i saveznici. Imaju podršku gotovo isključivo među Srbima, djelomično i među Slovencima. Pasivnost mnogih četničkih postrojbi širom Kraljevine Jugoslavije, a napose na području NDH, postupno se pretvorila u suradnju s okupatorom ili ustaškim režimom. Činili su nasilja prema nesrbima predstavljajući se kao branitelji srpstva i Jugoslavije, posebno optužujući Hrvate zbog izdaje Kraljevine Jugoslavije. S Talijanima su se povezivali na temelju istog interesa – neprijateljstva prema ustašama i partizanima. KPJ je suprotno srpskoj hegemoniji i jugoslavenskom unitarizmu naglašavala jednakost i posebnost svih južnoslavenskih naroda. Komunisti su željeli obnoviti Jugoslaviju, ali kao federaciju ravnopravnih republika. Nisu se mirili s okupacijom, podjelom Jugoslavije, gubitkom velikog dijela Hrvatske, ni s drastičnom represivnom politikom ustaške vlasti, a nacionalno pitanje bilo im je jedna od poluga za pokretanje revolucije. U skladu s marksističkom ideologijom neizbježnog sukoba klasa htjeli su uvesti diktaturu proletarijata. Međutim, javno su se zalagali za program tzv. narodne fronte, tj. demokraciju, privatno vlasništvo, rješenje socijalnih i nacionalnih pitanja, slobodu i ravnopravnost svih naroda. Tvrdili su da se ne bore za svoju diktaturu i da će jamčiti politički pluralizam. Pozivali su u zajedničku oslobodilačku borbu i pripadnike drugih stranaka. Istodobno su napadali vodstva građanskih stranaka, optužujući ih za izdaju, a povezivali su se s nižim dužnosnicima tih stranaka, tretirajući ih kao prave stranačke predstavnike. Zapravo su u svojim saveznicima komunisti vidjeli sredstvo za omasovljenje svoga pokreta i sredstvo za zbacivanje dotadašnjih vodstava stranaka. Nasuprot deklariranoj svenarodnoj širini partizanskog pokreta sačuvali su svoj monopol nad vojskom, sigurnosnim aparatom i promidžbom. Konačno, KP je bio jedina stranka u NOB-u, stoji u knjizi Hrvatska u Jugoslaviji 1945.–1991. ■

Sasvim sigurno je teza da su hrvatska područja s velikim udjelom Srba namjerno ekonomski zapostavljena potpuno promašena

Na kraju smo dr. Radelića zamolili da naznači glavne razloge zbog kojih je propast Jugoslavije možda i iznenađujuće dobila na ubrzanju u doba pada sovjetskog bloka. Kad bi trebalo u najkraćim crtama objasniti propast Jugoslavije i komunizma, to bi se taksativno moglo ovako sažeti:

● Bitna značajka SFR Jugoslavije višenacionalni je sastav i komunistički sustav. Cijelo njeno razdoblje obilježeno je neprestanim sučeljavanjem federalista i centralista. Sukob centralizma, kojem su sklone najviše srpske političke snage, i federalizma, koji više podržavaju nesrbi, neprestano je prijetio stabilnosti države.

● Svi narodi prolazili su kroz različite faze koje su se međusobno ispreplitale: od suradnje s drugim narodima, što je ponekad bilo povezano s pristajanjem na gubitak posebnosti nacije ili prava republika do nastojanja za što većom posebnošću nacija i autonomijom republika pa sve do krajnjeg zahtjeva za samostalnu državu.

● Tri naroda razvila su jak nacionalni identitet: hrvatski, slovenski i srpski. Dok su Hrvati i Slovenci najviše inzistirali na što većoj samostalnosti, među Srbima i u Srbiji bile su puno jače snage koje su se zalagale za što veću ulogu savezne države i državnog centra. Uzrok: raširenost srpske nacije na prostorima izvan Srbije, ali i politička moć koju su Srbija i Srbi naslijedili od srpske države 1918. Nakon 1945. ta je moć osnažena pobjedom partizanskog pokreta u kojem su Srbi bili zastupljeniji u odnosu na udio u strukturi stanovništva, napose Srbi iz Hrvatske i iz BiH.

● U državnim i političkim institucijama Srbi imaju u pravilu veći udjel od ostalih nacija, ali u najvišim državnim i partijskim tijelima nacionalna struktura bila je gotovo uravnotežena. Uzrok visokog udjela Srba u državnim i političkim institucijama krije se u masovnijem sudjelovanju u partizanima, ali i u pozitivnijem odnosu prema Jugoslaviji u odnosu na, primjerice, Hrvate. Hrvati su manje zastupljeni u SKJ, imaju puno veću emigraciju, a do 1981. najbrojniji su politički zatvorenici.

● Komunisti nisu mogli pronaći pravo rješenje nacionalnog pitanja, a nisu ostvarili ni veći gospodarski napredak i društvo socijalne pravde ni slobodnije društvo u odnosu na susjedne zapadnoeuropske države. Štoviše, u kasnijim se razdobljima pokazalo da je zapadnoeuropski politički sustav bio uzor svim reformističkim snagama, pa i mnogima u SK.

● Socijalizam se u Jugoslaviji srušio sam od sebe i nije bilo nijedne ozbiljnije stranke koja bi se zalagala za njegovo održanje. Rat 1991. izbio je gotovo isključivo za promjenu granica ili za neovisnost pojedinih republika.

● Svaki pokušaj da se u Jugoslaviji provede nacionalno, kulturno i gospodarsko ujedinjavanje poticao je snažan otpor, napose Hrvatske i Slovenije. I obratno, svako povećanje nacionalnih i republičkih prava bilo je poticajno za traženje još veće uloge nacija i republika.

● Jugoslaviju su stvorile potpuno uobličene nacije, a nova država nije mogla izgraditi novu jugoslavensku naciju, koji bi bila, recimo tako, izvorni branitelj Jugoslavije. Nedostatak jugoslavenskog identiteta ili, barem, zajedničkih vrijednosti i pomanjkanje volje za usklađivanjem različitosti bili su jači od svih integrativnih težnji. To su temeljni razlozi raspada Jugoslavije.

● Važni čimbenici raspada su i pogoršanje gospodarskog stanja 80-ih godina, urušavanje svjetskoga komunističkog sustava te kraj blokovske podjele. Jugoslavija prestaje biti granična zemlja dvaju sustava i dvaju blokova.

Je li kraj rata bio početak prijepora

Odmrznuti problemi zamrznute prošlosti s kraja Drugoga svjetskog rata

Pripadnici partizanskih jedinica na zagrebačkim ulicama u svibnju 1945.

DR. SC. MARIO JAREB // ZNANSTVENI SAVJETNIK, HRVATSKI INSTITUT ZA POVIJEST

Približavanje kraja Drugoga svjetskog rata i uspostava jugoslavenske komunističke federacije na hrvatske su prostore donijeli mir i naizgled rješenje mnogih problema koji su dotad razdirali hrvatsko i tadašnje jugoslavensko društvo. Odabir ratnih saveznika već je davno prije toga odredio sudbinu zaraćenih strana, u hrvatskom slučaju podijeljenih na dvije suprotstavljene strane totalitarne medalje – onu ustašku i onu komunističku – pri čemu su oni koji nisu pristajali ni uz jednu od njih najčešće prisilno i bez izbora bili topovsko meso obiju vojska koje su se ogorčeno međusobno borile do krvavog finala u svibnju 1945.

Srpska je ratna priča, uključujući tu i onu Srba u Hrvatskoj, bila naizgled ponešto drukčija. U njoj su se na jednoj strani našli pristaše Titova partizanskoga pokreta koji je utirao put uspostavi komunističke diktature i formalno federativne Jugoslavije, a na drugoj uglavnom pristaše pokreta Draže Mihailovića i njegove Jugoslavenske vojske u otadžbini. Ta je vojska unatoč pasivne suradnje s osovinskim snagama, a djelomice i aktivne suradnje nekih njezinih dijelova, sve do polovice 1944. bar formalno bila i vojska jugoslavenske izbjegličke vlade kao međunarodno priznate vlade jedne okupirane zemlje. Pa ipak, našavši se nasuprot partizanskih snaga kao snaga pokreta snažno vezanog uz SSSR kao jednog od velikih saveznika i uz stvarnu nezainteresiranost zapadnih Saveznika za stanje na većem dijelu jugoistoka Europe, i JVuO Draže Mihailovića je zajedno s onim Srbima koji su otvoreno stali na stranu Osovine bio osuđen na uništenje. Karte su, dakle, odavno bile podijeljene, pa kao što ništa nije moglo okrenuti ratnu sreću, tako ni komuniste ništa nije moglo omesti da ratnu pobjedu iskoriste i za revolucionarno osvajanje vlasti te nametanje društvenoga i političkoga monopola Komunističke partije Jugoslavije i Komunističke partije Hrvatske kao njezine sastavnice u Hrvatskoj. Svi problemi i podjele koji su dobrim dijelom i utjecali na pojavu i politiku različitih ratnih aktera, koji su dobrim dijelom imali svoje korijene u kompleksnom ozračju neriješenih hrvatsko-srpskih odnosa u međuraću, pobjedom KPJ i njezine politike naizgled su izbrisani pa i riješeni. Svi oni koji su bili na drugoj strani izjednačeni su u položaju „narodnih neprijatelja“, domaćih izdajica i suradnika okupatora, a nova federativna Jugoslavija pod stvarnim vodstvom maršala Tita i Partije idealizirana je kao vrhunac povijesnih stremljenja jugo-

slavenskih naroda za svojom slobodom i za pravednim uređenjem međusobnih odnosa. U skladu s marksističko-lenjinističko-stalinističkim načelima o rješavanju nacionalnog pitanja kao preduvjeta provođenja dubokih promjena u društvu, odnosno provođenja revolucije, i u novoj Jugoslaviji je na prvi pogled riješeno nacionalno pitanje uspostavom federalnih jedinica i isticanjem načela bratstva i jedinstva. Lijepo odnegovana javna priča skrila je dotadašnje probleme u međunarodnim odnosima koji su prikazivani isključivo kao plod sukoba, katkad i dogovora, buržoazije i reakcije različitih naroda, čiji je jedini cilj bio očuvanje svojega društvenoga položaja nauštrb radnika i seljaka. U tu su svrhu buržuji i reakcija bili spremni na sve, pa i na izdaju vlastita naroda koji je 1941. gurnut u ralje fašističkim zločincima. Uloga buržoazije i reakcije ogledala se prema takvom pogledu isključivo u izdaji i u zločinu te u beskompromisnoj borbi protiv naroda čiju je sudbinu u svoje ruke uzeo KPJ.

Heterogenost „druge“ zaraćene strane, odnosno zaraćenih strana, nije nimalo uzimana u obzir, kao ni razlozi i motivacija koji su njihove pristaše poticali da ustraju u svojoj borbi sve do kraja rata. Sile zla, izdaje i zločina, kako su ih etiketirali talentirani aktivisti Agitpropa, bile su odgovorne za sve i osuđene na uništenje. Pritom su i mnogi koji nisu bili na drugoj zaraćenoj strani, ali nisu dijelili komunistička stajališta, među njima čak i oni koji su poput nekih članova HSS-a bili i pripadnici partizanskoga pokreta, sve češće označavani neprijateljima i reakcijom te micani iz javnog života.

Proces uspostave komunističke vlasti u Hrvatskoj od jeseni 1944. je nakon konačne ratne pobjede slijedio snažan i ubrzan proces uspostave partijskog monopola i obračun s „narodnim neprijateljima“ i reakcijom, pa se površnom promatraču stanja kao što su bili pojedini zapadni posjetitelji kojima su uvid u novo stanje pripremile nove vlasti moglo učiniti da je nova Jugoslavija obećana zemlja koja je svoju lošu prošlost ostavila iza sebe i koja velikim koracima i neopterećena problemima kreće na put obnove i izgradnje, kako materijalne tako i društvene.

Sajna vanjska fasada koju je dobrim dijelom kreirao moćni Agitprop ipak je krila brojne probleme koji su i dalje tinjali, a i brojni hrvatski i jugoslavenski građani nisu tek tako iz svoje svijesti i razmišljanja mogli izbrisati ono što su doživjeli i što ih je poticalo na rad i djelovanje koje je u mnogim slučajevima bilo suprotstavljeno vrijednostima i idejama novoga komunističkoga režima. Okrutan obračun sa svim stvarnim i izmišljenim neprijateljima i mnogim dotad

neupitnim društvenim vrijednostima, a ne pomirenje i pokušaj postizanja društvenoga konsenzusa, nisu mogli stvoriti ništa doli nove frustracije i osjećaj neprijateljstva prema novom režimu. Bezobzirno etiketiranje svega onoga što se događalo u prošlosti i okrutni progoni koji su na tom temelju činjeni nisu mogli posljedomati kritičnošću prema prošlim pojavama nego povlačenjem u sebe i zadržavanjem pogleda na to kao na nešto što se tek stjecajem okolnosti našlo na poraženoj strani.

Svakako najteža etiketa koja je u poslijeratnoj Hrvatskoj nekome mogla biti nalijepljena bila je etiketa ustaštva, odnosno optužba za suradnju s vlastima NDH. Ta je etiketa gotovo automatski povlačila i optužbe za potporu pa čak i za sudjelovanje u ustaškim zločinima bez obzira na konkretne podatke i dokaze o tome jesu li pojedinci i skupine sudjelovali u nečem takvom ili nisu. Obavljanje mnogih poslova ekstenzivno je tumačeno kao „suradnja s okupatorom i domaćim izdajnicima“. Mnogi koji nisu imali ništa zajedničko s politikom ustaškoga pokreta ili vlasti NDH ipak su zbog toga što su kao činovnici, novinari, vlasnici tvornica ili radionica ili u nekom drugom svojstvu obavljali svoj posao bili etiketirani i progonjeni, a sretni su mogli biti oni koji su postali tek građani drugog reda. Istodobno je komunistička politika nepovoljno gledala na iskazivanje nacionalnih osjećaja, što je u hrvatskom slučaju imalo tendenciju optuživanja onih koji se u tom smislu nisu mogli

suzdržati od simpatiziranja NDH i ustaštva, pa je i u tom slučaju bila riječ o lijepljenju etikete ustaštva. Značajan problem nove države bio je i odnos između centra i periferije, što se u odnosima u federaciji ogledalo u stvarnom preferiranju državnoga sjedišta Beograda u odnosu na ostale krajeve, odnosno republike, nove države. Centralizam komunističke vlasti bio je logična posljedica njezina ustroja kao totalitarne diktature koja se temeljila na monopolu jedne partije i njezina jedinoga vođe, pa je moć koncentrirana u jednom centru. Iako ta moć nije načelno utemeljena na dominaciji jedne republike i jednog naroda, ipak je činjenica da je sve koncentrirano u Beogradu, koji je istodobno bio glavni grad Srbije, utjecala na percepciju kako unatoč proklamiranom federalizmu nova Jugoslavija nije savez ravnopravnih republika nego diktatura upravljana iz jednog središta koje je istodobno bilo i središte njezina najbrojnijeg naroda. Istodobno su u uvjetima stroge centralizacije tendencije očuvanja posebnih prava i interesa republika doživljavane kao opasnost za jedinstvo i opstojnost Jugoslavije. Nije neobično što se više Srba iz središta moći našlo na strani obrane centralizma, a više Hrvata kao zagovornika posebnosti republika, pa i Narodne Republike Hrvatske kao nacionalne države hrvatskoga naroda, našlo se na strani onih koje su vlasti i savezna Partija doživljavali kao opasnost. Takvi su odnosi kod mnogih Hrvata posljedomali rađanjem spoznaje o nacionalnoj neravnopravnosti u Jugoslaviji, odnosno o podređenom položaju hrvatskoga naroda u toj državnoj tvorevini. Mnogi su Hrvati zadržali takvo mišljenje sve do propasti komunističkoga režima godine 1990. i uspostave suverene Republike Hrvatske. Mnogi tabui i etikete koje su komunisti lijepili onima koje su smatrali protivnicima, kao i njihovo višedesetljetno demoniziranje, pridonijeli su da su početkom devedesetih godina prošloga stoljeća mnoge „istine“ i stereotipi uvriježeni tijekom gotovo polustoljetne komunističke vladavine podvrgnuti nijekanju i sumnjičenju. Etiketiranje i optužbe, osobito ekstenzivno tumačenje mnogih elemenata hrvatskoga nacionalnog identiteta kao „ustaških“, pridonijeli su stvaranju kod mnogih nekritičkoga pristupa prema onome što se događalo u NDH, pa i prema ustaškoj simbolici. Mnogi su tada, osobito u ozračju velikosrpske agresije na Republiku Hrvatsku, u obnovi tih simbola kao svojevrsnog „dišpeta“ i utjerivanja straha agresoru koji je pod komunističkim simbolima i slikom „dru- ga“ Tita uništavao Hrvatsku vidjeli prvenstveno simbole borbe za Hrvatsku, bez obzira na njihovo povijesno značenje iz razdoblja Drugoga svjetskoga rata. ■

SJAJNA VANJSKA FASADA KOJU JE DOBRIM DIJELOM KREIRAO AGITPROP IPAK JE KRILA PROBLEME KOJI SU I DALJE TINJALI, A BROJNI GRAĐANI NISU TEK TAKO IZ SVOJE SVIJESTI I RAZMIŠLJANJA MOGLI IZBRISATI ONO ŠTO SU DOŽIVJELI

Rješavamo jednu od najvećih kontroverzi 2. svjetskog rata. Jesu li domaći kvislinzi doista bili i saveznici

Ustaško–četnička suradnja: Mit ili stvarnost

DR. SC. MARIO JAREB // ZNANSTVENI SAVJETNIK, HRVATSKI INSTITUT ZA POVIJEST

Nekadašnja je jugoslavenska komunistička historiografija poput brojnih današnjih portala ili mrežnih stranica ustrajala na narativu o suradnji snaga svih „domaćih izdajnika“, ili, kako je to bilo popularnije etiketirano potkraj rata 1945. godine i nakon njegova svršetka, „reakcije“ svih boja protiv Titova partizanskog pokreta. Taj se narativ temeljio na crno–bijelo postavljenom stereotipu o borbi dobra i zla, pri čemu je sva „reakcija“ nužno bila svrstavana u sile zla koje su nužno surađivale u borbi protiv partizana i ideja koje su vodile Titov pokret.

Pritom je osobito isticana navodna i/ili stvarna suradnja vlasti i oružanih snaga NDH („ustaša“) sa snagama Jugoslavenske vojske u otadžbini (JVuO) pod nominalnim vodstvom pukovnika (od početka 1942. generala) Dragoljuba Draže Mihailovića („četnika“), kao suradnja dviju najsnažnijih „domaćih“ komponenti suprotstavljenih Titu i Partiji kao vodećim snagama toga pokreta.

Na tome je osobito ustrajavala poslijeratna komunistička promidžba pa nije neobično što je i politički montirani proces Draži Mihailoviću u lipnju i srpnju 1946. bio obilježen i nastojanjima tužitelja da među ostalim istaknu navodnu blisku povezanost tuženika i njegovih snaga s vlastima NDH u mnogim krajevima BiH i Hrvatske. U tom je smislu osobito korišteno navodno Dražino pismo Paveliću iz polovice travnja 1945., no bila je riječ o pokušaju tužitelja da Mihailovića kompromitira pred Srbima zbog njegove navodne suradnje s nekim tko je počinio najveće zločine protiv Srba u cijeloj srpskoj povijesti. Brojni i tada poznati dokumenti i činjenice potkrepljuju pretpostavku da je Mihailoviću bilo moguće staviti na teret brojne zločine, posebice one protiv bosanskohercegovačkih muslimana u istočnoj Bosni, koje su počinile snage na koje je on mogao imati snažan utjecaj. Pa ipak su komunistički tužitelji u prvi plan stavili politički motivirane optužbe o izdaji, kojima je posljedica bila održavanje montiranoga političkog procesa i iste takve presude vojnog suda jedne totalitarne komunističke diktature.

Suradnja dijela četničkih snaga, pa i onih koje su javno i nedvojbeno isticale svoju pripadnost pokretu Draže Mihailovića i JVuO s vlastima NDH na nekim područjima te državne tvorevine do kraja rata stvarno je postojala. Korijene takve povremene suradnje iz nužde ili pod pritiskom njemačkih snaga treba potražiti još u početnim mjesecima

rata na području novoosnovane NDH i cijele dotadašnje Kraljevine Jugoslavije. Ono što je kolokvijalno poznato kao Mihailovićev četnički pokret temeljilo se je na skupini časnika i dočasnika koji nisu priznali poraz Kraljevine Jugoslavije u travnju 1941. te su se povukli na Ravnu Goru u zapadnoj Srbiji i počeli s okupljanjem bivših jugoslavenskih vojnika kako bi organizirali snage koje bi u budućnosti mogle djelovati protiv okupacijskih njemačkih i talijanskih snaga. Mihailović je kao profesionalni vojnik koji je bio upoznat s gerilskim ratovanjem bio svjestan da bi frontalni sukob s Nijemcima donio samo goleme i nepotrebne žrtve te je zagovarao politiku čekanja i okupljanja snaga koja je prirodno dovela do svojevrsne pasivne suradnje s njemačkim okupatorom u Srbiji. Istodobno su srpski ustanici na području NDH od potkraj lipnja 1941. (od izbijanja ustanka u Istočnoj Hercegovini) u velikoj mjeri uspostavili suradnju s Talijanima, da bi proces diferencijacije u ustaničkim redovima na cijelom području NDH donio razdvajanje ustanika na partizanske i na četničke snage, pri čemu su ove posljednje uglavnom priznale prvenstvo i nominalno zapovjedništvo Draže Mihailovića, koji je u međuvremenu promaknut u generala i postao je ministar vojske i mornarice jugoslavenske izbjegličke vlade.

Barbarska protusrpska politika vodstva NDH predvođenog poglavnikom Pavelićem doživjela je do potkraj 1941. slom i dovela tu državnu tvorevinu na rub opstanka pa je dobrim dijelom pod pritiskom Nijemaca koji su ponajprije bili zainteresirani za stabilnost prostora europskog jugoistoka ta politika napuštena te su stvoreni uvjeti za primirenje i za uspostavu suradnje s pojedinim srpskim elementima. Istodobno su proces diferencijacije u ustaničkim redovima u NDH i protivnosti između četničkih snaga u Srbiji predvođenih Mihailovićem i Titovih partizana u prvi plan kao glavnu konkurenciju i protivnike četništva iznijeli partizanski pokret. Nije zbog toga neobično što je Mihailovićeva JVuO sa snagama koje su ga bar nominalno priznavale diljem bivše Kraljevine Jugoslavije bila spremna na uspostavu različitih oblika suradnje sa svima onima kojima su partizani također bili neprijatelji. Sam Mihailović tijekom cijeloga je rata nastojao održati privid pristajanja uz saveznike i nepristajanja na otvorenu suradnju s osovinskim snagama, no diljem bivše Jugoslavije brojne su četničke postrojbe koje su ga nominalno priznavale sve češće uspostavljale različite oblike suradnje s osovinskim snagama. Od početka 1942. zbog njemačkog su pritiska zabilježeni i prvi ugovori lokalnih četničkih snaga u Bosni (uglavnom u istočnim dijelovima sjeverne

Pripadnici ustaških, domobranskih i četničkih postrojbi negdje u Bosni vjerojatno 1942. godine

Bosne) s vlastima NDH. Te su snage formalno priznale vlast NDH te su katkad dobivale logističku pomoć i pomoć za stanovništvo, a imale su lokalnu vlast na područjima koje su držale te nadzor nad srpskim stanovništvom tih područja. Iako su ti četnici nominalno priznavali vlast NDH, u praksi su i dalje propovijedali obnovu Kraljevine Jugoslavije i Velike Srbije u njezinu sklopu, priznavali su kralja Petra II. svojim kraljem, pa i njegova ministra vojnog Dražu Mihailovića. Kao protivnice partizana takve su snage sudjelovale u njemačko–hrvatskim vojnim pothvatima. Ukupno gledajući takva je politika omogućavala čuvanje snaga, što je bilo i u skladu s općom politikom vodstva JVuO o čuvanju i prikupljanju snaga za buduće događaje, ali je i štitila lokalno srpsko stanovništvo na područjima na kojima su te snage imale nadzor. Stanje, dakako, nije bilo statično pa je unatoč sporazumima i općem njemačkom interesu da okončanjem hrvatsko–srpskih sukoba održe mir s vremena na vrijeme dolazilo do povremenih sukoba između oružanih snaga NDH i lokalnih četničkih snaga. To je bio brak iz nužde i proračuna u kojemu nije zaboravljeno kako je u temelju njihovih odnosa neprijateljstvo. S obzirom na rast partizanskog pokreta zadržana je prvenstvena četnička usmjerenost prema borbi protiv partizana kao glavne konkurencije koja im je preotimala odanost srpskog stanovništva. Istodobno su četničke snage na područjima NDH i u Crnoj Gori, u kojima su do rujna 1943. bile talijanske snage, s ovima uspostavile blisku suradnju. Pod krinkom zaštite srpsva četnici su u Drugoj i trećoj talijanskoj zoni u NDH postali zapravo pomoćne talijanske

snage koje su istodobno služile zaštiti talijanskih interesa na istočnoj obali Jadrana i provođenju velikosrpskih ciljeva. Mnoge četničke jedinice, posebice one na području anektirane Dalmacije, uključene su u talijansku Dragovoljnu protukomunističku vojnici (Milizia volontaria anticomunista – MVAC). Zbog izravne suradnje i podređenosti talijanskim vlastima i snagama nisu imale potrebu blisko surađivati s vlastima NDH na područjima Druge i treće zone, no postojali su kontakti i suradnja na nekim područjima (primjerice mogućnost liječenja četnika i njihovih pouzdanika u državnim bolnicama). Kapitulacijom Italije dotadašnja su područja anektirane Dalmacije uključena u područje

SURADNJA USTAŠA I ČETNIKA BIO JE BRAK IZ NUŽDE I PRORAČUNA U KOJEMU NIJE ZABORAVLJENO KAKO JE U TEMELJU NJIHOVIH ODNOSA NEPRIJATELJSTVO. PROTIVNIK JE ZAJEDNIČKI, TITOVA PARTIZANSKA VOJSKA

NDH. Slabost vlasti te državne tvorevine i naglašena njemačka vojna dominacija uvjetovali su da četničke snage na tim područjima formalno uzmu na znanje kako su ona u sastavu hrvatske države, no malo su držali do predstavnika vlasti NDH u mnogim mjestima na područjima u kojima su nekada gospodarile talijanske snage. Istodobno su snaga i pouzdanost četničkih snaga na nekim područjima, posebice onih četničke Dinarske divizije u kninskoj okolini pod zapovjedništvom popa Momčila Đuića, privukli pozornost Nijemaca koji su u njima gledali oslonac svoje vojničke prisutnosti na tim područjima. Svojevrsan prestiž četnika Dinarske divizije kod Nijemaca je tijekom 1944. potaknuo nezadovoljstvo predstavnika vlasti NDH u sjevernoj i srednjoj Dalmaciji takvim položajem, u kojemu su te vlasti i hrvatsko stanovništvo u nekim mjestima bili izloženi četničkom nasilju, a da Nijemci nisu intervenirali. Prema tome se i na tim područjima može govoriti o suživotu vlasti NDH i četnika iz nužde, pri čemu su pretezali njemački vojnički interesi za održanjem jedinstvene protupartizanske crte.

Na tim je područjima dolazilo do povremenih sukoba između oružanih snaga NDH, no ni približavanje kraja rata nije prekinulo prisilan suživot na područjima pod nadzorom osovinskih snaga. O tome svjedoče i događaji iz posljednjih ratnih mjeseci, kada su znatne četničke snage, posebice snage Dinarske divizije, Nijemci uz ishođenje dopuštenja vlasti NDH prebacili s kninskog područja na područje današnje Slovenije. Pritom su četnici na svome putu uz prosvjede vlasti NDH i povremene manje oružane sukobe s njezinim snagama činili zločine protiv hrvatskoga stanovništva. U to doba pada i najveći sukob između snaga NDH i četnika. Naime, potkraj ožujka i početkom travnja 1945. došlo je na širem području između Bosanske Gradiške i Banje Luke do velike bitke između četničke skupine pod zapovjedništvom vojvode Pavla Đurišića koja se povlačila s prostora Sandžaka i Crne Gore i postrojbi Hrvatskih oružanih snaga, najvećim dijelom njihove ustaške sastavnice, pod zapovjedništvom generala Vladimira Metikoša. Poznatija i kao bitka na Lijevča polju, ta je bitka završila potpunim uništenjem četničke skupine, čiji je zapovjednik Đurišić zarobljen i s velikim brojem svojih časnika likvidiran u logoru Stara Gradiška. Iako je do te bitke došlo na samom kraju rata, ipak je ona bila svojevrsan logičan vrhunac trajnog neprijateljstva koje je tijekom cijelog rata tinjalo između vlasti NDH, odnosno ustaša, i četnika, odnosno Jugoslovenske vojske u otadžbini kao snage koja se je stvarno borila za ostvarenje ideje Velike Srbije. ■

Navodno Dražino pismo Paveliću iz polovice 1945. – bila je riječ da se Mihailovića kompromitira pred Srbima zbog suradnje s nacistima

Vatikan ne sumnja u Stepinčevu svetost, ali želi izaći u susret SPC-u zbog uspostave boljih odnosa

Kardinal Stepinac – prilika za dijalog obiju crkava

DARKO PAVIČIĆ // VL

Novo suđenje kardinalu Alojziju Stepincu ili objektivna procjena njegova držanja tijekom drugog svjetskog rata. Ta dilema ispriječila se u posljednje vrijeme u odnosima Katoličke crkve u Hrvatskoj i Srpske pravoslavne crkve, na čiji je zahtjev papa Franjo odgodio odluku o dovršetku procesa kanonizacije kardinalu Stepincu i osnovao mješovitu katoličko-pravoslavnu komisiju, koja upravo završava svoj jednogodišnji rad. Komisija je, naime, raspravljala o ulozi kardinala Stepinca, prije, za vrijeme i nakon drugog svjetskog rata, no za SPC je, kao što je poznato, najproblematičniji dio bio onaj u razdoblju Neovisne države Hrvatske, razdoblju u kojemu Stepinca optužuju da je surađivao s Pavelićevim vlastima, čak bio i „ustaški vikar“ te da nije dovoljno učinio na spašavanju pravoslavnih i Srba u to vrijeme u Hrvatskoj. I dok su hrvatski kler i vjernici bili šokirani takvim potezom pape Franje, ne shvaćajući kako je moguće da poglavar Crkve na zahtjev druge Crkve zaustavlja proces kanonizacije, iz Vatikana su polako počeli pristizati odgovori. U prvome redu, htjelo se dati do znanja kako papa Franjo ne sumnja u Stepinčevu svetost, ali da želi izaći ususret Srpskoj pravoslavnoj crkvi zbog uspostavljanja dijaloga i konačnog skidanja krimena sa Stepinčeva lika. To je potvrdio, primjerice, i donedavni apostolski nuncij u Hrvatskoj mons. Alessandro D'Errico.

Prijeperi oko Stepinca zapravo predstavljaju sagledavanja povijesnih odnosa Hrvata i Srba. Alojzije Stepinac samo je povod potrebe izraženijeg međusobnog razlučivanja historije

– Bio sam kod Svetoga Oca i razgovarali smo o njegovom prijedlogu, a potom i o pitanjima koja se odnose na sadašnjost i budućnost Crkve u Hrvatskoj. Dirnula me posebno jedna stvar: papa Franjo mi je također neke stvari rekao u povjerenju, ali više puta se osvrnuo na svoju "strategiju", vezanu uz radnu skupinu o kardinalu Stepincu – rekao je mons. D'Errico portalu Laudato, objasnivši tada da je na njega ostavila dojam činjenica „da je Sveti Otac informiran o reakcijama koje su došle iz Hrvatske, a potom me se dojmila i jasnoća slike koju ima, njegova "vizija" pitanja, a istovremeno, odlučnost kojom govori stvari“.

–Što se tiče njegovih nakana, on je prije svega ustrajao na činjenici da bi mogao i odmah potpisati Dekret o Stepinčevoj svetosti, jer nema dvojbi i to mi je dao shvatiti na tisuću načina. Nema dvojbi o liku Stepinca, kroz znanje koje je stekao o blaženiku (preko mnogih Hrvata koje je susretao u Argentini kad je bio nadbiskup Buenos Airesa), a koje je produbio još više po provedenom gotovo dovršenom radu Kongregacije za kauze svetih. Kao što znate, prošle godine smo se svi nadali da će Sveti Otac u kratkom vremenu izdati Dekret. Umjesto toga, pojavile su se poteškoće koje su nam poznate, a koje su dovele do ovog prijedloga Svetoga Oca – rekao je D'Errico, dodavši da mu je papa rekao sljedeće: "Ako danas potpišem taj dekret, postoji opasnost jedne nove napetosti između dviju Crkava, Srpske Pravoslavne Crkve i Katoličke Crkve općenito, a napose Božje Crkve koja je u Hrvatskoj." I dodao je: "To moramo izbjeći, budući da smo sigurni u posao koji smo obavili. Ne smijemo se bojati pokazati posao koji smo napravili. Dugo sam o tome razmišljao, osobno. Kad mi je patrijarh Irinej pisao, o tome sam mnogo razmišljao i

smatrao sam da možemo zajedno sjesti za stol i zajedno razmotriti ulogu koju je blaženi Stepinac imao za vrijeme Drugog svjetskog rata, i tako predstaviti i posao koji je obavila Kongregacija, u mirnom ozračju. Nada je da to može doprinijeti tome da se rasprše sjene koje su postojale na putu između dviju Crkava, i tako dvije Crkve smjestiti za isti stol u mirnoj i bratskoj raspravi. Nada je također i da to može poslužiti na putu potpunog pomirenja između dva naroda, jer i to je jedan važan aspekt. Moramo zajedno raditi na potpunom pomirenju, jer to je od velikog značenja, ne samo između dviju Crkava, nego i između dva naroda i dvije Države. I to bi bio veliki doprinos i za stabilnost u regiji".

Kako tumači nuncij D'Errico, radi se, zapravo, o papinoj želji za promjenom mentaliteta.

– Nažalost, trebamo priznati da je postojao, a u nekim područjima postoji i danas, mentalitet pomalo zatvorene Crkve, koja ide naprijed sama svojim putevima, i koja se ne brine o onome što bi drugi mogli prigovarati ili sumnjati. Naprotiv, mi moramo osjetiti potrebu suočiti se s raznim subjektima koje susrećemo u društvenom životu, u političnom životu, u vjerskom životu. Osjećamo potrebu izgrađivati kulturu dijaloga i susreta, a ne ostati zatvoreni u našim parametrima. Ovaj prijedlog je pomalo i primjena posljednjih Isusovih riječi: "Podite po svem svijetu, naviještajte Radosnu vijest svim narodima". Potrebno je "izaći" iz naših okvira i "poći" prema svima, osobito prema periferijama; ali ne samo prema "materijalnim" periferijama (siromašni, na rubu društva, izbjeglice koje susrećemo u svakodnevnom životu). Postoje također i "duhovne periferije": mnogih osoba koje su dolazile i više ne dolaze, ili koje nisu nikad dolazile u naše crkve. U tom "izaći", u tom "poći" prema duhovnim periferijama, jasno da moramo dati povlašteno mjesto odijeljenoj braći. Odnosno, mislim da je ekumenski put vrlo važan u tom procesu izlaska Crkve – koja – izlazi koju želimo izgraditi" – rekao je D'Errico, navodeći kako mu je papa Franjo rekao: "Recite to svima, i nemojte se umoriti ponavljati: nemam ništa protiv lika kardinala Stepinca i nemam ništa protiv hrvatskog naroda. Znam da neki govore da ne razumijem povijest i odnose između Srba i Hrvata; ali želio bih da bude jasno da za mene Crkva treba biti otvorena Crkva, unatoč poteškoćama koje se pojavljuju: Crkva koja razgovara, ekumenska Crkva; a to se primjenjuje i na posebnom području onoga što se odnosi na odluku koju ćemo donijeti o kanonizaciji blaženog kardinala Alojzija Stepinca". Rad mješovite katoličko–pravoslavne

komisije, premda nije bilo opširnijih izvješća s njihovih zasjedanja, bio je prilično korektan i u bratskoj i srdačnoj atmosferi. No, kako je procurilo u javnost, SPC do samoga kraja susretanja nije donio nijedan novi i značajan dokument koji bi osporio Stepinčevo držanje tijekom rata, odnosno potkrijepio teze o njegovoj suradnji s Pavelićem. Dokumenti, na kojima je uporno inzistirao predsjednik komisije o. Bernardo Ardura, bili su uglavnom dokumenti iz komunističkog razdoblja, tj. povijesni falsifikati, koji su poslužili za podizanje optužnice i montiranog procesa kardinalu Stepincu, nakon kojega je osuđen na zatvor.

– Cilj Komisije nije "dati Beogradu da iznova – kako su neki i pisali – sudi o Stepinčevoj svetosti", donijeti "drugi sud" o Stepincu. Njezina priroda je od povijesne naravi: razmotriti okolnosti s kojima se Kardinal suočavao u tom vremenu i koje su na neki način mogle utjecati na neke aspekte njegove osobnosti ili njegovih intervenata. Osim toga, rekao bih da ona ima informativni cilj, u smislu da se želi podijeliti povijesni rad, koji je učinjen u ovim godinama. Mons. Batelja mi je mnogo puta ponovio da postoje četiri velika sveska u kojima su sabrane sve studije koje su provedene, na razini biskupijskog istraživanja, te na razini Kongregacije za kauze svetih. Radi se o pokazivanju provedenog rada o liku Stepinca i mirnom odgovaranju na eventualne prigovore koji bi još mogli postojati, kako bi se moglo dići – na što je moguće mirniji način – do odluke, s naše strane, o kanonizaciji Kardinala – objasnio je D'Errico. U Katoličkoj crkvi u Hrvatskoj prihvatili su, doduše s velikom gorčinom ovu papinu odluku, ali nakon što je biskupima bilo rečeno da će Stepinac sigurno biti proglašen svetim i

nakon što je mješovita komisija otpočela s radom, tenzije su splasnule i čeka se dovršetak rada katoličko–pravoslavne komisije. Novo svjetlo na osnivanje komisije, odnosno ideju da se ona osnuje i da se prihvati inicijativa Srpske pravoslavne crkve u Vatikanu dao je nedavno u razgovoru za Večernji list i beogradski nadbiskup mons. Stanislav Hočevar, za kojega se u kuloarima Katoličke crkve u Hrvatskoj pričalo kako je pomogao patrijarhu SPC Irineju da pošalje pisma papi Franji. Mons. Hočevar, naime, kaže kako se ne radi o „stopiranju", nego o procesu međucrkvenog razlučivanja, odnosno „ne radi se toliko "o blaženom Alojziju Stepincu i o njegovoj kanonizaciji", već o sagledavanju povijesnog odnosa Hrvata i Srba. Središnja ličnost bl. Alojzija Stepinca je samo povod potrebe izraženijeg međusobnog razlučivanja prošlosti".

– Razumljivo je da čitav hrvatski narod toliko čezne i želi što skoriju kanonizaciju bl. Alojzija Stepinca. Odakle ta izvanredno velika želja kojoj se dive i svi drugi narodi? Zar on nije u očima svijlu par excellence predstavnik hrvatskog naroda u zamršenim povijesnim vremenima?

Tako ispada da ista osoba postane za onog drugog partnera u razgovoru katalizator svih odnosa među dvama narodima. Ono što je mene od samog početka moglo boravka u Beogradu boljelo jest to što na moje ustrajne molbe da netko dođe i tu, u Beogradu, objektivno predstavi lik nadbiskupa/kardinala Alojzija, nije bilo odaziva. Kad je pak Sveti Otac odlučio da se osnuje imenovana komisija, u javnosti i s jedne i s druge strane bilo je mnogo nejasnoća u definiranju ciljeva i metodologije rada komisije. Ustrajno sam predlagao i jednoj i drugoj stani da se bolje definira upravo "identitet" komisije. U životu je ovako: ako se sve pravovremeno ne predvidi, nastaju poteškoće. Mi salezijanci smo posebno osjetljivi na pitanje prevencije. Duboko sam uvjeren da je čitava ova problematika mogla biti mudro riješena još prije 30 godina. Evo zašto treba gledati u budućnost; to naime nalaže ljubav. Ljubav uvijek vidi i predviđi. Pravo nas samo prati i urazumljuje. Sjetimo se Marijine uloge u Kani Galilejskoj – objasnio je Hočevar, dodavši i da mu je poznato što se o njemu govori u Zagrebu, no da to ne „govori" o njemu, nego o „odnosima Beograda i Zagreba".

Upravo tako, odnosi Zagreba i Beograda, odnosno, dvije Crkve, trebali bi biti znatno drukčiji nakon završetka rada papine mješovite komisije. Naime, komisija je u svojim susretima obuhvatila sva razdoblja

Stepinac je imenovan vojnim vikarom još za Kraljevine Jugoslavije, što je obnovljeno za NDH. Bio je vikar formalno, jer između Zagreba i Vatikana nije bilo diplomatskih odnosa

PAPA JE PRIHVAĆAJUĆI INICIJATIVU PATRIJARHA IRINEJA I OSNIVAJUĆI KOMISIJU OTVORIO NOVI PUT DIJALOGA ZA DVIJE CRKVE, KOJI KADA SE, JEDNOGA DANA, ODMAKNE OD STEPINCA MOŽE BITI ITEKAKO PLODONOSAN

Stepinčeva života i rada. Prošla je, praktički, kroz čitav njegov život. On je, istini za volju, već bio detaljno analiziran s katoličke strane u dva navrata. Prvo tijekom kauze za beatifikaciju, koja je završila Stepinčevim proglašenjem svetim 1998., a nakon toga u ponovno opsežnom procesu kaonizacije u kojemu je prikupljeno i obrađeno oko 40.000 dokumenata.

Doduše, tijekom rada komisije vodila se i svojevrsna paralelna rasprava u javnosti, gdje u neki povijesničari i to vrlo upućeni poput britanskog povijesničara dr. Robina Harrisa, odgovarali na neke optužbe koje su stizale iz srbijanske javnosti i od srbijanskih političara na račun Stepinca, npr. o tome da je bio „ustaški vikar". Naime, Stepinca je, kako tumači Harris, za vojnog vikara u doba ondašnje Neovisne države Hrvatske imenovao papa, a ne Ante Pavelić.

– Bio je imenovan za vikara još za Jugoslavije, što je bilo obnovljeno za NDH. Bio je vojni vikar samo formalno – sine titulo – jer između Zagreba i Vatikana nije bilo službenih diplomatskih odnosa. Pavelić je bio taj koji je imenovao i nadzirao vojne vikare. Osim toga, Stepinac je bio vojni vikar svih oružanih snaga NDH, dakle i domobrana. Hrvatski biskupi su još prije rata inzistirali da Stepinac bude vojni vikar za katolike u jugoslavenskoj vojsci koji tada nisu imali pristup sakramentima. Bilo je to potpuno duhovno pitanje, nikako političko – tvrdi dr. Robin Harris, za kojega

se tvrdi da je nakon postulatora Stepinčeve kauze mons. Dr. Jurja Batelje jedan od najboljih poznavatelja Stepinčeva života i djela i nedavno je u Hrvatskoj izašla njegova knjiga „Stepinac – Život i djelo", koja obiluje dokumentima o Stepinčevu držanju tijekom drugog svjetskog rata. Iz svega proizlazi kako se neće uspjeti dokazati teze da je Stepinac bio zločinac i suradnik Pavelićeva režima. No, koliko će to biti prihvatljivo srbijanskoj strani, ostaje otvoreno pitanje, jer se bilo koja rasprava o Stepincu u Srpskoj pravoslavnoj crkvi, među povijesničarima i političarima ili u medijima, smješta isključivo u mitološki kontekst. Ako u njemu i dalje ostane i ako se ne prihvate činjenice, to će biti očiti znak da nema dobre volje na strani Beograda. No niti to ne treba biti obeshrabrujuće, jer je upravo papa Franjo prihvaćajući inicijativu patrijarha Irineja i osnivajući komisiju otvorio novi put i mogućnost dijaloga za dvije Crkve, koji kada se, jednoga dana, i odmakne od Stepinca, može biti itekako plodonosan za buduću suradnju i zajedništvo na ovim prostorima.

A na što su pozvane i jedna i druga Crkva istom mjerom i to im je imperativ isključivo zbog interesa vlastitih vjernika, koji stoljećima žive jedni s drugima i jedni pokraj drugih na ovim prostorima. I koji imaju više onoga što ih spaja, a ne toga što ih razdvaja. Papa Franjo je to iz svoje perspektive jako dobro uočio. Ostaje još samo na vodstvima Katoličke i Srpske pravoslavne crkve da prihvate taj njegov put.■

**BRITANSKI POVIJESNIČAR
ROBIN HARRIS TVRDI DA JE
STEPINCA ZA VOJNOG VIKARA
U DOBA ONDAŠNJE NEOVISNE
DRŽAVE HRVATSKE IMENOVAO
PAPA, A NE ANTE PAVELIĆ**

RATNI HEROJI SRPSKE NACIONALNOSTI
GOVORE KAKO SU ODABRALI PRAVU STRANU U
DOMOVINSKOM RATU I KAKO SU NA TO
GLEDALI NJIHOVI SUBORCI

Mi smo Srbi i odlučili smo 1991. braniti Hrvatsku

Đorđe Gunjević – heroj Pakraca

Branio sam Pakrac, a onda su me pokupili merčepovci

RENATA RAŠOVIĆ // VL

Danas mu je 78. na leđima, pati od dijabetesa, a zbog amputacije šest nožnih prstiju teško se kreće. Gorka je to uspomena na ratne devedesete kada je Đorđe Gunjević, junak obrane Pakraca, čovjek koji je osmislio i proveo krajnje rizičnu operaciju evakuacije tamošnje bolnice, koja se nalazila 200 metara od ratne linije i bila na izravnom nišanu vojske JNA, za svoje zasluge u, kako je neki nazivaju, najhumanijoj akciji u Domovinskom ratu, u konačnici platio visoku cijenu objema zaraćenim stranama. Uoči evakuacije maltretirali su ga u Bučju koje je bilo pod kontrolom Srba, a nakon toga i merčepovci u zloglasnoj Pakračkoj Poljani. A nije tako trebalo biti.

Podrijetlom iz Gornjih Grahovljana u okolici Pakraca, rođen je 1. rujna 1939., na dan izbijanja Drugog svjetskog rata što će, tako ispada, obilježiti cijeli njegov životni vijek. Premda mu je otac namijenio posao drvosječe, odlučio se školovati u medicinskoj školi pa se tijekom godina zaposlio u pakračkoj bolnici, s vremenom i u upravi. Koncem 80-ih vratio je člansku knjižicu Saveza komunista zbog neslaganja s načinom djelovanja i otada više nikada nije ušao ni u jednu stranku. Rat ga je zatekao u gradu po kojem su pucali pobunjeni Srbi, a Gunjević je bio jedan od rijetkih koji su odbijali otići. Nakon otmice ravnatelja bolnice dr. Vladimira Solara, kojeg su neprijateljski vojnici zarobili i odveli u logor Bučje, sugrađani su nagovorili upravo Gunjevića da preuzme skrb za zdravstvenu djelatnost, što je i prihvatio. No kada je koncem kolovoza 1991. na četiri dana oputovao u Švicarsku kako bi vidio svoju djecu, mnogi su pomislili da će ondje i ostati.

— Kad sam se vratio svi su se iznenadili, mislili su da ću pobjeći kao i 90 posto uglednijih Srba iz našeg grada — kaže Đorđe Gunjević. Upravo suprotno, imenovan je pomoćnikom povjerenika Vlade RH zaduženog za zdravstvo i socijalnu skrb općine Pakrac, a jedan od prvih zadataka bio je ustroj organizacije rada ratne bolnice s oko 500 pacijenata. Pod konstantnim napadima i tek dvjestotinjak metara udaljen od položaja pobunjenih Srba, susreo se s gotovo nepremostivim nedaćama u bolnici, ponajprije nedostatkom osoblja: od 618 zaposlenika ostalo ih je stotinjak, a radna mjesta prethodno su napustili podjednako Srbi i Hrvati. — Odmah nakon izbijanja pobune nestalo je vode jer je vodovod polazio iz mjesta pod kontrolom pobunjenika. Onda je nestalo struje i na kraju plina. No mi smo nastavili raditi na-

ibolje što smo znali. Na pregovore s pobunjenicima otišao je dr. Marko Ostojić, Srbin, ali je dobrovoljno završio na srpskoj strani. Onda sam na pregovore u selo Kraguj otišao ja, 13. rujna, s kojih sam jedva odnio živu glavu. Tijekom pregovora ništa nisam uspio dogovoriti, pa ni dovod vode, a kad smo završili, ispred kuće su na mene repetirali oružje. Spasio me neki Vukašin koji se prije rata htio objesiti pa su ga zvali Objеšenjak i tada su mi zavezali oči i odvezli me u nepoznato. Uskoro sam shvatio da smo stigli u logor Bučje — prisjeća se Đorđe Gunjević. Tijekom vremena provedenog u logoru, koje ni sam ne zna odrediti, život mu je često visio o koncu. "Dajte da ga ubijemo, što će vama ustaša, izdajnik!", čuo je mnogo puta. Kada je naposljetku odlučeno da će ga pustiti da se vrati u Pakrac, njega i vozača ispratila je kiša metaka, a jedno zrno promašilo mu je glavu za deset centimetara. Domogao se Pakraca, vratio u bolnicu i, nakon ranjavanja nekoliko pacijenata, inicirao prebacivanje bolesnika iz dijela koji je bio pod direktnom paljbom pobunjenih Srba.

Potom je organizirao hitnu evakuaciju pacijenata na hemodijalizi, nakon što je u nemogućim uvjetima nekoliko njih umrlo, a uskoro je donio odluku o evakuiranju bolesnika s kirurgije, interne, pedijatrije i ginekologije u Lipik i Zagreb. — Psihijatriju smo opskrblivali vodom tako što smo jedan duševni bolesnik i ja žlicom grabili po bunaru. Odjel psihijatrije bio je u strašnom stanju: 270 bolesnika i četiri liječnika te nezamisliv smrad jer se ljudi nisu imali čime prati. Tada već drugi pokušaj međunarodnog Crvenog križa da evakuiru bolnicu nije uspio pa sam odlučio preuzeti situaciju u svoje ruke. Kroz okupirano područje probio sam se do Zagreba gdje me je primio ministar Andrija Hebrang. Iznio sam mu plan da sve bolesnike evakuiramo tijekom noći putem od Pakraca preko Matkovca i Batinjana preko Garešnice za Kutinu, sa šest autobusa i 20-ak osobnih vozila. Bio je tu i ministar obrane Špegelj koji se pobrinuo da Hrvatska vojska ne otvara vatru od sumraka do zore. Vratio sam se i upozorio šefa psihijatrije dr. Zelića da o tome šuti jer u bolnici nikome nisam vjerovao, a o akciji sam obavijestio i Zbor garde u Pakracu.

No nije sve prošlo glatko. U pola akcije konvoj je zastao u jednom selu kada ga je dr. Kostec ki obavijestio da je putem radiostanice doznao da ga traži ministar Hebrang. — Saznajem da se akcija obustavlja i da mu se javim iz Daruvara iz Centra za obavješćivanje u četiri sata. Bio sam iznenađen, zaustavili smo autobuse u nekom kutku prije sela Dežanovac i otišao sam u Daruvar. Ondanе, međutim, nisam uspio uspostaviti vezu s ministrom zbog opće, potom i zračne opasnosti koje

IVICA GALOVIĆ/PIXSELL

Gunjević je bio pomoćnik povjerenika Vlade RH zaduženog za zdravstvo i socijalnu skrb općine Pakrac, a jedan od prvih zadataka bio je ustroj organizacije rada ratne bolnice

su bile na snazi. Vratio sam se u konvoj i na vlastitu odgovornost odlučio nastaviti put, svjestan opasnosti te da će netko možda reći: Srbin je to napravio namjerno — kaže Gunjević. Konvoj je naposljetku uspio izići iz ratne zone, a naš sugovornik uključio je radiostanicu i kazao: "Tata javlja mami da su djeca odletjela." A "mama" je ravnatelj Doma zdravlja u Kutini odakle su autobusi s pacijentima i medicinskim sestrama preusmjereni za Popovaču, Vrapče, Jankomir i Dubravu, dok je preostalo osoblje ostalo u Kutini, kamo je premještena gotovo cjelokupna pakračka bolnica. Đorđe Gunjević sutradan je otišao u Zagreb k ministru dr. Andriji Hebrangu koji mu je doslovno rekao: "To niste smjeli napraviti." Da stižu nevolje, Đorđe Gunjević naslutio je kada je 9. listopada, ni desetak dana nakon uspješne akcije u Pakracu, policija došla po njega u Kutinu, u hotel, i privela ga u policijsku postaju. Ostavili su ga da čeka sedam sati na hodniku i pustili, ali prava kalvarija otpočinje samo dva dana kasnije.

Tog 11. listopada po njega su došla dvojica muškaraca u uniformama govoreći da ga vode u Pakračku Poljanu, kod zapovjednika njihove pričuvne postrojbe Tomislava Merčepa, skupa s ostalim "sumnjivim" Srbima. — Uzeli su mi pištolj, za koji sam imao doz-

volu, novac i dokumente. Kazali su mi da mi to ionako više neće trebati i odveli me u Dom kulture gdje su me pretukli, slomili mi tri rebra, a još su dva bila napukla. Sat vremena kasnije došao je Merčep koji me ispitivao o ulozi koju sam imao u Pakracu, o nekim ljudima i na kraju stražarima poručio da me ne diraju. No bez obzira na to, uslijedila su sva-

DOŠLA DVOJICA MUŠKARACA U UNIFORMAMA, UZELI SU MI PIŠTOLJ, ZA KOJI SAM IMAO DOZVOLU, NOVAC I DOKUMENTE. KAZALI SU MI DA MI TO IONAKO VIŠE NEĆE TREBATI I ODVELI ME U DOM KULTURE GDJE SU ME PRETUKLI

kodnevna ponižavanja, maltretiranja i zlostavljanja nedostojna čovjeka. Jednom ili dva puta mučili su me tako što su me priključili na strujni induktor — kazao je Gunjević. — Tjerali su me da pjevam hrvatsku himnu i dižem ruku na ustaški pozdrav, ali to nisam zaslužio jer se nisam ogriješio o zakon. "Častili" su me riječima: "Jebemo mi Vladu koja Srbina četnika imenuje za pomoćnika povjerenika" jer neki-ma je očito bilo neshvatljivo da ja kao Srbin i pravoslavac mogu biti dužnosnik u hrvatskoj vlasti — kaže Gunjević koji je naposljetku pušten nakon intervencije nekolicine ljudi, a premda su mediji izvijestili da je živu glavu iz Poljane izvukao jer se za njega založio i ministar Andrija Hebrang,

Gunjević misli drukčije. — Ne vjerujem da sam pušten na Hebrangovu inicijativu jer ga je moja supruga u vrijeme mog zarobljeništva išla moliti za pomoć, a on je nije htio ni primiti. Vjerujem da su me spasili lokalni gardisti i policajci. Na kraju je po mene došao Vlado Delač, Vladin povjerenik. Merčep mi je dao papir, odnosno svojevrsnu propusnicu za kretanje između Zagreba i Kutine — kazao je Gunjević. Nakon što se u proljeće 1992. iz inozemstva vratio u Pakrac, dočekao ga je razrušen grad. — Pakrac je bio neprepoznatljiv, svud unaokolo pustoš i praznina, više od pola kuća bilo je spaljeno, tako i moja. Bila je temeljito spaljena od podruma do krova, a grada za sinovu kuću koju sam imao složenu u dvorištu bila je ukradena.

Dvije godine kasnije podnio je tužbu za naknadu štete, no nakon sedam godina povlačenja po sudovima tužba je odbijena pa se obratio Vrhovnom sudu, koji pak ponovno odbija tužbu s obrazloženjem da se radilo o šteti nastaloj u ratnom djelovanju. Također, od Gunjevića se traži plaćanje gotovo 100.000 kuna parničnih troškova. — Ne razumijem kako moja zapaljena kuća može biti posljedica ratnog djelovanja kada moja ulica nikad nije bila okupirana? Svima je jasno da su u ulici paljene samo srpske kuće s ciljem zastrašivanja kako bi srpsko stanovništvo napustilo Pakrac. Iskoristili su me i onda me se riješili kao i Mile Dedakovića — kaže Đorđe Gunjević.

U godinama koje slijede obolio je od dijabetesa, a vjeruje da je to posljedica zlostavljanja u Pakračkoj Poljani. Bolna nepravda koja mu je nanescena djelomično je ispravljena 2010. kada ga je tadašnji predsjednik Ivo Josipović odlikovao Redom Danice hrvatske s likom Katarine Zrinske za osobni čin hrabrosti i humanosti u Domovinskom ratu. A presliku propusnice u konačnu slobodu te krvave '91. koju mu je dao Merčep objavio je na naslovnicu svojih memoara nazvanih "Evakuiran u Pakračku Poljanu". ■

Veljko Kučeković u studenom 1991. odazvao se na mobilizacijski poziv i pristupio Oklopno-mehaniziranoj bojni

Nisam imao moralnih dvojbi, niti razmišljao koji su 'moji'

RENATA RAŠOVIĆ // VL

Bremenitih, ratnih 90-ih, njegov otac Vojislav Kučeković bio je sudac Ustavnog suda, obnašao je i dužnost predsjednika Vrhovnog suda, sudjelovao u donošenju tzv. božićnog Ustava, pregovarao s predstavnicima pobunjenih Srba u sklopu mirovne konferencije o Jugoslaviji u Haagu i Ženevi, a upravo pred njim, i njegovim kolegama, predsjednik Tudman polagao je državničku prisegu. A on, Veljko Kučeković, krenuo je očevim stopama pa diplomirao na Pravnom fakultetu u Zagrebu, potom se zaposlio kao sudac Općinskog suda u rodnoj Koprivnici gdje ga je i zatekao rat. Premda srpskoga podrijetla, nije imao nikakvih moralnih dvojbi tko je žrtva, a tko agresor u njegovoj zemlji, u kojoj njegova obitelj živi generacijama.

— Kada se bivša država raspala, mislio sam da bi se sve zemlje koje su nastale raspadom Jugoslavije trebale početi izgrađivati kao moderne, demokratske, europske države. Granice su manje-više bile određene, svatko bi dobio svoju samostalnost i trebalo je to realizirati na miran način. Hrvatsku sam zamišljao kao uređenu i modernu europsku državu koja će štititi i prava pojedinaca i prava nacionalnih manjina, misleći da treba krenuti putem izgradnje demokracije i ekonomskog razvoja, ali počeo je rat i ne samo da su se ljudi posvađali nego se dogodila ta strašna mržnja koja je donijela silna stradanja. No, od prvog dana osuđivao sam srpsku agresiju i nisam podržavao osnivanje bilo kakvih srpskih tvorevina u Hrvatskoj, smatrajući da ne bi trebalo podržavati pobunu, već je što prije skršiti, stati joj na kraj i početi graditi modernu državu — govori danas 59-godišnji Veljko Kučeković.

No, prije toga valjalo ju je i osloboditi, pa se Veljko u studenom 1991. odazvao na mobilizacijski poziv i pristupio Oklopno-mehaniziranoj bojni koja je funkcionirala kao podstožerna postrojba i krenuo na slavonsko bojište. Premda je u to vrijeme imao suprugu i dvogodišnjeg sina, dvojbe za njega nije bilo. — Moja država me pozvala u rat i ja sam se odazvao — kaže jednostavno. Ispostavilo se da mu je znanje stečeno u JNA, gdje je 80-ih završio školu za rezervne oficire, predodredilo i ratni put. Naime, tijekom predaje vojarne bivše vojske u Koprivnici, koja je ispražnjena bez ispaljenog metka, na način da su jugovojnici popili piće s predstavnicima hrvatskih vlasti, ušli u autobuse i mahнули jedni drugima, zatečeno je dosta oklopnih sred-

stava, tenkova i borbenih vozila pješništva pa se javila potreba za stručnjakom koji će navedenu opremu, s obzirom na prije stečeno iskustvo, lako osposobiti. Dakako, bio je to Veljko Kučeković koji je posve prirodno navukao odoru Hrvatske vojske. Pet mjeseci nakon odlaska na slavonsku bojišnicu sa svojim "oklopnjacima", smještenim oko Čepinskih Martinaca, skupa s postrojbom vratio se u Koprivnicu gdje je premješten u Organizacijsko-mobilizacijsku službu 117. brigade upravo na poslove mobilizacije ljudstva.

— Što se tiče Hrvata, bio je to široki spektar ljudi: od dragovoljaca do onih koji su normalno prihvatili mobilizacijski poziv, ali i onih koji su ga na svaki način pokušavali izbjeći. Na tom poslu susretao sam i brojne mladiće srpskog podrijetla. Zanimljivo, jedan od podataka koji se tada od njih tražio bila je i nacionalnost. Većinu sam ih poznavao i vidio da je ljudima bilo jako neugodno reći da su Srbi. Iako sam ih uvjeravao da za tim nema potrebe i govorio im da se ne moraju bojati, svi su se redom izjašnjavali kao pravoslavni Hrvati, iako sam znao da se smatraju Srbima. Međutim, zbog toga nije bilo nikakvih problema. U Koprivnici nije bilo bogzna kakvih ratnih djelovanja, tu se Srbi nisu bunili i tu je, kao i na sjeverozapadu Hrvatske, situacija ostala relativno mirna — kaže Veljko kojeg pitamo kako su njega prihvatili u redovima Hrvatske vojske. Je li bilo sumnji u njegovu lojalnost?

Meni je razumljivo da su sigurnosne službe morale provjeravati Srbe koji su radili u zapovjedništvu, takva su bila vremena. Diskriminaciju sam doživio jedan jedini put kad me jednom prilikom naš SIS-ovac iz brigade, s kojim sam bio u dobrim odnosima, pozvao da obidemo okolicu koprivničkih sela s pretežno srpskim stanovništvom gdje navodno ima vojnih objekata zaostalih od JNA za koje Hrvatska vojska ne zna, pa smo otišli istražiti o čemu je riječ. Onda smo tamo otišli i razgovarali s nekim ljudima i ispostavilo se da nije bilo nikakvih objekata i tada sam tek shvatio da je njegovo ponašanje bilo malo čudno i da je on zapravo želio provjeriti mene. No, kao što sam rekao, službe su to morale raditi i to je u redu — kaže Veljko, dodajući da mimo tog događaja nije imao nikakvih problema, da mu nitko nikada nije prigovarao i da su ga potpuno normalno prihvaćali "iako je vjerojatno bilo ljudi koji nisu baš najljepšim očima gledali na Srbe".

— Međutim, meni se možda nisu baš usudili ništa reći jer su znali da sam sudac i da mi je otac bio ustavni sudac i ja sam možda bio u drugačijem položaju u odnosu na druge — priznaje Veljko, pa navodi kako njegova obitelj generacijama živi u Hrvatskoj kao i većina koprivničkih Srba koji u obližnjim selima žive ne-

DAMIR ŠPEHAR/PIXSELL

Veljko Kučeković radi kao sudac na Županijskom sudu u Koprivnici, a posebno mjesto u njegovu domu zauzimaju Spomenica Domovinskog rata te medalje Bljesak i Oluja

koliko stoljeća, još od Vojne krajine, te da bi se mnogi od njih s vremenom zasigurno izjasnili kao Hrvati da ovdašnja pravoslavna crkva nije uvijek inzistirala na srpstvu.

— Kada me netko pita što sam po nacionalnosti, ne mogu zanemariti činjenicu da sam se rodio u Hrvatskoj, da živim ovdje i koristim hrvatsko pismo, jezik i kulturu, ali ne mogu zanemariti ni svoje srpsko podrijetlo. Kada bih se baš morao izjasniti u neakvom postotku koliko se osjećam Srbinom, a koliko Hrvatom, rekao bih da sam 30 posto Srbin, a sve ostalo je hrvatsko. Na ovim prostorima ljudi često gledaju na podrijetlo, ali kada bi se mene pitalo, rekao bih da i Hrvate i Srbe doživljavam kao svoje. Što se rata tiče, i jedni i drugi su bili moji, i nije mi baš bilo ugodno gledati i slušati kako se tuku. Nije bilo lako jer mislim da se sve to moglo izbjeći: evo vam Čeha i Slovaka koji se nisu ni ubijali ni tukli, nego su se razišli u miru. Manje-više su se svi u Europi mirno razišli, svi osim Balkanaca. No, pobunjeni Srbi su zabudjeli i radili su stvari koje nisu trebali raditi i tome je trebalo stati na kraj. Nije trebalo tako velike dijelove Hrvatske proglasiti krajinama gdje su uostalom Srbi bili u manjini, pogotovo u Zapadnoj Slavoniji gdje su, proglašavajući svoju vlast, doveli hrvatsko stanovništvo u nepovoljan položaj — kaže Veljko Kučeković.

S obzirom na pomiješane osjećaje, zanimalo nas je što je proživljavao podižući oružje na Srbe, na jedan od naroda koji osjeća svojim. Ispostavilo se da, zahvaljujući položaju i dužnostima koje je obnašao u ratu, igrom slučaja nikada nije bio doveden u poziciji lomiti se iznutra. — Dok sam bio na poziciji zapovjednika mehanizirane satnije koja je

bila poslana u Slavoniju, od tog djelovanja nije bilo praktički ništa. Mi smo se takoreći raspali i vratili natrag u Koprivnicu, tako da uopće nisam djelovao. Onda sam prešao u zapovjedništvo, dakle, u toj fazi rata nisam išao na teren — kaže Veljko.

Premda je u Domovinski rat isprva bio mobiliziran, potkraj rata drugovoljno se, vlastitom odlukom, prijavio za sudjelovanje u operacijama Bljesak i Oluja 1995. godine, kada je priključen 13. protuoklopnom topničko-raketnom divizionu. Tada je osjetio teren, no ponovno je dodijeljen u zapovjedništvo gdje je djelovao kao — politički djelatnik. — Ja sam bio, mislim, jedini Srbin koji je bio PD-jac u Hrvatskoj vojsci, ne vjerujem da je bilo drugih. Zahvaljujući spletu okolnosti i dužnostima koje sam obnašao,

OD PRVOG DANA OSUĐIVAO SAM SRPSKU AGRESIJU I NISAM PODRŽAVAO OSNIVANJE BILO KAKVIH SRPSKIH TVOREVINA U HRVATSKOJ, SMATRAJUĆI DA NE BI TREBALO PODRŽAVATI POBUNU, VEĆ JE ŠTO PRIJE SKRŠITI

ne mogu reći da sam tijekom cijelog rata na drugoj strani vidio neprijateljskog vojnika, ni živog ni mrtvog, niti da sam pucao na čovjeka. Jedino što sam vidio bili su, nažalost, mrtvi civili. Prošao sam rat tako da nisam ispalio ni jednog jedinog metka. No, ponavljam, nisam imao moralnih dvojbi niti sam razmišljao koji su "moji". Na kraju krajeva, ja sam svoj i družiti ću se s onima koji mi odgovaraju po karakteristikama koje nipošto ne moraju biti nacionalne. A što se Srba tiče... čekaj malo, vi jeste moji, ali nemojte onda raditi gluposti jer, budete li radili gluposti, onda prihvatite što će vam se dogoditi! A dogodilo se to da su najveći gubitnici rata bili upravo pobunjeni

Srbi koji su onda kad smo oslobađali zemlju bježali i imali stotine problema — kaže Veljko, dodajući da je tijekom operacije Bljesak bio smješten u Brestaći pokraj Novske gdje su njegovi osiguravali postrojbe koje su napredovale od Zagreba po autocesti i čistile teren. Za Oluje su, pak, bili smješteni pokraj Duge Rese i u Carevu Selu gdje su pokrivali cestu od Karlovca prema Plitvicama. Pitamo Veljka kako danas promišlja o događajima nakon Oluje.

— Istina, nisu ni Hrvati prema Srbima uvijek bili baš "smilje i bosilje", bilo je tu i revanšizma i svega, ali kao sudac znam da je bilo zaštite jer smo i mi pružali zaštitu u nekim sudskim postupcima i nisam vidio nikakvu potrebu da se tu diže nekakva buna, da se proglašavaju srpske krajine i da se tučemo na vlastitu sramotu pred čitavim svijetom. Jer, kad imate rat, imate i posljedice rata koje sve do danas osjećamo. Hrvatska je domovina svih njezinih građana bez obzira na nacionalnost, a koliko je ona njihova jedina domovina, svi Srbi koji su se ogriježili misleći da pripadaju negdje drugdje shvatili su to bolno nakon rata — kaže Veljko Kučeković.

Potom je duboko uzdahnuo pa rekao da je u početku rata žudio za mirnim rješenjem, smatrajući da se Jugoslavija može, po uzoru na Sjedinjene Američke Države, urediti poput kakve konfederacije gdje bi se pronašla ravnoteža između nacionalnih težnji i zajedničke države, ponajviše iz ekonomskih interesa jer je, kaže, jedno imati tržište od 20 milijuna ljudi, a nešto posve drugo je imati tržište od četiri milijuna ljudi. No, kada je uvidio da se Jugoslavija mora raspasti u krvi, dao je svoj obol u odori vojske onog naroda koji je smatrao žrtvom. Ovaj vojn timerovljen u činu satnika HV-a, i u miru je nastavio doprinositi svojim radom. Zaposlen je kao sudac na Županijskom sudu u Koprivnici, slobodne trenutku najradije provodi sa suprugom i dvojičom sinova, a posebno mjesto u njegovu domu zauzimaju Spomenica Domovinskog rata te medalje Bljesak i Oluja. ■

Predrag Mišić pružao je otpor sve do pada grada 18. studenog kada je skupa sa 182 suborca odveden na Ovčaru

Moj je rođeni brat napadao Vukovar, a ja sam ga branio

RENATA RAŠOVIĆ // VL

Vukovar živi 365 dana" – simboličan je naziv humanitarne akcije koju su pokrenuli branitelji iz Solina, a učas im se priključilo oko 150 udruga iz 30-ak gradova diljem Hrvatske, od Dubrovnika preko Zagreba do Slavonskog Broda. Koordinator akcije pokrenute u siječnju ove godine, u vrijeme kada u gradu heroju više nema niko osim njegovih stanovnika koji žive svoju tmurnu svakidašnjicu, vukovarski je branitelj, umirovljeni časnički namjesnik HV-a Predrag Mišić kojeg prijatelji nazivaju Peđa. – Željeli smo pomoći ljudima kojima je to stvarno potrebno. Mnogo je ljudi u Vukovaru, i starih s jedva 1000 kuna mirovine, koji nemaju ni za kruh, a šute, ili onih koji su ostali bez posla koju godinu prije mirovine i žive gotovo ni od čega. Tražili smo takve ljude, od kuće do kuće – kaže Mišić koji se odavno uvjerio da u Vukovaru ima "toliko ljudi koji jedva preživljavaju da je to teško za povjerovati". Spomenuo je slučaj žene koju je posjetio i kod nje boravio pola sata pa izišao iz kuće da se ugrije, na -17 Celzijevih stupnjeva. – Želio sam doći do takvih ljudi, koji šute i ne traže. Iz župnih ureda, Caritasa i Socijalne samoposluge uputili su nas da se prikuplja hrana, kao i dječja hrana i higijenske potrepštine, jer je to najpotrebnije, a prikupljena novčana sredstva pak nećemo dijeliti, nego ćemo obiteljima kupiti drva i pomoći djeci. Vukovar živi, i trebao bi živjeti 365 dana, a ne samo 18. studenoga. Pomagalo se jest, ali nedovoljno. Nije teško samo u Vukovaru, no spremni smo, mi branitelji, pomoći i drugim gradovima u Hrvatskoj... Akcija koja je trajala 90 dana, koliko je trajao i otpor Vukovaraca velikosrpskom agresoru u Domovinskom ratu, uspješno je okončana. Prikupljeno je oko 80 tona pomoći u hrani, higijenskim potrepštinama, odjeći i dječjoj hrani u vrijednosti od milijun kuna te 90.000 kuna novčane pomoći. Predrag Mišić nakratko je mogao odahnuti, osjetiti unutarnje zadovoljstvo: opet je bio koristan svojoj zajednici, svojem gradu, danas kao i ratnih godina.

U obranu Vukovara uključio se 30. travnja 1991. – Svi smo se nekako nadali da ipak neće biti krvoprolića, ali u to vrijeme već su se čule priče da je Borovo Selo tada već bilo puno četnika. Nisam to mogao prihvatiti, roditelji su me odgajali u vjeri u Boga, poštenju i suživotu s ljudima koji me okružuju ma koje nacionalnosti bili. Pitao sam se je li moguće da 1991. postoje četnici pa sam sjeo u auto i odvezao se u Crepulje, na ulaz u Borovo Selo. Zaustavili su me na prvom zavoju kod

lokala "Cvele" gdje su instalirali mitraljesko gnijezdo, njih četvorica zaraslih u brade, neoprani, neuredni s nekakvim kapama i, zaista, uvjerio sam se da četnici postoje. Nakon tog susreta shvatio sam da raspad Jugoslavije neće biti nimalo miran. Bilo mi je jasno da nam slijedi ozbiljan rat – kaže Peđa koji je u to doba, sa samo 24 godine, već zasnovaobitelj, koju je prehranjivao radeći u veleprodaji pića.

No, dvojbe koju će stranu odabrati nije bilo. – Ja, Predrag Mišić Peđa, jesam Srbin po nacionalnosti, ali ni u jednom trenutku nisam dvojio trebam li stati u obranu Hrvatske sa svojim prijateljima Hrvatima i svima onima koji su bili druge nacionalnosti. Nijednog trenutka nisam razmišljao koga ću braniti. Pa tu sam rođen, tu mi je kuća, obitelj, prijatelji. Svatko normalan učinio bi isto što i ja, branio kućni prag – odlučan je Peđa kojeg pitamo jesu li branitelji Vukovara prema njemu, Srbinu s oružjem, iskazivali ikakve sumnje.

– Rođeni sam Vinkovčanin, ali u Vukovaru živim od 1967., od prve godine svog života i ljudi se me poznavali, ali bilo je tu svega, Bože moj, u jednom trenutku sam morao i ja biti iznad toga, takva su vremena bila. Tek sam kasnije doznao da sam od svibnja do srpnja 1991. bio pod prismotrom, i KOS-a i hrvatskih službi, sa zadatkom da malo ipak pripaze na mene. No, osim nekih pojedinačnih ispada nisam osjetio sumnje ostalih branitelja – prisjeća se Predrag Mišić koji se uključio u obranu Mitnice. Tijekom dana radnik, noću vojnik na položaju, pripao je rezervnom sastavu Zbora narodne garde, u to vrijeme vojnik u dragovoljačkoj postrojbi bez odora i službenog oružja koje bi zadužili. – Jedino smo imali oružje koje smo sami nabavili ili koje ti je netko poklonio, kao meni moj kum – prisjeća se Peđa svojih prvih dana rata. Položaj nije napuštao do posljednjeg dana, osim nakratko početkom rujna kada je njegova supruga rodila u bolnici u Slavonskom Brodu, kamo ju je sklonio od ratnih djelovanja. Nakon povratka u Vukovar, u zasjedi je ranjen u glavu, ali napuštanje položaja ni tada nije bila opcija. Jer, rat u Vukovaru bjesnio je sve jačom žestinom.

– Moram priznati da takva zvjerstva i zločine nisam očekivao, ponajmanje od dojučerašnjih prijatelja iz djetinjstva – kazao je. No, nisu samo prijatelji izdali svoj grad, učinila je to i njegova obitelj. – Na žalost, moj je brat bio na drugoj strani. On je napadao grad, a ja sam ga branio – kaže. Jeste li u jednom trenutku zapucali jedan na drugoga, pitamo. – Vjerojatno... da. Ne znam na kojim položajima je bio, to je teška tema da bih ulazio u detalje, ali znam da je bio u Vukovaru...

MARKO MRKONIĆ/PIXSELL

Jesam Srbin po nacionalnosti, ali ni u jednom trenutku nisam dvojio trebam li stati u obranu Hrvatske sa svojim prijateljima Hrvatima, kaže Mišić

Predrag Mišić pružao je otpor sve do pada grada 18. studenog kada je skupa sa 182 suborca odveden na Ovčaru. – Cijelu noć i dobar dio dana pripremali su nas za strijeljanje, samo dragi Bog zna zašto nisu to i napravili. Potom su nas odveli u Srijemsku Mitrovicu. Ne volim o tome ni govoriti jer ispada da eksponiram sebe, a ja sam na svoje oči vidio što su drugima radili, ali da sam imao poseban tretman, imao sam. Ja sam završio školu rezervnih oficira u JNA i imao čin poručnika, a prema takvima su imali malo drukčiji tretman jer ih je, naravno, zanimalo što Srbin radi među "ustašama". Ali, svatko je svoj križ nosio u Mitrovici, stvarno sam vidio svega i svačega tamo, tortura i zvjerstava. Sjećam se kako su Josipa Boldiša ubili od batina, iako je samo tjedan ili dva ranije dobio dijete i bio zbog toga presretan tako da je pjevao. I zato ne bih sebe želio izdvajati iz toga.

Meni je osobno najteži bio taj gubitak slobode jer to je najgore što čovjeku možeš uzeti, kada se prema tebi ponašaju kao prema predmetu, gore nego prema životinji. Kad čovjek nema slobodu, kad ne odlučuješ sam o sebi, o svojoj sudbini, ni o čemu, kad nema higijene, kad si gladan devet mjeseci, to je nešto strašno, ta neprekidna psihoza, prijetnje ubojstvom, to te dotuče – prisjeća se Predrag Mišić koji je u logoru bio zatočen točno 271 dan sve do razmjene u Nemetinu 14. kolovoza 1992. kada je naposljetku udahnuo toliko sanjanu slobodu. No, cijena te slobode i tog krvavog rata ipak je bila visoka: bila je to njegova obitelj. Na žalost, tijekom devet mjeseci logora u Srijemskoj Mitrovici nikada ga nisu posjetili niti

mu pokušali pomoći na bilo koji način.

– Pa, ipak, kad sam se vratio iz logora, pokušao sam stupiti u kontakt s njima, ali nije išlo. Pretpostavljam da mi brat i danas živi u Beogradu, kao i naša majka. A kako mi je otac umro još 1986., nemam više nikoga – kaže Peđa koji nema ni najmanje želje posjetiti Beograd, premda je sretna ljeta djetinjstva provodio u Surčinu, na aerodromu, gdje su živjeli njegovi mali rođaci. Danas, sve su lijepe uspomene uništene, a sve što su članovi najuže obitelji učinili tijekom rata toliko mu je urezano u svijest da preko granice ne želi jer ondje "nema što tražiti". Pitamo potom koliko je teška bila odluka staviti domovinu ispred obitelji.

– Domovina je velika riječ, a ja nisam čovjek od velikih riječi. Napali su moju kuću, moju ulicu, moje prijatelje, branio sam svoju ženu

i djecu, tek sam kasnije razmišljao o tome da branim i domovinu. Ali nikad nisam požalio zbog svojih odluka. Ako si muško, nemaš što previše razmišljati – kaže Peđa. – Jedino kad gledam ovo što se danas događa u državi, nekad se zapitam je li vrijedilo, ali nikad nisam doveo u pitanje trebam li se braniti ili ne. Ne mogu reći da je bilo uzalud jer smo puno toga ostvarili, puno smo napravili i imamo Bogom danu zemlju, ali vidite što se događa. Nije onako kako smo očekivali...

Peđa se ne miri s nepravdom pa se nerijetko otvorenim pismima obraća i najvišim dužnosnicima, pa i predsjednici Kolindi Grabar-Kitarović. "Znate li, gospodo predsjednice, da nam je zlo od četnika koji su primljeni u hrvatsku policiju, u državne institucije, u kojima radi (konkretno u Vukovaru) vukovarski silovatelj? Znate li da se diljem Hrvatske žrtve susreću sa silovateljima, ubojicama i batinašima koji su zlostavljali na tisuće suludih načina svoje žrtve? Mislim da nije u redu da se u Sabor potenciraju i guraju zločinci i četnici, a postoje Srbi koji su stajali rame uz rame s Hrvatima u paklu Vukovara puna tri mjeseca, i nakon bitke za Vukovar, proveli zarobljeništvo u kazamatima", napisao je predsjednici, ne mireći se s hrvatskim apsurdima i odnosom hrvatske države prema onima koji su pucali na nju.

– Jedan od njih, koji je poslije pada Vukovara došao u Nemetin da me izvuče iz autobusa i ubije, danas živi u Vukovaru i nikome ništa. Kaže da je Hrvatska njegova domovina kao i moja. Očekivao sam od velikog Srbina koji ne prihvaća Hrvatsku da će otići tamo gdje mu odgovara pošto mrzi sve hrvatsko. Takvi ljudi prihvaćaju Hrvatsku kad im treba, prihvaćaju je zbog mirovina, domovnica i putovnica jer s hrvatskom putovnicom mogu kamo žele, a sa srpskom ne mogu nikamo – ogorčen je vukovarski branitelj koji se nakon svih trauma okrenuo obitelji i vjeri. Stoga je, upravo zahvaljujući njemu, na ulazu u vukovarsku Park-šumu Adica prošlog ljeta niknula neobična skulptura oko koje postoji priča prepuna simbolike. Kip Isusa nastao je, naime, od ranjenog hrasta, punog gelera, na ideju Peđe Mišića kojeg je stari, golemi slavonski hrast, i prije prvih kiparskih zahvata, podsjetio na lik razapetog Krista. Odmah su se odazvali umjetnici iz Kiparske kolonije iz Ernestinova pa prionuli poslu, a slika vukovarskog Isusa visokog sedam metara, svečano otkrivenog na protekli Dan pobjede, obišla je svijet. – Ostat će ta skulptura u Vukovaru, trajno, kao nešto lijepo, s porukom mira za sve nas, simbolikom svega dobrog, kad se mrtvo drvo vrati u život. Za sve je to poruka kako će nam, uz više vjere u Boga i ljude, biti svima bolje – zaključio je Peđa Mišić. ■

TEK SAM KASNIJE DOZNAO
DA SAM OD SVIBNJA DO SRP-
NJA 1991. BIO POD PRISMOTROM,
I KOS-a I HRVATSKIH SLUŽBI.
NO, OSIM NEKIH POJEDINAČNIH
ISPADA NISAM OSJETIO SUMNJE
OSTALIH BRANITELJA

Olga Carević, znanstvenica i humanitarka, Srpkinja koja nije šutjela ni sekunde kada su oko Knina osvanuli balvani

Kao Srpkinja smatrala sam da imam moralnu obvezu reagirati na mitingaško ludilo

BRANKA OSMEC // VL

Kada je tog poslijepodneva 17. kolovoza 1990. godine došla kući s posla i upalila televizor Olga Carević krenula je na put prijateljstva, mira i tolerancije Hrvata i Srba – i obrnuto, koji traje i danas, a za prvi joj je korak trebalo tek nekoliko sekundi. Olgu Carević zaprepastila je vijestima da su kninski Srbi blokirali ceste balvanima jer su, kako je izjavio Milan Babić, ugroženi u Hrvatskoj. Odmah je napisala pismo i odjurila tramvajem u Vjesnik na Savskoj. Sljedećeg dana 18. kolovoza 1990. u rubrici "Vaša pisma" objavljena je njena prva domoljubna i mirotvorna poruka: "Kao Srpkinja i stranački neopredijeljena ograđujem se od izjave o velikoj ugroženosti Srba u Hrvatskoj koju je, u ime Srba ove republike, dr. Milan Babić, predsjednik općine Knin, dao dr. Borislavu Joviću, predsjedniku Predsjedništva SFRJ. Bojim se da takve i slične izjave čelnika i drugih članova SDS-a (Srpska demokratska stranka) mogu samo ugroziti brojna prijateljstva stvorena između Hrvata i Srba tijekom poslijeratnih godina. Smatram, međutim, da bi bilo daleko manje nesporazuma, da su čelnici SDS-a legalno iznijeli svoje mišljenje i primjedbe na Ustav Hrvatske u Saboru Hrvatske, umjesto što su prisustvovali saboru Srba u Srbu. I, na kraju, vjerujem da moje mišljenje dijele mnogi Srbi diljem ove republike." Tko je ta Srpkinja Olga Carević koja se u danima mitingaškog ludila srpskih vođa u

Hrvatskoj usudila izreći im javnu opomenu? Godine 1937. kao 12-godišnja djevojčica Olga Jančikić prvi put ugledala je Zagreb. Rekla je tada, prisjeća se, samoj sebi "jednom kad budem velika Zagreb će biti moj".

Mala je Novosađanka roditeljima Branki (učiteljici i kozmetičarki s budimpeštanskom i bečkom diplomom) i ocu Janku (ekonomistu s bečkom i praškom diplomom tada direktoru Narodne banke u Novom Sadu) i bratu Ivanu odmah rekla kako bi željela živjeti u Zagrebu. Na putu za Crikvenicu i Selce Olgina je obitelj odsjela u hotelu Milinov (danas Dubrovnik) na Trgu Bana Jelačića. Otac nam je, prisjeća se Olga, u šetnji po Gornjem gradu, pričao puno o Zagrebu i hrvatskoj povijesti. Te godine kada se Olga zaljubila u Zagreb njezini su se roditelji rastali, ali je ugledna novosadska obitelj unatoč tome odlučila Olgu upisati u Katolički konvikt (djevojačku gimnaziju) gdje je i maturirala 1944. Nekoliko mjeseci kasnije, 23. listopada Novi Sad oslobođen od mađarskih fašista pa se abiturijentica Olga zaposlila u ljekarni za potrebe Srijemskog fronta. Godinu dana kasnije studirat će već na Farmaceutskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu jer, kaže, na beogradskom nije bilo mjesta. Naravno, nije joj bilo žao – Zagreb je bio njen san. Tu je Olga ponovno srela svoju prijateljicu iz djetinjstva Nadu Škreblin koja je s obitelji bila protjerana iz Novog Sada 1941. jer su bili Hrvati. Olga i Nada nastavile su prijateljovati a Olgin se krug prijateljstva širio. Bile su tu cimerice iz Studentskog doma na Trgu žrtava fašizma, kolege s fakulteta kojima je kao demonstrator svesrdno pomagala, prijatelji s planinarenja i iz Studentskog zbora Ivan Goran Kovačić koji je, ponosno se još uvijek sjeća Olga, pobijedio na festivalu studentskih zborova u Beogradu 1948. Te je go-

Prijateljstvo Hrvata i Srba i obrnuto, bio je naslov prvog pisma objavljenog u Vjesniku 18. kolovoza. 1990. Pisati je prestala samo nakratko kada joj je preminuo sin jedinac Mislav (na slici), hrvatski branitelj

dine Olga ostala i bez oca, majka joj je umrla dok je bila na prvoj godini fakulteta. Brat Ivan koji je diplomirao je na Pravnom fakultetu i Muzičkoj akademiji živio je u Beogradu.

— Ostala sam sama. Nisam imala ništa i nikad neću zaboraviti kako mi je Zagrebačko sveučilište u toj teškoj situaciji dodijelilo stipendiju koja mi je omogućila da nastavim studirati. Meni je Hrvatska bila i ostala jedini dom. I zato mi je bilo posve prirodno da devedesete reagiram na balvane. Kao Srpkinja smatrala sam da imam moralnu obvezu reagirati. Ja se ni jednog časa u tih 45 godina koliko sam do tada živjela u Zagrebu i Hrvatskoj nisam osjećala ugroženom. Ti predstavnici pobunjenih Srba koji su pozivali na autonomiju oni su ugrožavali i mene i moj dom. Kad su me pitali u čije ime pišem ta pisma rekla sam "pišem u svoje ime, iz svog srca, iz ljubavi prema Hrvatskoj i Zagrebu". Ubrzo su na moja pisma počeli stizati odgovori podrške. Shvatila sam da mnogi misle kao i ja i s vremenom sam bila uvjerena da govorim i pišem u ime svih njih. Bili su to tako zvani mali obični ljudi, ljudi koji čitaju novine. Očekivala sam da će se javiti Srbi intelektualci. Jesu, javili su se na telefon. Svi su me podržali, ali da ih nitko drugi ne vidi i ne čuje. Da su tada javno progovorili onda bi bilo odmah postalo jasno da Babić, Rašković, Martić, Hadžić i ostali ne predstavljaju Srbe u Hrvatskoj — kaže Olga Carević, koja se i dan danas pita zašto je tada srpska akademska zajednica u Hrvatskoj tada nije podržala. Šutnja je tada mogla značiti samo jedno — slaganje s provokativnom politikom SDS-a. Takva politika, reći će tada Olga Carević, sasvim sigurno ništa ne može riješiti. Riješilo bi se kada bi oni dali ostavke i kada bi mi Srbi iz Zagreba organizirano otišli dolje, i razgovarali s ljudima bez prisutnosti čelnika SDS-a, predlagala je i apelirala. Nikako joj nije bilo jasno kako to da su Srbi koji su u Hrvatsku došli iz Srbije nakon 1945. i kasnije odmah našli zajednički jezik s hrvatskim narodom, a Srbi koji vijekovima žive u Kninu nisu uspjeli naći.

Baš zato bila je spremna otići u Knin da od naroda, a ne čelnika SDS-a, čuje kakvi su problemi. Zapravo, bila je uvjerena da je većina kninskih Srba kao i Srba s Korduna i Banije zastrašena i zavedena. Iako je, rekla je tada, njoj teško govoriti u njihovo ime, razlika je u mentalitetu (u odnosu na Srbe u Zagrebu) jer ti ljudi ipak žive na jednom relativno zatvorenom području, prožetom tradicijom u kojoj se, kao u Zmaj Jovinoj pjesmici "Uzo deda unuka, metno ga na krilo, pa uz gusle pevao, što je nekad bilo...", uvijek gusla o svjetlom oružju i junacima. Mnogo je straha u tim ljudima, ali apsolutno je bezum-

no sada sve Hrvate gledati kao ustaše i raditi kao da su svi Hrvati ustaše. Rašković sa svojim govorima taj strah još više pojačava, reći će i zaključiti kako se iza teze o političkoj autonomiji Srba u Hrvatskoj krije borba za vlast i kako je tzv. balvan revoluciju potaknuo u Kninu upravo Rašković koji se, čini se, baš i ne slaže s Miloševićem. On se (Rašković) postavio na čelo i u krajnjoj liniji se nekorektno odnosi prema nama ostalim Srbima. U listopadu 1990. Olga Carević u Vjesniku je objavila "Rezimirajući događaje u posljednja tri mjeseca mislim da bi za sve nas bilo perspektivno, kada bi srpski narod namjesto osjećaja ugroženosti i nepovjerenja prema hrvatskom narodu, ponudio miroljubivi doprinos u izgradnji demokratskog poretka u Republici Hrvatskoj". Stižu i pozitivne reakcije čitatelja, mahom Srpkinja i Srba iz Zagreba, koji se zahvaljuju, odobravaju, podupiru mirotvorstvo Olge Carević. Studenti Zagrebačkog sveučilišta potpisani inicijalima pišu: "Mi Srbi, studenti u Zagrebu, pozdravljamo akciju prof. dr. Olge Carević i podržavamo prijateljstvo Srba i Hrvata. Budući da smo iz krajeva "oružja i barikada" a da smo protiv oružja i barikada, nećemo se potpisati punim imenom". V. R. (potpisi i podaci u redakciji) među ostalim u pišu: "Studiramo u Zagrebu, a potječemo iz Knina. Stekli smo brojne prijatelje Hrvate i nikad se u proteklim godinama nismo osjetili ugroženima. U znak prijateljstva Srba i Hrvata molimo naše "mudre glave iz Knina" da se osvijeste jer živimo u 1990. godini, a ne u doba Kosovske bitke 1389."

Unizu reakcija Srba koji su podupirali Olgu iščitava se prijekor što se u Hrvatskom saboru ne čitaju njena pisma nego anonimna. — Mi Srbi imamo državu, republiku Srbiju, i ne čini mi se korektnim da na tlu Hrvatske gradimo još jednu državu, srpsku. To je moj stav. Ako Srbi naprave autonomnu krajinu, onda Hrvati koji unutar nje žive mogu napraviti svoju autonomiju. Srbi opet svoju, i sve tako dok dva Hrvata ili Srba ne naprave svoju državu. Kao ona lutka Babuška, djetinjasto. Milošević se nama što miješati u hrvatsku politiku, a Babić, ako treba neke informacije, neka ih radije potraži kod hrvatske vlade, ili neka razgovara s nama, Srbima — podijelila je svoja razmišljanja s javnošću u siječnju i veljači 1991. Olga Carević.

Ostavite oružje! — zavapila je nakon Krvavog Uskrsa na Plitvicama — zadnji je čas da čelnici SDS-a odustanu od daljnjih oružanih akcija, jer se neće moću uspostaviti red i mir sve dotle dok se umjesto demokratskog dijaloga upotrebljava oružje. U Kninu je nisu čuli. Dok Jovan Rašković izjavljuje "Nije politika ista za srpskog zagrebačkog intelektualca i za srpskog krajiškog seljaka" Petar, Sava i Pavle iz Zagreba pišu: "Vjerujemo da će svi Srbi u Hrvatskoj, osim zadrthi babićevara i martićevaca, podržati ove naše riječi — želimo rame uz rame s Hrvatima braniti našu zajedničku domovinu! Također u potpunosti podržavamo riječi naše Olge Carević da je jedinstvo Srba koji žele mir i suživot s Hrvatima više nego dragocjeno". Pod okriljem miroljubivih poruka prof. dr. Olge Carević potaknuta je sloboda govora Srba u Hrvatskoj, a s vremenom se razvijala ideja o potrebi osnivanja normalne srpske stranke onih koji Srba koji su se užasavali ekstremizma Raškovića i Babića. Paralelno s tom inicijativom pojavila se i ona o "srpskom nacionalnom vijeću" koju je zagovarao prof. Roksandić i grupa intelektualaca. Međutim, nije primljena s oduševljenjem. "Politička institucija "srpsko nacionalno vijeće" definitivno je daleko od onoga što Srbima treba. U tom i takvom nacionalnom vijeću okupili bi se karijeristi koji bi bili izolirani od ostalih Srba, a osim toga to ne bi bila opozicija SDS-u nego Hrvatskom saboru. Sve bi nas to umjesto do mira vodilo novim nesporazumima. Stoga poručujemo dru Roksandiću i ostalim Srbima iz radne grupe za projekt o Kulturnoj autonomiji da budu realni. Pitamo se za koga suradnici te grupe rade — za nas Srbe ili za vlastito dokazivanje", pišu pod naslovom "Neizvedivi projekt" supotpisnici Srbi Hrvati iz Like. Polemika se razvija pa jedan zagrebački Srbin zaključuje: "Nama trebaju brze akcije okupljanja, posebno srpske inteli-

gencije! Stoga, kao Srbin predlažem (srpski rečeno) mante se čorava posla, oformite srpsku narodnu stranku koja bi bila dostojna srpskog naroda. Prijepori o tome tko može zastupati Srbe u Hrvatskoj ponovno će se rasplamsati u srpnju 1991. nakon "mirovne inicijative" u Lipiku koju je inicirao umjereni dio SDS-a i grupa koja se nazvala "srpski intelektualci iz Hrvatske". Iz Karlovca stiže kritika: " Gospoda koja sada žele pregovore s hrvatskim vlastima u međuvremenu su izgubila kontrolu nad organizacijom koju su stvorili. Tome svjedoči intenziviranje sukoba posebno na Baniji". Desetak potpisnika pisma iz Zagreba upozorava: "Mi smatramo da nas ne može predstavljati "grupi dobre volje" koju je organizirao dr. Milorad Pupovac. Neki od onih koji su prisustvovali lipičkom skupu zaboravili su da su nas, Srbe iz Hrvatske izdali i nanijeli nam mnogo neugodnosti. da su otišli u Sabor, a ne u Srb, danas ne bismo imali četnike u Hrvatskoj. Nas mogu predstavljati dr. Carević, dr. Roksandić, prof. Lazić, prof. Kalanj, prof Mirić, SNS i članovi Društva hrvatsko-srpskog prijateljstva". Zaista, do srpnja 1991. već su se dogodila mnoga ubojstva, paleži i protjerivanja Hrvata.

Mnogima se činilo da su pobunjeni Srbi otišli predaleko. I jesu, ali Olga Carević nije odustajala. Nakon pokolja u Borovu selu piše: "Više se nije dovoljno ograditi od četničkih upada na hrvatski teritorij jer nedvojbeno izravno zadiru u integritet Republike Hr-

Ja nisam profesionalna Srpkinja. Politika i stranke nisu moja opcija

vatske i unose totalni nered u život svih naroda na ovim prostorima". Teror se širi, a prof. Carević 18. svibnja 1991. poručuje četnicima — bacite oružje upereno protiv čovjeka i pružite ruku pomirenja! U srcu svakog bića postoji dobro i zlo, potražite ono što je dobro i slijedite ga. Dozvolite mi da doživim sjećanja na rat. O da, dozvolili su joj. Doživjela je i preživjela osobnu tragediju — smrt sina jedinca Mislava koji je bio hrvatski branitelj 1991/1992. — Rekao mi je kad dođe poziv ti potpiši ako ne budem doma. Baš je taj dan bio kod nas s Dorom (unuka) kad je stigao poziv za mobilizaciju — prisjeća se majka koja je učinila ono što vjerojatno čine sve majke svijeta kad sinovi odlaze u ratove. Skupila je sve najtoplije čarape od supruga Kolje i dala ih Mislavu. I on je kao i Olga u pretposljednem ratu bio u sanitetu. Pomagao je ranjenim suborcima i dovezio ih u zagrebačke bolnice s bojišnice dok jednog dana nisu dovezli nje-ga. Nije bio ranjen nego se razbolio. Liječnici su ustanovili da ima karcinom. Vojska je odmah organizirala da ide u Austriju u bolnicu. — Kad se vratio rekao mi je: "Pitao sam ih kakve su mi šanse. Nisu dobre" — kaže Olga i prekida jer i danas teško govori o odlasku sina kojeg su ona i Kolja dobili 1952. godinu dana nakon što je diplomirala i otpočela bogatu karijeru u zagrebačkoj znanstvenoj zajednici. Nakon doktorata usavršavala se na sveučilištima u Birminghamu u Engleskoj, Rockefeller u New Yorku, Harvardu u Bostonu i Karolinskom u Stockholmu.

Louvainu u Belgiji sudjeluje u istraživanjima Grupe za lizosome s prof. dr. Christianom de Duveom, dobitnikom Nobelove Nagrade za medicinu. Sva će svoje inozemne prijatelje prof. dr. Olga Carević obasipati pismima i apelima za pomoć Hrvatskoj kojoj je nametnut bezumni rat. — Pisala sam i Margaret Thatcher i gospođi Mitterrand. Gospođa Thatcher mi je odgovorila. Gospođa Mitterrand nikada. Mnogi su mi nakon njihovih prvih knjige objavljenih pisama "Moj srpski rod — moja hrvatska domovina" (1991. i 1993.) poslali pisma potpore. Posebno mi je drago pismo kardinala Kuharića s kojim sam podijelila radost zbog prvog dolaska Svetog Oca u Zagreb 1994. Tada mi je kardinal Kuharić napisao "Dušu vašeg sina uključujem u svoje molitve". To mi je puno značilo — otkriva nekadašnja učenica novosadskog Katoličkog konvikta u kojem je kao i svojoj pravoslavnoj crkvi dobila temeljitu kršćansku pouku o ljudskosti, milosrđu, toleranciji, opraštanju... Upravo kao kršćanka nije gubila nadu i snagu da ustraje u pozivima na razum štovije u samim počecima svoje bitke riječima jer one su bile njezino jedino oružje. Humanistica Olga Carević poručuje kolovođama pobune, kojima se priključio još jedan doktor (Šešelj), kako bi bilo dobro da u srpskim glavama bude srpska pamet, a ne samo srpsko oružje na srpskom ramenu. Otprilike godinu dana od njezina prvog pisma Olgu Carević u Vladu nacionalnog jedinstva poziva premijer Gregurić. Zahvalila se i odbila jednako kao i 1993. predsjednika Tuđmana koji joj je nudio mjesto savjetnice za etnička pitanja. — Oba sam puta rekla da se su moje područje prirodne znanosti, a ne društvene. Također, nipošto nisam to mogla prihvatiti ni zbog ljudi koji su čitali moja pisma. Pomislili bi da sam sve to činila zbog nekakve političke karijere. Apsolutno nikada nisam pripadala ni jednoj političkoj opciji. Ja, jesam Srpkinja, ali ne profesionalna. Sve što sam pisala, iz srca sam pisala. Bez ikakvog straha jer miroljubivim riječima pozivala na toleranciju i mir. Svih ovih godina nisam dobila ni jedno prijeteće pismo, osim Šešeljeve poruke da me neće promašiti — kaže Olga Carević. Ne boji ga se ni danas. Kada je Šešelj pušten iz Haaga odmah je reagirala i prekorila Sud za ratne zločine. Poslije Oluje pozivala je Srbe da ne srljaju za Babićem i Martićem. Apelirala je da se ljudima koji su doživjeli žrtvu to mora priznati i tražiti od njih oprost. Da se za pitanje odgovornosti i kažnjavanje zločina mora znati točna istina. Nakon 26 godina neumornog mirotvornog rada, sedam knjiga ispisanih pisama, ova se doktorica toksikologije i dalje trudi svakog dana učiniti nešto dobro. Kako bi otrova među ljudima bilo što manje. ■

Srbi intelektualci podržali su me, ali da ih nitko drugi ne vidi i ne čuje

Srbizmi u hrvatskom jeziku

bauljati – teturati, glavinjati

beznačajan – nevažan, sporedan

bivati – postojati

blagorodan – plemenit

blenuti – buljiti, zuriti

brigati – brinuti se

brojka – broj

buvljak – sajmište

čakavština – čakavica

čitav – cijeli

čulo – osjetilo

čuven – glasovit

dešavati se – događati se

dreka – vika

gmizati – puziti

gojazan – debeo

jačina – snaga

kenjkati – cmizdriti, cendrat

nauditi – naškoditi

neprijatan – neugodan

pečina – špilja

pipničar – gostioničar

pravac – smjer

spisak – popis

stepenice – stube

tumarati – lutati

učesnik – sudionik

veoma – vrlo, jako